

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
47
2014

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

2015'e Bir Kala Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Yelda DEMİRAĞ

İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma

Ebru Çoban ÖZTÜRK

Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü

Türkan POLATCI

Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu

Tuba Ünlü BILGIÇ

Lepsius'un, 1. Dünya Savaşı Esnasında

Enver Paşa ile Görüşmesi

Ramazan YILDIZ

GÜNCEL BELGELER

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın
1915 Olaylarına İlişkin Mesajı

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2014, Sayı 47

YAYIN SAHİBİ
Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Candan AZER (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 30 Mayıs 2014

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	7
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	7
<i>(Facts and Comments)</i>	
Ömer E. LÜTEM	
2015'e Bir Kala Türkiye-Ermenistan İlişkileri	71
<i>(Turkey-Armenia Relations on the Eve of 2015)</i>	
Doç. Dr. Yelda DEMİRAG	
İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma.....	85
<i>(National Identity, Bilateral Relations and Reconciliation From the Constructivist Perspective)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Ebru Çoban ÖZTÜRK	
Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü.....	103
<i>(The Role of Foreign Consulates During the Armenian Events)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Türkan POLATCI	
Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu	123
<i>(Lausanne Conference and the Armenian Problem in the American Press)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Tuba Ünlü BİLGİÇ	
Lepsius'un, 1. Dünya Savaşı Esnasında Enver Paşa ile Görüşmesi	157
<i>(Lepsius' Meeting With Enver Pasha During the First World War)</i>	
Dr. Ramazan YILDIZ	
GÜNCEL BELGELER	185
<i>(LATEST DOCUMENTS)</i>	
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 1915 Olaylarına İlişkin Mesajı.....	185
<i>(The Message of the Prime Minister of the Republic of Turkey, Recep Tayyip Erdoğan on the Events of 1915)</i>	
YAZIM KURALLARI	189
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Dergimizin son sayısından bu yana geçen zaman içinde Türk-Ermeni ilişkilerinde kuşkusuz en önemli gelişme Başbakan Erdoğan'ın 23 Nisan 2014 tarihinde yayımlanan 1915 olaylarına ilişkin mesajıdır. **Olaylar ve Yorumlar** yazımızda bu mesajın irdelenmesinin yanında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde görülen diğer gelişmeler, 24 Nisan'ın A.B.D., Fransa, Ermenistan ve Türkiye'de anılmasına ilişkin eylemler, Amerikan Kongresinde Türkiye aleyhindeki bazı karar tasarıları ve Diaspora'da Türkiye ile ilişkilere dair bazı görüşler ele alınmaktadır.

Yelda Demirağ **2015'e Bir Kala Türkiye-Ermenistan İlişkileri** başlığını taşıyan yazısında 2015 yaklaşırken Türkiye'nin yapmakta olduğu hazırlıklara değinilmekte bunların yeterli olup olmadığı sorgulanmakta, ayrıca Azeri faktörünü göz ardı eden bir Ermeni açılımının şansının ne olabileceği tartışılmaktadır.

İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma başlıklı yazısında Ebru Çoban Öztürk, 1915 olaylarının Türk ve Ermeni ulusal kimliklerinin bir parçası olduğunu, bu olayların, özellikle Ermeni ulusal kimliğinde, merkezi bir konumu bulunduğunu, bu tür ulusal kimliklerin ikili ilişkileri sınırlandırdığını, dışladığını bu nedenle kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için önce çözüm süreçlerinin sonra da uzlaşma süreçlerinin başlatılması gerektiğini, bu bağlamda kimlik algısındaki değişikliklerin de önem arz ettiğini belirtmektedir.

Özellikle 1878 Berlin Antlaşmasından sonra Doğu Anadolu'da yabancı ülkelerin konsolosluklar açmış olduğu bilinmektedir. Bu bölgede yabancı uyrukluların sayısının az olması ve kayda değer bir dış ticaret faaliyet bulunmaması söz konusu konsoloslukların aslı görevlerini yerine getirmek için değil bazı siyasi amaçlarla açıldıklarını ortaya koymaktadır. Türkan Polatçı **Ermeni Olaylarında Yabancı Konsoloslukların Rolü** yazısında bu bölgede konsoloslukları olan devletlerin Ermenilere yaptıkları yardımları ve kışkırtıcı faaliyetleri incelenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan ve fakat onaylanmadığı için uygulanamayan Sevr Antlaşmasıyla kurulmak istenen büyük Ermenistan gerçekleşmemiş, ayrıca 1918'de bağımsızlığını kazanmış olan Ermenistan 1920 sonunda Türkiye'ye yenilmiş ve aynı dönemde Sovyetler Birliğine ilhak edilerek ortadan kalkmıştır. Bu gelişmelere rağmen özellikle diasporada büyük Ermenistan hayali devam etmiş ve 1922-23 yılları Lozan konferansı bu

bağlamda son bir şans olarak görülmüştür. Tuba Ünlü Bilgiç **Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu** başlığını taşıyan yazısında bu dönemde, Ermenilerin etkisiyle Amerika'da bir kısım basının Ermeni görüşlerini desteklemesi incelenmektedir. Bu görüşler Lozan Konferansında A.B.D. politikasını değiştirememişse de bu ülkede olumsuz bir Türk imajının yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Johannes Lepsius Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Osmanlı İmparatorluğunda bulunmuş, daima Ermenilerden tarafa olmuş, Almanya'nın politikasını da Ermeniler lehine etkilemeye çalışmış ve bu amaçla, artık yanlış bilgiler içerdiği kanıtlanan bazı eserler vermiş bir kişidir. O yıllarda Almanya'da Protestan çevreler üzerindeki etkisi nedeniyle günümüz Almanya'sında dahi önemsenmektedir. Ramazan Yıldız, **Lepsius'un I. Dünya Savaşı Esnasında Enver Paşa ile Görüşmesi** başlığını taşıyan incelemesinde Lepsius'un Enver Paşa ile yaptığı bir görüşme özetlenmektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda görevli bazı Avusturyalıların raporlarında tehcir olayı hakkında verdikleri bilgiler ile Lepsius'un aynı konuda söyledikleri karşılaştırılmaktadır.

İyi okumalar dileğiyle

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM
E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: Bu yazı yaklaşık son altı ay (Aralık 2013- Mayıs 2014) içinde Türkiye–Ermenistan ve Türk-Ermeni ilişkilerinde olan gelişmeleri özetlemektedir. Bu arada Başbakan Erdoğan'ın 1915 olaylarına ilişkin mesajı ile bu yıl 24 Nisan'ın ABD, Fransa, Ermenistan ve Türkiye'de kutlanmasına değinilmekte ve ABD Kongresinde Türkiye aleyhtarı tasarılarından da bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Ermeni Diasporası, ABD, Fransa, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Barack Obama, Robert Menendez, François Hollande

Abstract: This article deals mainly with the developments concerning Turkey-Armenia and Turkish Armenian relation during the last six month, December 2013 to May 2014. Turkish Prime Minister's message on 1915 events and the 24 of April commemoration activities in US, France, Armenia and Turkey with some anti-Turkey draft resolution in US Congress are also studied.

Keywords: Turkey, Armenia, Armenian Diaspora, US, France, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Barack Obama, Robert Menendez, François Hollande

I- TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini iki ayrı bahiste inceleyeceğiz. Birincisi Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 12 Aralık 2013 tarihinde Ermenistan'a yaptığı ziyaretir. İkincisi ise başta Başkan Sarkisyan olmak üzere bazı Ermenistan devlet adamlarının Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkındaki konuşmalarıdır.

1. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Ermenistan Ziyareti

Geçen sayımızda Türkiye-Ermenistan ilişkilerini, Protokollerin imzalanmasından bu yana geçen dört yılı aşan bir zamandır içine düştüğü durgunluktan kurtarmak için Türkiye'nin bir girişime hazırlandığına değinmiştik¹. Bunlar arasında İsviçre'den arabulucu görevini yenilemesinin istenmesi, ayrıca Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile görüşmesi, Başbakan Erdoğan'ın Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında bu konuyu Başkan Putin ile ele alması ve Başkan Aliyev'in yeniden seçilmesinin ardından Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında söz konusu girişim hakkında kendisine bilgi verilmesi sayılabilir.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu yapılacak girişim hakkında 21 Kasım 2013 tarihinde TBMM Bütçe ve Plan Komisyonuna da bilgi vermiş olup Azerbaycan ve Ermenistan'da yapılan seçimler sonucunda halkın mevcut başkanlarına verdiği desteğin teyit edilmiş bulunduğunu o nedenle de Güney Kafkasya'ya barış getirmenin tam zamanı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, bir soruya cevaben, yapılacak girişim olumlu sonuçlanırsa, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması için bazı maddi hazırlıklar yapılmakta olduğunu da ifade etmiştir.

Türkiye'nin yapacağı girişimin neleri kapsayacağı hakkında ayrıntılı bilgi yoksa da bunun, Ermenistan'ın istediği gibi Protokollerin önkoşul olmadan TBMM tarafından onaylanması ve sınırın açılması şeklinde olmayacağı, Türkiye'nin daha geniş bir bakış açısıyla, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunların çözüm sürecine paralel olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini öngördüğü anlaşılmıştı. Basın haberlerine göre, somut olarak, Ermenistan'ın Karabağ'ı çevreleyen "rayonların" bir kısmından çekilmesi karşılığında Türkiye'nin sınırı açması söz konusuydu. Bu öneri hayli eskidir. Ermeniler Türkiye'nin dolaylı bir şekilde de olsa, Karabağ Sorunun çözümüne katkıda bulunmasını istemediklerinden bu formüle de karşı çıkmışlar ve Protokollerin önkoşulsuz onaylanması ve uygulanması hususunda ısrar etmişlerdir.

1 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 46, s.11

Davutoğlu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatının 12 Aralık 2014 tarihinde yapılacak toplantısı için Erivan'a giderek bu girişim konusunda Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan'la görüşmüştür.

Daha önce bu konuda basına yaptığı açıklamada Ermenistan'a, "komşunuzun topraklarını işgalden vazgeçersiniz dost olmamız önünde engel yok" mesajını vermiş, ayrıca bir Ermeni parlamentere "Bizim dış politikamızda iki kategori ülke var; dost ülkeler ve potansiyel dost ülkeler. Ermenistan ikinci kategoride" demiştir.²

Davutoğlu basına verdiği beyanlarda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için üç boyutlu bir politika izlenmesi gerektiğini, birincisinin Ermenistan ile ikili ilişkilerin düzenlenmesi, ikincisinin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesi, üçüncüsünün ise Türk ve Ermeni halkları arasındaki psikolojik engellerin kaldırılması olduğunu söylemiş ve bu üç boyutlu politika aynı zamanda izlenebilirse barışın sağlanabileceğini ifade etmiştir³. Ermenistan sadece Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi üzerinde durduğundan böyle üç boyutlu bir politikaya taraftar değildir. Ancak söz konusu boyutlar birbirine bağlıdır. Nitekim Davutoğlu bu konuda üç boyuttan biri sakatlanırsa sıkıntı doğacağını belirterek "Diyelim ki biz sınırı açtık. Azerbaycan-Ermenistan hattında savaş başlarsa o zaman yine kapatmak zorunda kalırız" demiştir.

Üçüncü boyut Türk ve Ermeni halkları arasında bir güven ortamının oluşmasına ilişkindir. Türklerde, bazı nadir istisnalar dışında, Ermenilere karşı olumsuz duygular yoktur. Buna karşın, özellikle Diasporada, Ermeni siyasi partilerinin ve Ermeni kiliselerinin devamlı beyin yıkama çabalarının sonucu olarak, Türkler hakkındaki kanı ve duygular gayet olumsuzdur. Bu değişmediği sürece de ülkeler arasında tam anlamıyla uzlaşma ve barış olmasını beklemek gerçekçi değildir. Davutoğlu bu konuda ne zaman yurt dışına gitse Ermeni toplumundan birisi varsa onunla görüşüğünü, sorun çıkabileceği düşüncesiyle bunların isimlerinin açıklanmadığını belirtmiş ve Diaspora ile bir zemin sayılamadığı takdirde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde basınç oluştuğunu ve işin yürümediğini söylemiştir⁴.

Davutoğlu'nun Erivan'a giderken beraberinde olan gazetecilere kendisinin tehciri ve o dönemde yaşananları tamamıyla yanlış bir uygulama olarak gördüğünü, İttihatçıların yaptığının doğru olmadığını, gayri insani olduğunu

2 "Dostluğun Önü Açık" *Sabah*, 12 Aralık 2014.

3 "Ahmet Davutoğlu: Three-dimensional policy should be pursued to normalize Turkey-Armenia and Armenia-Azerbaijan relations". *Hürriyet* 12 Aralık 2013. Bu konuda ayrıca bkz. Tansu Çamlıbel "Tehciri Benimsemiyoruz" *APA*, 7 Aralık 2013.

4 Tansu Çamlıbel "Tehciri Benimsemiyoruz" *Hürriyet* 12 Aralık 2013.

ve tehciri hiçbir zaman benimsemediklerini söylemiştir⁵. Bunlar şimdiye kadar bir Türk Devlet adamının tehcir olayı hakkında sarf ettiği en eleştirel sözlerdir ve herhalde, Ermenilerle bir noktada empati kurmak amacıyla dile getirilmişlerdir. Ancak Türk Dışişleri Bakanının bu iyi niyetli tutumu Erivan’da karşılık bulmamış hatta kendisini bu ziyaretten caydırmağa yönelik bazı girişimler olmuş ve beyanlarda bulunulmuştur.

Öteden beri Türkiye’ye karşı sert söylemiyle dikkatleri çeken Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan Davutoğlu’nun kışkırtıcı beyanlarda bulunmak yerine Ermeni soykırımını kurbanlarının anısına saygı göstermek üzere Erivan’daki Soykırım Anıtını ziyaret etmesinin daha doğru olacağını söylemiş ve ayrıca Türkiye bölge ülkeleri arasında medeni ilişkiler kurulmasını istiyorsa Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılan Ermeni soykırımını tanımalı ve kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırını açmalıdır, demiştir. Diğer yandan Protokollerin, önkoşul olmadan onaylanmasını ve uygulanmasını istemiştir⁶.

Diğer yandan, iktidardaki Cumhuriyetçi Parti içinde dış politika konularında söz sahibi, Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Edward Şarmazanov Türkiye’nin Davutoğlu’nun ziyaretini 2015 öncesinde iki ülke arasında bir yakınlaşma kanısını vermek üzere kullanacağını, kendisinin sadece Davutoğlu’nun Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı toplantısına katılmak üzere geldiğini söyleyebileceğini, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ sorununa bağlanamayacağını, ortada iki ayrı süreç olduğunu söylemiştir⁷.

Bazı Ermeni gazeteleri ise⁸ Ermenistan Dışişleri Bakanlığına yakın bir kaynaktan öğrenildiğini belirterek, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için bir yol haritası hazırlandığını ve ziyaretinden on gün önce Davutoğlu’na gönderilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre söz konusu yol haritası şu hususları içermemektedir:

- Türkiye’nin açıkça Ermeni soykırımını gerçeğini ve sorumluluğunu kabul etmesi ve tüm dünya Ermenileri önünde pişmanlığını dile getirmesi
- Derhal Ermenistan-Türkiye sınırını açması ve Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurması
- Ancak bunlardan sonra Türkiye Karabağ konusunda barışçı çözüm için bir arabulucu rolü oynayabilir ve bu çerçevede savaşçı söylemlerin

5 Aynı kaynak

6 “Yerevan Slams Davutoğlu” *Asbarez*, 9 Aralık 2013.

7 “Press Review” *RFE/RL Armenia Report*, , 12 Aralık 2013

8 “Ermenistan Resmi Çevreleri Ermeni-Türk İlişkilerinin Normalleşmesi İçin Türk Tarafına Yeni Yol Haritası Önerdi” *News.am*, 11 Aralık 2013. ve “What Nalbantyan Has Handed Over to Davutoğlu” *Lragir*, 13 Aralık 2013.

kontrolü, sınır olaylarının önlenmesi, keskin nişancıların geri çekilmesi gibi konularda çaba gösterebilir⁹.

Görüldüğü üzere bu “yol haritası” gerek içeriği gerek üslubu nedeniyle daha ziyade kışkırtıcı bir nitelik taşımaktadır ve yukarıda da değindiğimiz gibi büyük bir olasılıkla Davutoğlu’nu Erivan ziyaretinden alıkoymak amacıyla ortaya atılmıştır. Ancak Davutoğlu’nun bunlardan etkilenmeyerek Erivan’a geleceği anlaşılınca da bu kez ziyaret, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatının Erivan’daki toplantısını ön plana çıkararak, ikili bir temas niteliği yokmuş gibi bir kanı yaratılarak küçümsenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan toplantının yapılacağı otelin önünde Taşnakların gösteri yapmasına izin verilmesi de¹⁰ bu kışkırtıcı politikanın bir parçası olsa gerektir.

Bu tür uluslararası toplantılara katılan yabancı bakanlar o ülkenin başbakan ve/veya devlet başkanına bir nezaket ziyaretinde bulunurlar. Ermenistan Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Arman Saghatelian Cumhurbaşkanının Türk Dışişleri Bakanı ile görüşmesinin programda olmadığını basına duyurmuştur¹¹. Başbakan Tigran Sarkisyan ile de bir görüşme yapılmamıştır.

Davutoğlu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği toplantısı dışında, Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbatyan ile bir saati aşan bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak bu görüşmeden sonra iki bakan, adet olduğu gibi, ortak bir basın toplantısı düzenlememişlerdir. Davutoğlu Türk basını temsilcileriyle görüşmüştür. Nalbatyan ise bu toplantı için gelen diğer bakan ve bakan yardımcılarının her biriyle yaptığı ikili görüşmeler hakkında basına yazılı bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada en az yer (üç satır) Davutoğlu ile yapmış olduğu görüşmeye ayrılmış olup aynen şöyledir: “Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile yapılan toplantıda Edvard Nalbatyan önkoşul olmadan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine ilişkin Ermenistan’ın ilkesel tutumunu teyit etmiştir. Bakanlar Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatının gelecek faaliyetlerine de değinmişlerdir”.

Davutoğlu toplantıdan sonra Türk gazetecilerine yaptığı değerlendirmede görüşmenin sıcak ve samimi bir ortamda gerçekleştirildiğini, iki taraf arasında birçok konuda görüş ayrılığı bulunduğu zaten bilindiğini, önemli olanın bu ayrılıklara rağmen daha sık bir araya gelinmesi olduğunu, kendilerinin Ermenistan ile olan ilişkilerin, Türkiye’nin diğer komşuları için olduğu gibi, en üst düzeye çıkmasını ve Türk ve Ermeni halklarının, ortak tarihin olumsuz

9 “Talk of New Turkish-Armenian Normalization Roadmap activates Ahead of Davutoğlu’s Yerevan Visit” *Armenianow*, 12 Aralık 2013.

10 “Ermenistan’da ‘Soykırım’ Protestosu” *haberler.com* 12 Aralık 2013

11 “Armenian President Not to Meet With Turkish Foreign Minister” *Aysor.am*, 11 Aralık 2013.

gelişmelerine rağmen, açık yüreklilikle dostluk ilişkisi içine girmelerini istediklerini, bu konuda Türk hükümetinin çabaları olduğunu söylemiştir.

Davutoğlu bir gazetecinin “Ermenistan’ın işgal ettiği iki bölgeden çekilmesi durumunda Türkiye’nin sınırları açacağına iddia edildiği şeklindeki bir sorusuna karşılık ne kendisinin ne de diğer bir Türk hükümeti yetkilisinin böyle somut bir teklifi basınla paylaşmadığını, böyle bir konuyu gündeme getirmedeğini, bu tür haberlerin spekülasyon amaçlı olduğunu ifade etmiştir. Ardından hedeflerinin diyalog ve görüşme ortamının sağlam bir psikolojik zeminde inşa edilmesi ve sürdürülmesi olduğunu, bu çerçevede her tür yaratıcı fikrin gündeme gelebileceğini ve ele alınabileceğini, bu tür donmuş krizlerde nihai pozisyonların yeni fikirlerle zenginleştirilerek yol alınabileceğini belirtmiş ancak bu tür haberlerin çoğunun spekülasyon olduğunu da eklemiştir.

Dışişleri Bakanı Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında geniş işbirliği imkânlarına değinerek, donmuş krizlerin aşılmasıyla birlikte Ermenistan’ın bunlara dâhil olmasını amaçladıklarını belirttikten sonra Türkiye’nin 2008’de teklif ettiği Kafkasya istikrar havzası projesinin hala gündemde olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu bu hususların Başbakan Erdoğan tarafından Kasım ayında yaptığı görüşme sırasında Başkan Putin ile ele alınmış olduğunu vurgulayarak bölge halklarının ortak refahına yönelik projelere ağırlık verilmesi gerektiğini de söylemiştir¹².

Ermeni basının Davutoğlu’nun ziyaretine karşı tutumu, tahmin edilebileceği gibi, olumsuzdur. Basının önemli bir kısmı bu ziyareti 2015 sürecinde Ermenistan’ın tutumunu yumuşatmak amacını taşıdığını ileri sürmüştür. Bazıları ise ziyaretin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini kolaylaştırmak için yapıldığını iddia etmiştir. Bir Diaspora yazarı, daha gerçekçi bir yaklaşımla, Davutoğlu’nun bu ziyaretiyle uluslararası topluma Türkiye’nin Ermenistan ile uzlaşma arzusunu göstererek 2015 için yapılacak kampanyalarının önünü almaya çalıştığını ileri sürmüştür¹³.

2015 ve izleyen yılların, Diasporanın da katılımıyla, Türkiye’ye karşı bir kampanya açılacağı ve böylelikle Ermenistan’ın Türkiye’den olan taleplerinin doruk noktasına çıkacağı bir dönem olarak planlandığı ve bu amaçla, başkanlığını bizzat Serj Sarkisyan’ın yaptığı, iki büyük Ermeni Patriği ile tüm Devlet ricalinin (ileri gelenlerinin) katıldığı bir Komite kurulmuş olduğu bilinmektedir. Hazırlıkların bu kadar ilerlediği bir zamanda Davutoğlu’nun ziyaretinin bunları durdurabilmesi veya azaltabilmesi zordur.

12 “Ermenistan’la ilişkilerimiz en üst düzeye çıksın”, *Haber7*, 13 Aralık 2013

13 “Davutoglu’s Charm Offensive During Visit to Armenia” *Asbarez*, 17 Aralık 2013.

Bu ziyaretin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine olumlu bir etki yapmasının amaçlandığı görüşüne gelince, eğer iki bakanın toplantısından olumlu sonuçlar alınsaydı bu bir ölçüde doğru olurdu. Durum böyle olmadığına göre bu ziyaretin Türkiye-AB ilişkilerine etki yapması mümkün değildir. Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin her yönünün ele alındığı 2013 yılı ilerleme raporunda (SW (2013) 417) ne de bu rapora ilişkin Avrupa Parlamentosu Kararında (7 Mart 2014, B7-2041/2014) bu ziyarete değinilmemektedir. Buna karşın söz konusu kararda Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerine dair olan kısım, öteden beri olduğu gibi, Ermeni görüşlerini desteklemektedir. Bu bölüm şöyledir: "Avrupa Parlamentosu Türkiye ve Ermenistan'dan, önkoşul olmadan diplomatik ilişkiler kurulmasına ilişkin protokollerini onaylamak, sınırı açmak ve sınır bölgelerinde işbirliğine ve ekonomik entegrasyona öncelik vermek suretiyle ilişkilerini aktif bir şekilde iyileştirerek normalleştirmelerini ısrarla ister."

Taşnaklar, her zaman olduğu gibi, en olumsuz tepkileri göstermişlerdir. Diaspora'daki Taşnakların tutumu da aynıdır.

Ermenistan siyasi partileri de Davutoğlu'nun ziyaretine olumsuz yaklaşmışlardır. Ancak bunlar arasında Taşnaklar, her zaman olduğu gibi, en olumsuz tepkileri göstermişlerdir. Diaspora'daki Taşnakların tutumu da aynıdır.

Ermenistan Taşnak Partisinin dış ilişkilerden sorumlu üyesi Giro Manoyan Davutoğlu'nun ziyaretine ilişkin olarak Türkiye'nin tutumunu değiştirmediklerini sadece iki ülke arasında bir süreç varmış kanısını yaratmaya çalıştığını söylemiştir¹⁴.

ABD'de Taşnak eğilimli Amerika Ermeni Milli Komitesi Direktörü Aram Hamparyan, Davutoğlu'nun ziyaretinden önce Türkiye'yi ağır bir dille eleştiren bir bildiri yayımlayarak Ankara'nın Protokolleri kitle halinde katliam, yaygın soygun ve bir milletin ataların topraklarından mahrum bırakılması sorumluluğundan kurtulmak için kullandığını söylemiş ve ABD ve uluslararası toplumun Ankara'nın "adalet olmadan normalleşme" politikasını desteklemek yerine soykırımın kazançlarından vazgeçmesi, çalınanları geri vermesi ve Ermeni halkının büyük ve halen de devam eden kayıplarını tazmin etmesi için Türkiye'ye baskı yapılmasını istemiştir.¹⁵

Dışişleri Bakanı Nalbantyan Davutoğlu'nun ziyaretinden bir ay kadar sonra, 22 Ocak 2014 tarihinde, gazetecilere Türkiye'nin iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi politikasının değişmediğini, Davutoğlu'nun bu ziyaret sırasında

14 "Turkish Foreign Minister visit won't give anything" *Public Radio of Armenia*, 11 Aralık 2013.

15 "ANCA Statement on Davutoğlu visit to Armenia" *ANCA*, 6 Aralık 2014

dört yıl önce söylediklerini tekrarladığını, kendisinin de Davutoğlu'na “dört yıl daha kaybetmemizi mi istiyorsunuz?” dediğini ifade etmiştir¹⁶. Ermenistan Dışişleri bakanı bu sözlerle Karabağ sorunu ile iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin beraberce ele alınmasını daha önce kabul etmemiş olduklarını, şimdi de kabul etmeye niyetleri bulunmadığını ortaya koymuştur. Buna karşılık Davutoğlu fırsat olunca Ermenistan'a ilişkin Türkiye'nin tutumunu tekrarlamıştır. Şubat ayında Gence'de düzenlenen Türkiye-Azerbaycan Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı sırasında yapılan ortak basın toplantısında “İşgal altındaki topraklar işgalden kurtulmadığı sürece ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilaf bu çerçevede çözülmedikçe Türkiye ve Ermenistan arasında tam bir normalleşme olması mümkün değil. Sınırların açılması meselesi bu çerçevededir” demiştir. Bakan ayrıca Karabağ sorunu çözümlendiği takdirde sadece Türkiye-Ermenistan değil Azerbaycan-Ermenistan sınırının da açılacağını belirtmiştir¹⁷.

Davutoğlu'nun bu ziyareti sırasında yaptığı önerilerin Ermenistan tarafından dikkate alınmaması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir gelişme olmaması sonucunu vermiştir. Ancak bu durum Davutoğlu'nun ziyaretinin yararsız olduğu anlamına gelmemektedir. Ermenistan ile normal ilişkiler kurulması özellikle ABD ve AB tarafından istediğine göre Davutoğlu'nun bu yönde ciddi çaba gösterdiği ancak Ermenistan'ın olumsuz tutumu nedeniyle bir sonuç alınmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye elinden geleni yaptığına göre bundan böyle ABD ve AB'nin Türkiye'den aynı taleplerde bulunmalarının anlamı yoktur. Deyim yerindeyse artık top Ermenistan'ın sahasındadır.

Son olarak Ermenilerin Türkiye'nin görüş ve önerilerini dikkate almamaktaki ısrarlarının nedenleri üzerinde durmak istiyoruz.

Önce Ermenilerin öteden beri Türkiye'nin hiçbir şekilde Karabağ müzakere sürecine katılmasını istemediklerini belirtelim. Türkiye'nin Ermenistan ile sorunlarını Azerbaycan -Ermenistan sorunları ile beraberce çözümlenmesi önerisi ne kadar yerinde ve gerçekçi olsa da Ermenistan'ın bu formülü kabul etmek istememesi Karabağ'da kısmı veya kesin bir çözümün mutlaka Ermenistan'ın, en azından bazı rayonlardan çekilmek gibi, taviz vermesini gerektirmesinden bunun da, iç siyaset mülahazalarıyla uygun görülmemesinden ileri gelmektedir. Diğer yandan Minsk Grubu eş başkanı olan büyük ülkeler taviz vermesi için Ermenistan'a baskı yapmadıklarından Ermenistan da kendiliğinden taviz vermeye gerek duymamaktadır. Bunların dışında Ermenistan'ın tutumunda değişiklik yapmasını gerektirebilecek askeri alanda önemli bir başarısızlığı da yoktur. Bu durumda Ermenistan mevcut statükoyu sürdürme politikasını kolaylıkla uygulayabilmektedir.

16 “La Politique turque vis-à-vis de l'Arménie Inchangé” *Armenews*, 23 Ocak 2014.

17 “Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı” *haberler*, 19 Şubat 2014.

Türkiye-Ermenistan işkilerine gelince Ermenistan, Protokollerin imzalandığı 10 Ekim 2009 tarihinden bu yana, “önkoşul olmadan Protokollerin onaylanması ve uygulanması, bu bağlamda sınır kapısının açılması” olarak özetlenebilecek tutumunu hiç değiştirmemiştir. Zira yukarıda değindiğimiz gibi, Karabağ konusunda taviz vermeyi istememektedir; diğer bir deyimle Karabağ konusunda taviz vermektense Türkiye ile sınırının kapalı kalmasını tercih etmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile olan sınırın kapalı olmasının Ermenistan ekonomisine büyük zarar verdiği düşüncesinin de pek doğru olmadığı da görülmektedir. Koçaryan döneminde bazen iki haneli rakamlara ulaşmış olan milli gelir artışının Türk sınır kapısı kapalıyken gerçekleştiğini hatırla tutmak gerekmektedir. Ermenistan’ın Gümrük Birliğine üye olduktan sonra, hiç olmazsa ilk dönemlerde, Türk sınır kapısına ihtiyacının daha da azalması olasıdır.

Diğer yandan büyük devletlerin, Azerbaycan’ın Ermenistan ile olan sorunlarını dikkate almadan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini istemelerinin Azerbaycan açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı görülmektedir. Bunların başında, sınır kapısını açan, diğer bir deyimle elindeki tez kozu harcayan bir Türkiye’nin bundan sonra Azerbaycan’a vereceği desteğin çok önemli olamayacağı gelmektedir. Böylelikle Azerbaycan Ermenistan’a karşı tek başına bir mücadele yürütmek durumunda kalacak, büyük devletlerin Ermenistan’ı dolaylı veya dolaysız desteklemesi karşısında da bu mücadelesi başarılı olamayacak ve olasılıkla, zaman içinde Azerbaycan’ın Karabağ politikası erozyona uğrayabilecek ve belki de Azerbaycan, birkaç rayonun kendisine iade edilmesi karşılığında, Karabağ’dan vazgeçme noktasına gelebilecektir. Diğer yandan Azerbaycan’ın bu duruma düşmemek için, Karabağ dâhil, Ermeniler tarafından işgal edilmiş toprakları geri almak amacıyla askeri olanaklara başvurması da bir olasılıktır ve bunun Azerbaycan’ın devamlı silahlanması dikkate alındığında küçümsenmemesi gerekir.

Bu olasılık dikkate alındığında halen Minsk Grubu eş başkanlarının Karabağ konusunda izledikleri görülen oyalama-erteleme siyaseti tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Halen Türkiye’nin, Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan ile olan sorunlarını bir bütün olarak ele alıp çözüm yollarını arama siyasetinin, Ermenistan’ın buna karşı çıkması ve büyük devletler tarafından da açıkça desteklenmemesi karşısında yakın bir gelecekte sonuç vermemesi de olasıdır.

Bu durumda Türkiye ne yapabilir?

Birinci seçenek Ermenistan’ın sert politikasına aynıyla cevap vermek ve her fırsatta ve her forumda Ermenistan’ı ve Diasporayı eleştirmektir. Toprak talebinden ırkçı tutumlara kadar genelde dünya kamuoyunun kabul etmediği

aşırılıklar içeren Ermenistan-Diaspora siyasetinin Türkiye-Azerbaycan ortaklaşa girişimleri ve eleştirileri karşısında olumsuz etkileneceği görülmektedir. Ne var ki 2015 sürecinde bu tür bir politika Ermenistan ve Diasporanın iddialarına inandırıcılık kazandırabilir. Ayrıca Ermenistan ve Diaspora'da esasen mevcut Türkiye aleyhtarlarını daha da güçlendirebilir. O nedenle, açıkça toprak talebi gibi, kabul edilemez durumlar hariç, Ermenistan ve Diaspora'ya karşı bu dönemde "sert" bir politika izlenmesi zararlı dahi olabilir.

İkinci seçenek ise, Ermenistan esasen Türkiye'den gelen her öneriye karşı çıktığı dikkate alınarak, bu ülke ile olan sorunların çözümlenmesi için tek taraflı girişimlerine son vermek ve bu tutumu diğer ülkelere, Ermenistan'ın Türkiye ile normal ilişkiler kurmak istemediğini belirterek, açıklamaktır. 2015 için beklentilerin gerçekleşmemesi, Avrasya Gümrük Birliğinin ekonomik alanda fazla bir yarar sağlamaması ve Azerbaycan'la olan gerginliğin devam etmesi ve hatta artması karşısında bir süre sonra Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye kendisinin talip olması mümkündür.

2. Ermeni Devlet Adamlarının Beyanları

Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan 2 Ekim 2013 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde ülkesini ilgilendiren bazı konuları ele alan bir konuşma yaptı¹⁸ ve soruları yanıtladı.

Sarkisyan'ın bu konuşmada Türkiye hakkında özetle şunları söyledi: "Türkiye, tüm uluslararası kural ve normlara aykırı olarak Ermenistan'ı dünyaya bağlayan en kısa yolu yıllardan beri kapalı tutmaktadır. Bu bizi, modern bir devlet kurmak için insanüstü çaba harcamaya zorlamıştır." "Soykırım sadece insanlığa karşı iğrenç bir suç değildir, aynı zamanda faşizmin ve hoşgörüsüzlüğün çarpıcı bir göstergesi ve yaşama hakkının ağır bir ihlalidir. İnsanlığa karşı korkunç suçları önlemenin en iyi yolu tarihin bu feci sayfalarını tartışmak ve geçmişi evrensel değerler ışığında değerlendirmektir". "Ermenistan, soykırım suçunun önlenmesi ve esas nedenleri ile mücadele edilmesi için uluslararası toplumun çabalarını harekete geçirebilmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmaktadır... Ermenistan yıllarca çeşitli uluslararası forumlarda soykırımın önlenmesine ilişkin birçok karara öncülük yapmıştır... Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyinin soykırımın önlenmesine ilişkin kararlar kabul etmesine birçok kez yardımcı olduk."

18 "Statement of Serzh Sargsyan the President of the Republic of Armenia in the Parliamentary Assembly of the Council of Europe" Official Website, President of the Republic of Armenia, 02.10.2013

Konuşmasının sonunda kendisine sorulan sorunlara verdiği cevaplar¹⁹ Sarkisyan'a Türkiye ile ilişkiler konusuna daha fazla değinmesine neden olmuştur.

Sarkisyan Azerbaycanlı üye Seyidov'un Ermenistan'ın, Azerbaycan dışında Türkiye ve Gürcistan'dan da toprak talepleri olduğunu belirterek böyle bir politikanın geleceği olduğuna inanıp inanmadığına ilişkin sorusuna "Türkiye'den asla herhangi bir toprak talebinde bulunmadık; bunu belirten tek bir demeç veya beyan bulursanız, Sizden özür dilerim" demiştir.

Türkiye ile ilişkiler hakkındaki bir başka soruya ise Türkiye ile ilişkileri başlatma çabalarının bir sonuç vermediğini zira Türklerin Ermenistan ile ilişki kurmaya hazır olmadığını, uzun müzakerelerden sonra Protokollerin imzalandığını ancak Türkiye'nin sonradan bu belgelerin onaylanmasını reddettiğini ve yakın bir gelecekte de onaylama niyetinde olmadığını söylemiştir. Sarkisyan ayrıca her ülkenin imzaladığı belgelerin sorumluluğunu taşıması gerektiğine inandıklarını, maalesef bu olayda böyle bir sorumluluk görmediklerini, Türk hükümetinin çeşitli kanallarla Ermenistan'a bazı öneriler iletmeye çalıştığını, ancak bunların uluslararası toplumu teskin etmeyi amaçladığını, Türkler samimi olarak bir şey yapmak istiyorlarsa protokolleri onaylayabileceklerini, kendilerinin de buna karşılık ilişkileri normalleştireceklerini ve her konuyu tartışacaklarını ifade etmiştir.

Bölgesel işbirliği hakkındaki bir soruya cevaben de bunun için Türkiye'ye ilişkilerin normalleşmesini önerdiklerini, ancak ilgi duymayan taraflarla (Türkiye ve Azerbaycan'ı kastediyor), bir komşuyu (Ermenistan'ı) izole etmeye çalışan taraflarla herhangi bir işbirliğini tasarlamamanın güç olduğunu belirtmiştir.

Ermenistan Başkanının bu sözleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

Serj Sarkisyan Türkiye ile olan sınırın kapalı olmasından yakınmaktadır. Ancak Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarını işgal ettiği ve özellikle bu işgali Karabağ sınırları dışında da sürdürdüğü için Türkiye'nin sınırı kapattığına hiç değinmemiştir.

Sarkisyan Protokollerin Türkiye tarafından onaylanmamış olmasından da yakınmakta ve burada da Türkiye'nin Karabağ sorununa bir çözüm bulabilmek amacıyla, Protokollerin onaylanmasını geciktirdiğinden hiç bahsetmemektedir. Ermenistan Devlet Başkanının söz etmediği bir diğer husus Ermenistan'ın da Protokolleri onaylamadığı ve Türkiye'nin aksine bu belgeleri Ermenistan Millet Meclisinin gündeminden çıkarttığıdır.

19 "President Serzh Sargsyan at the Plenary Session of the Pace Responded to the Questions Raised by the Members of the Parliament" Official Website, President of the Republic of Armenia, 02.10.2013

Ermenistan'ın asla Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığına, bunu belirten tek demeç veya beyan olmadığına dair sözleri ise yarım bir gerçeği ifade etmektedir. Başkanlar dâhil, Ermenistan Devlet yetkililerinin resmi bir şekilde Türkiye'den toprak talep etmedikleri doğrudur. Esasen Türkiye'den resmen toprak talep edilmesi bugünkü ortamda hiçbir devletin desteklemeyeceği bir davranış olur; ayrıca Türkiye bunu “casus belli” (savaş nedeni) olarak da algılayabilir. O nedenle resmi talepte bulunmak, özellikle taraflar arasındaki güç dengesizliği dikkate alındığında, gerçekçi değildir hatta tehlikeli dahi olabilir.

Kısaca bu konuda resmi talep yoktur ancak bizzat Bakan Sarkisyan'ın bu anlama gelebilecek sözleri vardır. Mesela 23 Temmuz 2011 tarihinde bir toplantıda bir öğrencinin kendisine Ağrı Dağı dâhil, Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmadığı şeklindeki sorusuna “ Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı amaçları vardır” cevabını vermiştir. Bundan halen Ermenistan'ın Doğu Anadolu'yu almasının mümkün olmadığını ancak bunun genç kuşaklar tarafından, amaç olarak gördükleri takdirde, ileride yapılabileceği anlamını çıkarmak mümkündür. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da aynı kaniya varmış olmalı ki üç gün sonra yaptığı bir açıklamada Sarkisyan'ın bu cevabını şiddetle kınamış, bunların esefle karşılanan talihsiz ifadeler olduğu belirtilmiş ve ayrıca halklar arasında husumet ve nefret ideolojisini tahrik edecek şekilde gençlere ve gelecek kuşaklara öğütlerde bulunmanın son derecede sorumsuz bir davranış olduğu vurgulanmıştır²⁰. Bir önceki Başkan Robert Koçaryan da bir kez benzer ifadeler kullanmıştı. 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada Türkiye'den toprak talebinde bulunmamış olduğunu belirttiikten sonra kendi politikalarının soykırımın tanınmasını içerdiğini, gelecekteki başkan ve politikacıların ise soykırımın tanınmasının yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini ifade etmişti²¹. Bilindiği üzere, Ermenilere göre soykırım savının yasal sonuçları tazminat, malların iadesi ve toprak verilmesidir.

Başkan Sarkisyan çok daha yeni bir tarihte, 5 Temmuz 2013' te, Ermeni Hukukçuları Forumunu açılışı için yapmış olduğu bir konuşmada, “Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için geçerli olacaktır” sözleriyle yine dolaylı olarak tazminat, malların iadesi ve toprak verilmesine bir gönderme yapmıştır²².

Bu arada söz konusu Forumu Ermenistan Başsavcısı tarafından sunulan ve Ermeni soykırımının 100. yılına ilişkin raporda toprak talepleri gayet açık bir şekilde yer almıştır. Başsavcı Ermenistan'ın hem Türkiye hem de Azerbaycan

20 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 39, s.14-15

21 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, s. 27

22 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 11

ile toprak ihtilafları olduğunu bildirerek, bunların çözüme kavuşturulması için, hukuki argümanları içeren kapsamlı bir talepler paketinin hazırlanmasını ve ilgili makamlara sunulmasını Forum'dan istemiş daha sonra bu paketin Uluslararası Adalet Divanına götürülmesi gereğinden bahsetmiştir²³. Forum bu konuda Ermeni soykırımına ilişkin başlıca sorunlar hakkında hukuki belgelerin toplanması için özel bir komite kurulmasına karar vermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu gelişmeye de tepki göstermiş, Başsavcının beyanlarının esefle karşılandığı ve bu ifadelerin Ermenistan'ın uluslararası örgütlere karşı üstlenmiş olduğu yükümlülüklerle ters düştüğü belirttikten sonra ve "Türkiye'den toprak talebi kimsenin haddine değildir" denmiştir²⁴.

Görüldüğü üzere esasen yüklü olan Türkiye-Ermenistan ilişkileri gündemine bir de toprak talebi gibi, tamamen yapay bir sorunun eklenmesi için çabalar vardır. Bunlar resmi bir talebe dönüştüğü takdirde iki ülke arasında büyük bir kriz çıkacağına şüphe yoktur. Ancak bu çabaların daha ziyade 2015 için bir propaganda ve kamuoyunu oyalamaya yönelik demagojik jestler olması daha olasıdır. Bu konu önümüzdeki dönemde daha iyi anlaşılacaktır.

Esasen yüklü olan Türkiye-Ermenistan ilişkileri gündemine bir de toprak talebi gibi, tamamen yapay bir sorunun eklenmesi için çabalar vardır. Bunlar resmi bir talebe dönüştüğü takdirde iki ülke arasında büyük bir kriz çıkacağına şüphe yoktur.

Ermenistan'dan gelen bu yarı resmi toprak taleplerine bir yenisini Ermenistan Eğitim ve Bilim Bakanı Armen Aşotyan eklemiştir. Adı geçen 17 Ocak 2014 tarihinde Ermenistan'ın adının "Doğu Ermenistan Cumhuriyeti" olarak değiştirilmesini önermiş ve gerekçe olarak da günümüz Ermenistan'ının tarihi Ermenistan topraklarının ancak onda birini oluşturduğunu o nedenle Doğu Ermenistan Cumhuriyeti olarak anılmasının gerekçelere daha uygun olacağını ifade etmiştir²⁵.

Bu garip öneriye hükümetin diğer üyelerinde tepki gelmezken Taşnak Partisinden Giro Manoyan önerinin uygun olmadığını, bunun yerine iktidardaki Cumhuriyetçi Partinin 2009 Protokollerini iptal edilmesi ve/veya iki ülke arasındaki sınırların Başkan Wilson'un Sevr Antlaşması için çizdiği sınırlara uygun bir şekilde yeniden saptanması gibi bazı politika değişiklikleri yapmasını istemiştir²⁶.

23 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 14

24 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 15

25 *Nouvelles d'Arménie*, No.205, Mart 2014, s.8

26 Aynı kaynak ve "Manoyan, Ashotian's Proposal to Rename Armenia Innoportune" *Aysor.am*, 27 Ocak 2014.

Ermenistan’da ve Diaspora’da Türkiye’nin Doğu Anadolu topraklarının önemli bir bölümünün Ermenistan’a ait olduğu inancı çok yaygındır. Ancak bu bölgedeki son Ermeni devletinin yaklaşık bin yıl önce, 1045 yılında, Bizans İmparatorluğu tarafından ortadan kaldırıldığı ve o tarihten günümüze bu toprakların esas itibarıyla önce Selçuklular sonra da Osmanlılar tarafından idare edildiği, buradaki Ermenilerin ise diğer halklara göre azınlık oluşturduğu dikkate alındığında Doğu Anadolu’nun Ermeni toprağı sayılmasının gerçeklerle ilgisi bulunmayan ve özellikle Başkan Sarkisyan döneminde güçlenmeye başlayan demagogik bir yaklaşımın sonucu olduğu görülmektedir. Kamuoyunun bir kısmı tarafından beğenilse de Ermenistan’a yeni bir isim verilmesi, en azından Anayasa değişikliği gerektireceğinden, olası değildir. Ancak bu olayda önemli olan Devletin adının değiştirilmesi değil, böyle bir konuyu ortaya atmakla Ermenistan’ın Doğu Anadolu topraklarında da söz sahibi olduğu gibi bir varsayımın, özellikle büyük beklentilerin olduğu 2015 sürecinde, canlı tutulmaya çalışılmasıdır.

Başkan Sarkisyan Türkiye’ye yönelttiği eleştirileri 2014 yılında da sürdürmüştür.

Çekoslovakya ziyareti sırasında bir gazeteye verdiği mülakatta²⁷ bilinen Ermeni görüşlerini tekrarlayarak “Türk tarafı siyasi irade gösterir ve çıkmaz bir yol olan ön koşulları ileri sürmekten vazgeçerse iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi sürecini canlandırmaya hazır olduklarını söylemiş ve ayrıca Ermenistan’ın ön koşul olmadan ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin tutumunun ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından desteklendiğini de belirtmiştir. Sarkisyan aynı mülakatında NATO’yu, 1993 yılından beri Ermenistan’a uyguladığı ablukaya son vermesi için, Türkiye’ye baskı yapmamakla eleştirmiştir.

6 Mart 2014 tarihinde Avrupa Halk Partisi’nin doruk toplantısına katılan Sarkisyan burada yaptığı konuşmada Türkiye’nin Ermenistan’a uyguladığı yasa dışı ablukadan bahsetmiş ve ayrıca insanlık 1. Dünya Savaşı ve dehşetlerini anmaya hazırlanırken Türkiye’nin inkâr politikasını sürdürdüğünü, Ermeni soykırımının bir milyondan fazla kurbanının hatırasını gömmeye çalıştığını ve anavatanından mahrum bırakılmış bir milletin taleplerine aldırmadığını, yapılanlar için pişmanlık göstermediğini ve böylece kökeninde Ermenistan ve Ermenilere zarar vermeyi amaçlayan yabancı düşmanı bir politika izlediğini söylemiştir²⁸.

27 “Sarkissian Souhaite Que la Turquie Normalise Ses Relations Avec l’Arménie” *Armenews*, 5 Şubat 2014.

28 “Remarks by President Serzh Sargsyan at the Summit of the European People’s Party” Official Website, President of the Republic of Armenia, 06.03.2014

Suriye'deki direnişçi güçlerin Türk sınırına yakın Kesap'ı ele geçirmeleri de Sarkisyan'ın Türkiye'yi eleştirmesi için bir bahane olmuştur. Kesap olaylarına ilişkin olarak yaptığı bir konuşmada²⁹ Ermenistan Devlet Başkanı Kesap'ın geçen asırda sürgünlere sahne olduğunu, 1909 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kesap'ı işgal ettiğini ve yaktığını, bir Fransız gemisinin Kesap ahalisini Lazkiye'ye götürdüğünü ileri sürmüştür. (Gerek Kesap gerek Lazkiye o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu içinde olduğundan bu ifadeler anlaşılabilir; ayrıca bir Fransız gemisinin Ermenileri taşıması 1915 yılında Musa Dağı olayında olmuştur) Sarkisyan 1915 yılında Kesap halkının bir yandan Der Zor'a diğer yandan da Ürdün'e sürüldüğünü iddia etmiştir. Son olayın ise Kesap'ın üçüncü deportasyonunu teşkil ettiğini ve bunun etnik azınlık haklarına aykırı olduğunu belirtmiştir. Bilindiği gibi Suriye direniş güçleri Kesap'a girmeden Kesap ahalisinin çok büyük bir kısmı şehri terk ederek Lazkiye gitmiş sonradan da bir kısmı Türkiye'ye gelmiştir. O nedenle Kesap için bir deportasyondan bahsetmek mümkün değildir.

Bu vesileyle gerek Ermenistan gerek Diaspora basınında, Kesap'ta Ermeniler oturduğu için Türkiye'nin, Suriye direniş güçlerine bu kasabayı işgal ettirdiğini ileri süren, Türkiye'yi yeren ve aynı zamanda tehcir olaylarına ve soykırım iddialarına yer veren birçok yazı çıkmış ve bu olay Türkiye aleyhine bir propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Kesap'lı Ermeni sığınmacıları kabul etmesinden sonra bu yazılar azalmıştır. Avrupa Parlamentosunun Kesap olaylarını inceledikten sonra bu konuda 17 Nisan 2014 tarihinde kabul ettiği kararda (2014/2695(RSP) Türkiye'yi eleştirmemesi Ermeni eleştirilerini etkisiz hale getirmiştir.

Başkan Sarkisyan 18 Nisan 2014 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanlığında yaptığı bir konuşmada³⁰ Türkiye ile ilişkiler konusuna da eğilmiştir. Sarkisyan Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecinin bir çıkmaz ile sonuçlandığını ve şimdi dondurulmuş bulunduğunu, iki ülke arasında ilişki olmamasının Ermenistan'dan ileri gelmediğini söylemiştir. Protokollerin en az iki olumsuz etkisi olacağı ileri sürülerek kendilerinin eleştirildiğini belirten Sarkisyan birinci eleştirinin Protokollerin soykırımın tanınması sürecini uzun bir zaman için askıya alması, ikincisinin ise Protokollerin Karabağ sorunun çözümünü engellemesi olduğunu ifade etmiştir.

Protokoller soykırımın tanınması sürecini askıya aldıysa, ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesinin, Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, neden soykırım hakkında, 24 yıl sonra ilk kez bir karar kabul ettiğini, Protokoller lehine ise

29 President Serzh Sargsyan Made a Press Statement Concerning the Events in Kesab" Official Website, President of the Republic of Armenia, 24.03.2014

30 "President Serzh Sargsyan Held Consultation with Leadership of Ministry of Defense" Official Website, President of the Republic of Armenia, 18.04.2014

neden Türkiye'nin bunları tasdik etmediğini soran Sarkisyan, eğer bu belgeler lehine olsaydı Türkiye'nin, ne Azerbaycan'ın ne de bir başkasının çıkarlarını dikkate almadan bu belgeleri tasdik etmiş olacağını ileri sürmüş ayrıca protokoller Türkiye'nin lehine olsaydı bu belgelerin Türkiye iç siyasetinde gerginliklere neden olmuş olmayacağını da söylemiştir.

Protokollerin Karabağ sorunun çözümünü engelleyeceğini ileri sürenlere cevaben de karşı taraf (Azerbaycan) müzakerelerde daha iyi durumda olsaydı neden askeri alanda taciz hareketlerinin arttığını sormuştur. (Karabağ'daki küçük çaplı çarpışmaların artmasını kastediyor)

Ermenistan Başkanının bu sözlerinin Protokoller konusunda Ermenistan'da ve Diaspora'da kendisine yöneltilmiş olan bazı eleştirilere cevap vermek amacını taşıdığı görülmektedir. Bu belgelerin müzakere ve imzalanma süreci sırasında, yani dört yıl kadar önce, Sarkisyan çok eleştirilmiş olmakla beraber, tasdik sürecinin askıya alınmasından sonra eleştiriler azalmış sonra kaybolmuştu. Şimdi bu eleştiriler varmış gibi konuşmasının nedeni açık değildir. Başbakan Tigran Sarkisyan'ın 3 Nisan 2014 tarihinde istifa etmesinden sonra yerine atanan Meclis Başkanı Hovik Abrahamyan, Başkan Sarkisyan ile mutabakat halinde, geniş bir koalisyon hükümeti kurmak istemiştir. 2009 yılında Taşnaklar Protokollerin imzalanmasına karşı oldukları için koalisyon Hükümetinden çekilmişlerdi. Bu kez yeniden hükümette yer almaya davet olunmuşlar ancak bunun için Protokollerin tamamen reddedilmesi koşulunu öne sürmüşlerdir. Başkan Sarkisyan böylelikle Protokoller konusunun yeniden gündeme gelmesi karşısında kendisini savunmak için bu konuşmayı yapmış olması olasıdır. (Sonuçta Taşnaklar Hükümete girmemişlerdir)

Ermenistan Devlet Başkanı 24 Nisan münasebetiyle Erivan'da yaptığı konuşmada, geçen yıl konuşmasına göre daha sert ifadelerle, Türkiye'yi eleştirmiştir. Bu konuşmanın özeti ve bu konudaki düşüncelerimiz bu yazımızın "24 Nisan'ı Anma Eylemleri" bölümünde yer almaktadır.

Sarkisyan, 24 Nisan günü Prag'a giderek Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığının 5. yılı için düzenlenen yüksek düzey toplantısına katılmış ve burada bir konuşma yapmıştır³¹. Normal olarak, Ermenistan'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinden bahsetmesi gerekirken, bu ilişkilere değinmekle beraber konuşmasının önemli bir kısmını ülkesinin Türkiye ile olan sorunlarına ayırmıştır.

Önce 24 Nisan 2015 tarihinde yüzlerce Ermeni yazar, artist, doktor gibi

31 "Statement by the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan at the High-level Meeting on the 5th Anniversary of the Eastern Partnership" Official Website, President of the Republic of Armenia, 24.04.2014

şahsiyetlerin tutuklandıklarını ve katledildiklerini, bunun önceden tasarlanmış bir plan gereğince yapıldığını ve böylelikle 20. yüzyılın ilk soykırımının başlatıldığını ileri sürmüş ve ardından bu milli trajedi sırasında Ermenilere yardım eden ve Ermeni soykırımını kınayan ülke, teşkilat ve kişilere şükranlarını bildirmiştir. Soykırım suçu için zaman aşımı bulunmadığını ileri süren Sarkisyan, Ermeni soykırımının yüzüncü yılının yaklaşmakta olduğuna işaretle bu benzeri bulunmayan suçun uluslararası toplum tarafından tanınması ve kınanmasının önemine değinmiş ve Avrupa Birliğine üye olmaya çalışan Türkiye'nin kendi geçmişi ile yüzleşmediğini, sorumluluktan kaçındığını, inkâr politikasını sürdürürebilmek için tarihi tahrif ettiğini üstelik diğer ülkelerin inkârcılığa zorlayabilmek için her şeyi yaptığını iddia etmiştir. Günümüzde, zulüm ve kovuşturmalara rağmen sayıları yıldan yıla artan binlerce Türk vatandaşının Türkiye'nin inkâr politikasını reddettiğini ve gerçeği savunduğunu ileri süren Sarkisyan, kendi tarihini irdelemenin ve sonuçlarını anlamının uzlaşma için ön koşul olduğunu, ayrıca uzlaşma için kişiler arası temasların özendirilmesinin de önemli bir diğer önkoşul oluşturduğunu, ancak bunun mümkün olmadığını zira yapay engeller bulunduğunu, sınırın da kapalı olduğunu söylemiştir. Sarkisyan son olarak, Türkiye-Ermenistan arasında normal ilişkiler olmamasının ve Avrupa'daki kapalı bir sınır bulunmasının tüm Avrupa'nın güvenliğini zayıflatan bir unsur olduğunu, Avrupa Birliğine üye olmak isteyen Türkiye'nin komşu bir ülke ile olan sınırını kapamamasının, Avrupa Birliği içinde sınırların geçmişte kaldığı ve serbest dolaşımın temel ilkelerden birini olduğu dikkate alındığında bir çelişki yarattığını ifade etmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanının bu konuşması üzerinde durmamız gerekmektedir. Önce, Ermenistan, Rusya'nın baskısı altında Gümrük Birliğine girmeyi kabul etmiş ve bunun sonucu olarak da Avrupa Birliği ile ortaklık antlaşmasını imzalamamış, daha doğrusu imzalamamıştır³². Ancak Avrupa Birliği, Ermenistan'ın daha fazla Rusya'ya kaymasını bir ölçüde önleyebilmek için, Ermenistan'la ilişkilerini sürdürmeye önem vermektedir. Ermenistan da, Rusya'nın yörüngesine girmemiş olduğunu kanıtlayabilmek üzere, Birlik ile ilişkilerinin devam ettiğini gösterme çabası içindedir. Nitekim Sarkisyan'ın daha ziyade protokol bakımından bir önemi olan söz konusu toplantıya katılmasının başlıca nedeni bu olsa gerektir. Ancak Sarkisyan bu fırsattan yararlanarak Türkiye'yi ağır bir dille kınamaya hatta karalamaya çalışmıştır. Ne var ki toplantıya katılanlar ülkeler Ermenistan'ı destekleyen bir beyanda bulunmamışlar aksine Azerbaycan, Başkan İlham Aliev'in ağzından, Sarkisyan'ın Türkiye'ye ilişkin sözlerine karşı çıkmıştır.

32 Bu konuda Dergimizin geçen sayısında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Bkz *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 46, ss. 14-18

Basın haberlerine göre³³ Başkan Aliev bu konuda şunları söylemiştir : “Bugün maalesef Ermenistan Cumhurbaşkanı fırsat bularak Türkiye’ye saldırdı. Bunu yapmak çok kolay çünkü toplantıda Türkiye’den temsilci bulunmuyor. Fakat ben buradayım ve Türkiye-Ermenistan sınırının neden kapalı olduğunu anlatabilirim” ... “Erdoğan birkaç yıl önce Ermenistan yönetimine arşivlerin açılmasını teklif etti ancak olumlu cevap gelmedi. Son olarak malum olaylarda hayatını kaybeden Ermeni asıllı vatandaşlara taziyeye dileklerini sundu, fakat ne yazık ki Ermenistan’dan yine olumlu karşılık gelmedi. ABD ve AB’nin Erdoğan’ın bu tutumunu desteklemesine rağmen Ermenistan hükümeti açıklamayı yetersiz buldu. Bu, bölgede kimin barış istemediğini açıkça ortaya koyuyor. Biz barış ve topraklarımızın geri verilmesini istiyoruz. Ermenistan işgale son vermelidir. Bu çok kolaydır. Sadece Ermenistan hükümetinde siyasi irade olmalıdır.”

İlham Aliev ayrıca Karabağ sorununa da değindi ve bu konuda çifte standart uygulandığını belirterek şunları söyledi: “Azerbaycan halkının sizlere bir sorusu var. Neden Ermenistan’a yaptırım uygulanmıyor? Neden Avrupa Konseyi’nde Ermenistan’ın oy verme hakkı alınmıyor. Onlar başka bir ülkenin toprağını işgal altında tutuyorlar. BM Güvenlik Konseyi’nin dört kararı uygulanmıyor ve karşılığında hiçbir ceza da tatbik edilmiyor.”

Sarkisyan son oturumunda, o sırada toplantıda bulunmayan Aliev’e cevap vererek³⁴ kendisini yapıcı bir öneri getirmek yerine yirmi dört yıl öncesinin Güvenlik Konseyi kararlarını gündeme getirmekle eleştirdi. Karadağ’ın Avrupa değerlerine dayanan ve demokratik ilkelere uyan bir hükümet sistemi olduğunu belirterek bu bölge halkının fiilen uyguladığı kendi kaderini tayin hakkının hukuken de teyit edilmesi zamanın çoktan geldiğini söyledi.

Türkiye konusunda ise AB Doğu Ortaklığı’nın katılan ülkelerin yaşamsal çıkarlarını gözetmesi gerektiğini, Ermenistan için ise bunun öncelikle Türkiye ile sınırın açılması olduğunu söyledi.

Sarkisyan’ın bu toplantıda yaptığı konuşmalardan şu sonuçları çıkarabiliriz.

Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın, haklı veya haksız, ülkesinin çıkarlarını korumaya çalışması normalde de bunu uygun bir üslup ve argümanlarla yapması gerekirdi. Ancak Sarkisyan’ın daha ziyade Diaspora propagandacılarının ağzı ile konuştuğu ve mesela “24 Nisan 2015 tarihinde yüzlerce Ermeni yazar, artist, doktor gibi şahsiyetlerin tutuklandıklarını ve katledildikleri” gibi çok abartılmış

33 “Türkiye’den Temsilci Yok Fakat Ben Buradayım” Ermenistan Cumhurbaşkanı Türkiye’yi Eleştirince Aliev Sert Çıktı.” AA, 25 Nisan 2014.

34 “Statement by the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan at the High-level Meeting on the 5th Anniversary of the Eastern Partnership” Official Website, President of the Republic of Armenia, 24.04.2014

bir Diaspora iddiasını benimsemekten çekinmediği görülmektedir. 24 Nisan 2014 tarihinde İstanbul'da tevkif edilen Ermeni ileri gelenlerinin sayısı 235'tir ve bunlar sağ salim Ayaş ve Çankırı'ya gönderilmişlerdir.³⁵

Ermeni tehcirinin 20. yüzyılın ilk soykırımı olduğu iddiası da diğer bir propaganda ögesidir. Soykırım sözcüğünün bulunmadığı dönemlere ait olayların bu deyimle nitelendirilmesi, özellikle 1948 Sözleşmesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına ya özel milli mahkemeler ya da Uluslararası Ceza Mahkemesinin karar verdiği dikkate alındığında, doğru değildir.

Diğer yandan Sarkisyan'ın, Avrupa Birliği'ne Türkiye'ye baskı yaptırarak, sınırı açtırmaya çalıştığı görülmektedir. Avrupa Birliği Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını öteden beri savunuyorsa da bu konuda fikir beyanı dışında bir girişimde bulunmamıştır. Bulunursa da bunun Türkiye ile esasen iyi olmayan ilişkilerine olumsuz bir etki yapacağına kuşku yoktur.

Bu konuda son olarak değinmek istediğimiz husus Sarkisyan'ın her fırsatta Türkiye'yi eleştirmek hatta suçlamak politikasından ne beklediğidir. Sarkisyan eleştirdiği ve suçladığı için Türkiye'nin izlediği politikalarda bir değişiklik yapması, mesela sınırı açması olası değildir. O zaman Sarkisyan'ı, özellikle 2015 sürecini de dikkate alarak, yakın ve hatta orta vadede Türkiye ile bir uzlaşma veya anlaşma beklediği için böyle davrandığını ve görev süresinin sona ereceği 2018 yılına kadar bu politikayı sürdürmeyi istediği düşünülebilir.

Sarkisyan'ı, özellikle 2015 sürecini de dikkate alarak, yakın ve hatta orta vadede Türkiye ile bir uzlaşma veya anlaşma beklediği için böyle davrandığını ve görev süresinin sona ereceği 2018 yılına kadar bu politikayı sürdürmeyi istediği düşünülebilir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan da fırsat buldukça Türkiye'yi eleştirmekten geri durmamıştır.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, 1948 tarihli soykırım Sucunun engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 65.yıldönümü münasebetiyle 7 Mart 2014 tarihinde bir Yüksek Düzeyli Panel düzenlemiştir. Bu panele bakan düzeyinde az katılım olmuştur. Ancak Edvard Nalbantyan bu panele katılarak uzun bir konuşma yapmış³⁶ ve bu arada ülkesini XX. Yüzyılın ilk soykırımının kurbanı olarak takdim etmiş ayrıca 1915 yılı 24 Mayıs'da Müttefiklerin bir bildiri yayımlayarak, Ermenilere uygulanan mezalim için ilk kez insanlığa karşı suç deyimini kullanmış olduklarına değinmiştir.

35 Yusuf Sarıncay, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu?*, İstanbul 2012, s.196

36 "Edward Nalbandian: Armenian People Feel Moral Responsibility..." *Armradio*, 8 Mart 2014.

Türkiye Daimi Temsilcisi Mehmet Ferden Çarıkçı, paneldeki konuşmasından ayrı olarak Nalbantyan'a verdiği cevapta³⁷ 1915 olaylarıyla başkalarını damgalamaya çalışarak tarihten düşmanlık çıkarmanın geçmişe tek taraflı ve suçlayıcı bir şekilde bakmak olduğunu, soykırımın bir hukuki deyim olup bir kanaat düzeyine indirilemeyeceğini, ciddi bir şekilde tarihî ve bilimsel açılardan incelenmesi gerektiğini söylemiş, ayrıca bu deyimün uygun olmayan bir şekilde kullanılmasının da gelecekte soykırımların önlenmesine zarar verebileceğini belirtmiştir.

Kendisine cevap veren Nalbantyan, Türkiye'nin 24 Mayıs 1915 deklarasyonunu yayımlayan ülkelere müracaat etmesi gerektiği anlamına gelen bazı ifadelerde bulunduktan sonra Sözleşmenin kurbanların tazminine ilişkin hükümlerine dikkati çekmiş ancak 1948 sözleşmesinde tazminattan bahsedilmediğinden neyi kastettiği anlaşılamamıştır.³⁸

Azerbaycan delegesi Hocalı katliamına değinerek Ermenilerin bu şehirde, ahalinin kısmen veya tamamen ortadan kaldırılmasına çalıştıklarını belirterek bu soykırımın tanınmasını istemiştir. Konferans raporunda bu konu Azerbaycan'ın Ermenistan'ı soykırımla suçladığı şeklinde yer almıştır³⁹. Nalbantyan ise bu trajedinin bir propaganda aracı ve ırkçı fikirlerin yayılmasının için kullanılmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Ermenistan Dışişleri Bakanı bu toplantıda hayli güç durumda kalmış olmasına rağmen 1 Nisan 2014 tarihinde benzer bir toplantıya, Rwanda soykırımının 20. Yılı münasebetiyle, Belçika Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenlenen "Sorumluluğun Savunulması" başlıklı bir konferansa katılarak bir konuşma yapmış ve Rwanda soykırımından ziyade Ermeni soykırım iddialarını ele almıştır.

Nalbantyan bu konuşmasında sadece Ermenistan değil tüm uluslararası toplumun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasını beklediğini, gelecek yılın bu trajedinin 100. Yılı olacağını, 20. yüzyılın ilk soykırımına uğramış bir millet olarak insanlığa karşı suçların önlenmesi için manevi bir sorumluluk duyduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Hitler'e atfedilen "bugün Ermenilerinin katliamını kim hatırlıyor?" sözlerine değinmiş ve Hitler'in daha iktidara gelmeden, 1931 yılında, soykırımın diğer halklara uygulanması olasılığı çerçevesinde Ermeni katliamına atıf yaptığını ileri sürmüş ve İttihat ve Terakki Partisi ile Alman Nazi Partisi ve Teşkilat-ı Mahsusa ile de Yahudileri öldürmekle görevli Alman kuruluşlarını beraber mütalaa etmiştir. Bunun dışında medeni dünyanın ifade özgürlüğü kisvesi altında nefret ve ırkçılığın

37 "BM Temsilcisi Çarıkçı Ermeni İddialarına Yanıt Verdi" *EnsonHaber*, 8 Mart 2014.

38 "Human Rights Council Discusses the Prevention of Genocide" *The UN Office*, Geneva, 9 Mart 2014.

39 Aynı kaynak

teşvik edilmesini, hoşgörüsüzlüğün yayılmasını ve soykırım ve insanlığa karşı suçların inkârını kesinlikle ret ettiğini belirtmek suretiyle de Avrupa İnsan hakları Mahkemesi'nin Perinçek hakkındaki kararını dolaylı olarak eleştirmiştir⁴⁰ .

II – BAŞBAKAN ERDOĞAN'IN 1915 OLAYLARINA İLİŞKİN MESAJI

23 Nisan 2014 tarihinde Başbakanlık “Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 1915 Olaylarına İlişkin Mesajı” başlığını taşıyan bir metni 9 dilde⁴¹ yayımlandı.

Mesaj Türkiye’de, dünyada ve özellikle Ermeni çevrelerinde bir sürpriz yarattı ve ilgi ile karşılandı, yorumlara neden oldu.

1. Mesajın İçeriği

Mesajın tam metni Dergimizin “Güncel Belgeler” bölümünde verilmiştir.

Mesajın ana fikirleri şu şekilde özetlenebilir:

- Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi açılarla doludur. Ermenilerinki dâhil bu acıların, anlaşılması, anılması ve paylaşılması gereklidir.
- 1915 olayları bu gün bir siyasi çatışma ve yeni kavgalar haline getirilmemelidir.
- Tehcir insanlık dışı bir olaydır ancak bu olay Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı insani tutum ve davranışlara engel olmamalıdır.
- Anlaşmazlıklara rağmen taraflar aralarında konuşmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin ortak tarih komisyonu önerisi geçerlidir.
- Türkiye 20. yüzyılın başlarında yaşamlarını yitiren Ermenilerin huzur içinde yatmalarını dilemekte ve onların torunlarına taziyelerini iletmektedir. Aynı dönemde yaşamını yitiren tüm Osmanlı vatandaşları da rahmet ve saygıyla anılmaktadır.

Mesaj iyi niyet ifadeleriyle dolu, ılımlı ve uzlaşçı arayan bir dille kaleme alınmıştır. Mesajın amacının Ermeni sorunun insani (vicdani ve manevi de

40 “Address by H.E. Mr. Edward Nalbandian at the final session of International Conference on Genocide Prevention” *Asbarez*, 1 Nisan 2014.

41 Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, Arapça, Rusça, Doğu Ermenicesi, Batı Ermenicesi

denebilir) yönüne hitap etmek olduğu görülmektedir. Gerçekten de Ermenilerin çok büyük bir çoğunluğu için sorunun bu yönü ağır basmaktadır. Tehcirin insanlık dışı bir olay olduğu ve bu olayda yaşamını yitiren Ermenilerin torunlarına taziyelerin iletildiği gibi ifadelerin Ermenilerin duygularına hitap ederek taraflar arasında daha kolay bir yaklaşma ve uzlaşmanın ümit edildiği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan mesajda, dolaylı olarak, uzlaşmaya engel olan bir hususa, Ermenilerin 1915 olaylarına ve genel olarak kendi tarihlerine tek yanlı bakışlarına da değinilmektedir. Gerçekten de Ermeniler genellikle tarihi olaylarda sadece kendi acılarını dikkate almakta ve aynı dönemde aynı olaylar için diğer tarafların acıları ya küçümsenmekte veya yok sayılmaktadır. Bu yaklaşım tarihini olayların objektif bir şekilde incelenmesi ve özellikle diğer tarafların da kabul edebileceği sonuçlar çıkarılmasını engellemektedir. Bu da soykırım iddiaları gibi önemli bir konuda hiçbir ilerleme sağlanamaması ve hatta yüz yıl önce vuku bulmuş bir olayın günümüzde bir anlaşmazlık haline dönüşmesi sonucunu vermektedir.

Birinci Dünya Savaşı döneminde sıkıntı ve ızdırap çeken sadece Ermeniler değildir. Konuyu sadece Ermenilerin ve Müslüman sivil halkın bu dönem içindeki kayıpları açısından ele alsak, Prof. Justin McCarthy'nin yaptığı hesaplara göre bu dönem içinde (1912–1922 yılları arasında) Müslüman nüfusta 2.462.250 kişi⁴², Ermeni nüfusta ise yaklaşık 600.000 kişi⁴³ azalma olmuştur. Oysa Ermeni yazarlar ve onlara bağlı olarak Ermenistan ve Diaspora kamuoyu Ermeni kayıplarını 1,5 milyon gibi fantastik bir düzeye çıkarırken sanki Müslümanların hiç kayıp vermediği, vermiş olsalar bile bunların doğrudan Ermenileri ilgilendirmediği gibi bir yaklaşım içindedirler. Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da yaptıkları mezalimde 518.000 Müslümanın öldürüldüğünün belgelenmiş olduğu⁴⁴ düşünüldüğünde bu yaklaşım daha da vahim bir hal almakta ve tarafların ortak tarihlerini objektif bir şekilde değerlendirmelerini engellemektedir.

Mesajda Ermenilerin bu tutumuna “bu dönemde yaşanmış tüm acıları anlamak”, “acılar hiyerarşisi kurulması”, “acıların birbiriyle mukayese edilmesi”, “farklı söylemlerin empati ve hoşgörü ile karşılanması” gibi ifadelerle ve ayrıca “yaşanan hadiselerin hepimizin ortak acısı” olması ve “tarihe adil hafıza perspektifinden bakılması” gibi diğer bazı ifadelerle değinilmiş bulunmaktadır.

42 Justin McCarthy, *Muslims and Minorities*, New York University Press, 1983, s.134

43 Aynı kaynak, s.130

44 Yusuf Sarmay (ed), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001

Mesaj “tarihten husumet çıkarmak, yeni kavgalar üretmek” ve ayrıca “ 1915 olaylarının Türkiye karşıtlığı için bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu haline getirilmesi” ifadeleriyle de diğer önemli bir konuya temas etmiştir. Ermenilerle son savaş 1920 yılında olmuş, Ermeniler yenilmiş, iki ülke arasındaki sınırlar ise 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla kesinlik kazanmış ayrıca Lozan Antlaşması, diğer azınlıklarla beraber, Türkiye’deki Ermenilerin haklarını saptamış, malları konusunda da bazı esaslar koymuştur. Böylelikle Ermeni sorunu hukuki alanda çözümlenmiştir. Oysa yaklaşık 1965 yılından bu yana Ermeni Diasporası ve 1991’den beri de yeni Ermeni Devleti, Ermeni sorunun yeniden canlandırmak, kapanmış dosyaları yeniden açmak çabası içindedirler. Bu tutumun iki ülke arasında olduğu kadar bölgede de barış ve işbirliğinin sağlanmasını engellemektedir. Nitekim Ermenistan Azerbaycan ile bir tür savaş halindedir; Türkiye ile de diplomatik ilişkisi yoktur, üstelik sınır da 21 yıldır kapalıdır.

Bu durumun Ermenistan’ı bölgede izole etmiş ve ekonomik kalkınmasına gayet olumsuz etkiler yapmıştır. Kısaca Ermenistan tarihten gelen bazı düşlerin gerçekleştirilmesi uğruna kendi çıkarlarına ters bir duruma düşmüş bulunmaktadır. Ancak söz konusu düşlere olan inanç o derecede güçlüdür ki günümüzün gerçekleri neredeyse görülmemektedir. Ermenistan’a ve daha fazla Diasporaya hâkim olan bu durum dikkate alındığında Ermenilerle olan ilişkilere mantıki olduğu kadar duygusal düzeyde de yaklaşmanın yararlı olacağı görülmektedir. Başbakan Erdoğan’ın söz konusu mesajı da bunu yapmaya çalışmıştır.

Mesajda, tarihçiler komisyonu kurulması önerisinin yenilenmesi dışında güncel konulara değinilmemiştir. Nitekim bu metinde Türkiye’nin Karabağ konusundaki politikalarında bir değişikliğe veya bunların ileride değişebileceğine dair bir işaret yoktur. Ayrıca Türkiye’nin soykırım iddialarına ilişkin tutumundan da bahsedilmemektedir. Mesaj bu safhada Ermeni sorunun insani bölümünü ele almakla yetinmiştir.

Mesajın en önemli bölümü, şüphesiz, 1915 olaylarında ölen Ermenilerin torunlarına taziyeye iletilmesidir. Ancak, yukarıda da değindiğimiz gibi, Birinci Dünya Savaşında ölen ve acı çekenler sadece Ermeniler değildir. Osmanlı İmparatorluğundaki Müslümanlarının kayıpları Ermenilerden çok fazladır ve bunlardan bazılarında Ermeniler neden olmuştur. Mesajda Ermenilerin de Türklerden (Müslümanlardan) taziyeye dilemesi gerektiği hususu yoktur. Ancak mesaj da çekilen acılar arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı ve “adil hafıza”dan bahsedildiği için ileri bir aşamada, uzlaşma çabaları sırasında, Ermenilerin de taziyeye dilemeleri gereğinin gündeme gelmesi normal olacaktır.

Son olarak, bazılarının karıştırdığı görüldüğünden, ”taziyede bulunmak” ve

“özür dilemek” kavramları üzerinde durmak istemekteyiz. Taziyede bulunmak baş sağlığı dilemektir. Ölen bir kimsenin yakınlarına üzüntülerini bildirmek anlamındadır. Özür dilemek ise yapılan bir yanlışlıktan dolayı affedilmeyi istemektir; diğer bir deyimle özür dilemek için bir olaydan sorumlu olmak gerekmektedir. 1915 olaylarından sekiz yıl sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti bu olaylardan hiçbir şekilde sorumlu değildir, o nedenle de özür dilemesi gerekmemektedir.

Mesajın yayınlanmasından sonra da gerek Başbakan gerek Dışişleri bakanı mesaj hakkında tamamlayıcı açıklamalarda bulundular.

1915 olaylarına değinen mesajda, haliyle Karabağ sorunu yoktu. Başbakan, 23 Nisan münasebetiyle TBMM’de verilen resepsiyonda bu konuya değinerek “Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile normalleşme olmaz” dedi.

Esas itibariyle 1915 olaylarına değinen mesajda, haliyle Karabağ sorunu yoktu. Başbakan, 23 Nisan münasebetiyle TBMM’de verilen resepsiyonda bu konuya değinerek “Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile normalleşme olmaz” dedi⁴⁵.

Partisinin Grup Toplantısında da mesaj hakkında bilgi veren Başbakan “umut ediyorum ki gerek Ermenistan Devleti gerek Ermeni Diasporası bizim bu yürekli

adımımızı görür. Aynı yürekli aynı cesur tavrı onlardan da görür ve bekleriz”⁴⁶ dedi.

Başbakan’ın mesajı dünya çapında ilgi uyandırınca Amerikalı meşhur TV yorumcusu Charlie Rose 28 Nisan’da kendisiyle bir mülakat yaptı⁴⁷. Rose’un Ermenilerin soykırım sözcüğünün kullanılmasını istediklerini, Türkiye Başbakan için olayları soykırım olarak nitelendirmenin imkânsız mı olduğu sorusuna Başbakan buna (soykırım olmasına) imkân olmadığını, öyle olsaydı bu ülkede halen yaşayan Ermeniler olmayacağı cevabını verdi. Rose’un Ermenilerin acı çektiğinin kabul etmenin bir özür anlamına mı geldiği sorusuna ise Başbakan olayların Türkiye Cumhuriyetinde değil Osmanlı döneminde olduğunu belirttikten sonra atalarının bir hata yaptığını belgeler gösterir ise, bunun sonuçları neyse onu kabul edecekleri cevabını verdi.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu da mesajın yayınlanmasından sonra “Umarım uzattığımız el havada kalmaz” sözleriyle Ermenistan’dan olumsuz tepkiler gelme olasılığına gönderme yaptı⁴⁸. Katıldığı bir televizyon programında ise,

45 “Ermenistan ile Normalleşme Şartı” *İMCTV*, 26 Nisan 2014.

46 “Başbakan Erdoğan, Aynı Cesur Tavrı Ermenistan’dan Bekliyoruz” *İMCTV*, 29 Nisan 2014.

47 “Erdogan Tells Charlie Rose There Was No Genocide” *Asbarez*, 29 Nisan 2014.

48 “Ermenistan ile Normalleşme Şartı” *İMCTV*, 26 Nisan 2014.

mesajın hedefine ulaştığını, gösterilen tepkilerin olumlu olduğunu, ancak (Ermenistan'dan) beklenen tepki gelmese dahi taziyeyi geri almayacaklarını belirtti ve Ermenistan'dan aynı devrimci adımı beklediklerini ekledi. Davutoğlu ayrıca, terör saldırılarında öldürülen Türk diplomatları için kendilerinden taziyeye dilenip dilenmeyeceği sorununu sorma hakları olduğunu belirtti⁴⁹.

Ermenistan ile uzlaşma çabalarında ve protokollerin imzalanmasında büyük payı olan Cumhurbaşkanı Gül Başbakanın mesajını kuvvetle destekledi⁵⁰.

Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay taziyeye mesajına Erivan'dan ve uluslararası toplumdaki destek beklediklerini, Türkiye'nin de önemli bazı adımları olacağını söyledi⁵¹.

Ermeniler için yeni bazı önlemler alınmasının öngörüldüğü basında da yer aldı. Bu konudaki haberlere göre bunların başında Osmanlı İmparatorluğunu terk eden veya buna mecbur olan Ermenilerin torunlarına Türk vatandaşlığı verilmesi gelmektedir⁵². Bu önlemin bazı Ermeniler tarafından da olumlu karşılandığı da anlaşılmaktadır. Batı Ermenileri Kongresi adını taşıyan bir örgüt yetkilileri buna taraftar olduklarını beyan etmiş ve böylece vatandaşlık alacak Ermenilere Osmanlı tapu kayıtlarının açılmasını istemişlerdir. Ermenistan Miras Partisi Başkanı Raffi Hovanisyan Anadolu'yu terk eden Ermenilere geri dönüş hakkı verilmesini istemiş, bunun ilişkilerin kurulması için bir pilot proje olabileceğini belirtmiştir. Adı geçen ayrıca eğer Türkiye kesin bir adım atmak istiyorsa soykırımı tanınmalıdır, demiştir⁵³. Bu yazımızın "Diasporadan Görüşler" bölümünde bahsettiğimiz yazar Raffi Bedrosyan da alınacak önlemler arasında "Tehcir edilmiş Osmanlı vatandaşı Ermenilerden sağ olanlarına Türk vatandaşlığı verilmesi saymıştır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu İngiliz The Guardian gazetesinde yayımlanan bir yazısında⁵⁴ Başbakan Erdoğan'ın mesajının, Türkler ve Ermeniler arasında 2009 yılında kaçırılan uzlaşma fırsatının yeniden yakalanması imkânını verdiğini belirtti. Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğuna en iyi uyum sağlayan bir cemaatlerden biri olduğunu, Osmanlı müzik ve mimarisine önemli katkıları olduğunu, devlet hizmetinde önemli yerler işgal ettiklerini anlattı. Daha sonra 19 asırda gücü devamlı azalan İmparatorluğun Balkanlardan ve Kafkaslardaki etnik temizlikler sebebiyle beş milyon Müslüman'ın yerlerinden edildiğini ifadeyle, Batı tarihlerinin yerlerinden olan

49 "Davutoğlu: Biz Hedefe Ulaştık" *Stargundem*, 25 Nisan 2014

50 "President Gul Backs Erdoğan's Armenia Condolences" *Cihan Haber Ajansı*, 28 Nisan 2014.

51 "Atalay Ermenistan'dan Adım Bekliyoruz" *Sontu*, 1 Mayıs 2014.

52 "Türkiye'den Ermeniler İçin 2. Adım Geliyor" *Haberler* 25 Nisan 2014.

53 "Turkey Considers Citizenship for Heirs of Displaced Armenians" *Al Monitor*, 25 Nisan 2014.

54 "Turks and Armenians – We must follow Erdoğan's Lead and Bury our Common Pain" *The Guardian*, 2 Mayıs 2014.

Osmanlı Hıristiyanların ızdıraplarını ve ölümlerini dile getirirken Osmanlı Müslümanların muazzam ızdıraplarının Türkiye dışında genellikle bilinmediğini vurguladı. Bu dönemdeki Ermeni tehcirinin sonuçlarının kabul edilemez ve gayr-ı insani olduğunu ifade eden Davutoğlu, bu Ermeni trajedisinin bugün dahi Türk ve Ermenileri rahatsız ettiğini ve onları ayırdığını belirterek, milli belleklerin önemli olmakla beraber, Türk ve Ermeni tarih anlatımlarının yakınlaşmasından ve bir adil hafıza'nın ortaya çıkmasının öneminden, bu amaçla Türkiye'nin bir ortak tarih komisyonu kurulmasını önermiş bulunduğundan bahsetti. Davutoğlu ayrıca, birbirini dinlemeye ve anlamaya başlamadan sorunun çözülemeyeceğine değinerek, kökleri Anadolu'da olan her diasporanın Türkiye'nin de diasporası olduğunu bu nedenle birkaç yıl önce Türkiye Büyükelçilerinden bu diasporayı kucaklamalarını istediğini ve büyükelçilerin, bir çok dostunu Ermeni terörüne kurban vermelerine rağmen, bu talimatını yerine getirdiklerini belirtti.

Davutoğlu yazısına bu fırsatın yakalanarak Türk-Ermeni ilişkileri için daha iyi bir gelecek inşasına çalışılması çağrısında bulundu ve Başbakan Erdoğan'ın mesajının bu yönde atılmış emsali olmayan ve cesur bir adım olduğunu belirtti.

Davutoğlu'nun bu yazısına hem Ermenistan'dan hem de Diaspora'dan olumsuz tepkiler geldi.

Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı ve iktidardaki Cumhuriyetçi Parti Sözcüsü Edvard Şarmazanov halkın acısının gömülmesi değil, tedavi edilmesi gerektiğini, Ermeni soykırımının Türk ve Ermenilerin ortak acısı olmadığını, Türk (Osmanlı) İmparatorluğunun ayıbı olduğunu, bu acının tedavi edilebilmesi, sonuçlarının ortadan kaldırılması için Ankara'nın Almanya'yı izleyerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilere soykırım uyguladığını kabul etmesinin beklendiğini bildirdi⁵⁵.

Diaspora basınında da Davutoğlu'nun yazısı eleştirildi⁵⁶.

2. Mesaja gösterilen tepkiler

Bu bölümde Ermeni resmi kişilerinin, Ermeni Diasporası örgütlerinin, diğer ülkeler resmi makamlarının ve Türkiye'de bazı siyasi partilerin Erdoğan'ın mesajına gösterdiği tepkiler ile Türkiye'de ve dünyada bazı meydanın aynı konudaki görüşleri anlatılmaya çalışılacaktır.

55 "Armenian Official: Genocide is Shame of Turkish Empire" *news.am*, 5 Mayıs 2014.

56 Biri Fransa, diğeri ABD Diaspora basınından iki örnek için bkz. "Davutoğlu: "Turs et Arméniens , Nous Devons Enterrer Notre Douleur Commune" *Collectif VAN*, 7 Mayıs 2014.; "Davutoğlu Says Let's Burry Our Common Pain" *Asbarez*, 7 Mayıs 2014.

a. Ermeni Resmi Beyanları

Başkan Sarkisyan Başbakan Erdoğan'ın mesajına cevap verecek fırsatlara sahipken bundan kaçınmıştır. Nitekim yukarıda değindiğimiz 24 Nisan konuşmasında ve ayrıca 24 Nisan'da Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı toplantısında yaptığı konuşmada, Türkiye'ye karşı gayet sert ifadeler kullanmakla beraber, Erdoğan'ın mesajına atıfta bulunmamıştır.

Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan da öyle yapmıştır. Buna karşın Yardımcısı Şavarş Koçaryan Başbakan Erdoğan'ın mesajının Türkiye'nin Ermeni soykırımını er veya geç tanıyacağını kanıtını oluşturduğunu söylemiştir⁵⁷.

Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Vigen Sargsiyan Erdoğan'ın mesajını, tarihle yüzleşme için bir girişim olup olmadığı açısından incelediklerini ancak bunun soykırımın inkârının daha gelişmiş bir ifadesi ve soykırımın saklanması olduğunu gördüklerini belirtmiştir⁵⁸.

Erivan yakınlarındaki Ermeni Soykırımı Anıtı ve Müzesi Müdürü, 1915'in yüzüncü yılı faaliyetlerini düzenlemek üzere kurulmuş olup Başkanlığı bizzat Serj Sarkisyan'ın yapmakta olduğu Devlet Komisyonun Sekreteri Hayk Demoyan bu konuda Başkan Erdoğan'a hitap eden bir bildiri yayınlamıştır⁵⁹. Bu metinde Erdoğan'ın mesajının önemli bir adım olmakla beraber, gerçeğin ortaya çıkarılması, tarihle yüzleşilmesi ve Türk ve Ermeni halklarının uzlaşmasını sağlayacak yöne olmadığı ifade edildikten sonra, Twitter'in yasaklanması, Suriye'nin Kesap köyüne yapılan saldırının Türkiye tarafından desteklenmesi, Kuzey Kıbrıs'ın Türkiye tarafından işgali, Azerbaycan subaylarının Türkiye'de eğitilmesi, tarihçiler komisyonu kurmak gibi gerici bir fikrin ortaya atılması, dedelerinin şehri olan Kars'ta bir kilisenin camiye çevrilmesi gibi bazı iddialar ortaya atılarak Türkiye suçlanmaya çalışılmaktadır.

Erivan yakınlarındaki Eçmiyazın kasabasında yerleşik Ermeni Baş Patriği Karekin II, Sarkisyan'ı taklit ederek, Başbakan Erdoğan'ın mesajına bir tepki göstermezken Beyrut yakınlarındaki Antelias'ta yerleşik Kilikya Baş Patriği Aram I, Başbakanın mesajına cevaben tarihi olayların çarpıtılmasında bahsettikten sonra 1915'te olanların, Talat ve Enver Paşalar tarafından planlanan Ermeni soykırımını olduğunu, bu nedenle Ermenilerin Türkiye Devletinden sadece taziyeye ve nazik sözler değil Ermeni soykırımını tanınmasını ve tazmin etmesini beklediğini ifade etmiştir⁶⁰.

57 "Shavarsh Kocharian: Turkey Will Recognize Armenian Genocide Sooner or Later" *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

58 "Erdogan's Statement is Advanced Form of Armenian Genocide – Vigen Sargsyan" *Panorama.am*, 24 Nisan 2014.

59 "Director of Armenian Genocide Museum Responds to Erdogan's Statement" *Radio.am*, 24 Nisan 2014.

60 "Catholicos of Cilicia Aram I Responds to Turkish PM's Statement" *Nyut*, 24 Nisan 2014.

b. Diaspora Örgütlerinin ve Bazı Kişilerin Tepkileri

ABD’de bir Taşnak kuruluşu olan Amerika Ermeni Milli Komitesi İcra Direktörü Aram Hamparian, Başbakan Erdoğan’ın mesajının soykırım inkârının yeniden paketlenip sunulması olduğunu ve adaletin yerine getirilmesinin önlenmeye çalışıldığını söylemiştir⁶¹.

Ermenistan Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) Batı Avrupa Eş Başkanı Mourad Papazian da benzer bir görüş ileri sürerek bu mesajın Türkiye’nin inkârcılığını güçlendirdiğini, taziye bildirilmesinin kamuoyunda iyi bir kanı bırakmayı amaçladığını ifade etmiştir⁶². Bu örgüt yayınladığı bir bildiri de aynı görüşü tekrarladıktan sonra Türk Devleti tarafından Ermeni soykırımının tanınmasını ve uğranan manevi ve mali zararların ve toprak kaybının tazmin edilmesini istemiştir⁶³.

ABD’de daha ziyade varlıklı Ermenileri temsil eden Amerika Ermeni Asamblesi Erdoğan’ın mesajının Ermeni soykırımını tanımadığını, Türkiye soykırımı politikasını sürdürdükçe soykırımı kurbanlarının rahat yatamayacaklarını belirttikten sonra Asamble’nin Türk toplumunda Ermeni soykırımı hakkında resmi görüşleri sorgulayan bir eğilim olmasından cesaret aldığını, bu çerçevede Orhan Pamuk, Elif Şafak ve Ragıp Zarakolu gibi Ermeni soykırımı hakkında cesurca konuşanların sayısının arttığı belirtilmiştir⁶⁴.

Avrupa’daki çeşitli Ermenileri çatısı altında topladığını ileri süren Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa Ermeni Federasyonu yaptığı bir açıklamada⁶⁵ Başbakan Erdoğan’ın mesajının, Ermeni soykırımının 100. yılının yaklaştığı bir zamanda, geçmişini kabul edip yüzleşmesi için uluslararası baskı altında kalan Türkiye’nin inkâr politikasının yenilenmiş bir taktiği olduğu ifade edilmiştir. Bu örgütün Başkanı Kapsar Karampetian, Türkiye soykırımcı geçmişini tanıdığı, kınadığı ve Ermeni halkına mali ve toprak olarak tazminat ödediği zaman Türkler ve Ermeniler arasında uzlaşma ve barış olabileceği belirtmiştir.

Fransa’da Ermeni Davası örgütünden Tania Babanazarian Türkiye soykırımı tanıdıktan ve özür diledikten sonra dosyanın kapanmayacağını, bundan sonra sıranın mali tazminata ve toprak verilmesine geleceğini ifade etmiştir⁶⁶.

61 “Repackaging Denial: Erdogan Issues Statement on ‘Events of 1915’” *Asharez*, 23 Nisan 2014.

62 “Réactions Mitigées Après les Condoléances d’Erdoğan aux Arméniens” *RFI*, 24 Nisan 2014.

63 “Déclaration d’Erdoğan: La Poursuite de la Stratégie d’Ankara” *Armenews*, 24 Nisan 2014.

64 “Armenian Assembly of America Response to Turkish PM Erdoğan’s Statement on Armenian Genocide Anniversary” *Panorama*, 24 Nisan 2014.

65 European Armenian Federation for Justice and Democracy, Official Website <http://www.eafjd.org>

66 “Génocide Arménien: ‘On ne Veut Pas d’une Reconnaissance Au Rabais’” *Nouvel Observateur*, 23 Nisan 2014.

Paris'te yerleşik Batı Ermenileri Milli Kongresi adını taşıyan bir örgüt bir açıklama yaparak⁶⁷ mesajın tüm beklentileri karşılamadığını, ancak Türkiye sivil toplumu ile başlatılan yapıcı diyaloga Türkiye'nin yetkili makamlarının da katılmasının ümit edildiği, Kongre'nin talepleriyle ilgili somut adımlar atılması gerektiği vurgulanmış ve Kongre'nin yakın zamanda yayımlamak üzere bir talepname hazırladığı belirtilmiştir.

Ermeni Diasporasında, özellikle Kuzey Amerika'da soykırım iddialarına ilişkin bilimsel olmaya çalışan incelemelerin yoğunlaştığı örgüt Zoryan Enstitüsü'dür. Bu örgüt 5 Mayıs tarihinde Başbakan Erdoğan'ın mesajına bir cevap yayınlamak⁶⁸ mesajı Türk hükümetinin emsali olmayan bir adımı olarak nitelendirdikten sonra burada yer olan hususlara hayli zayıf argümanlarla cevap verilmeye çalışılmış ve ardından Türk Hükümetinin bu olayda Osman İmparatorluğunun sorumluluğunu tanınması ayrıca, halklar arasında bir diyalog kurulmasının ilk adımı olarak Türkiye'nin Ermenistan ile, koşulsuz olarak, diplomatik ilişkiler kurması ve sınırı açması istenmiştir.

Diğer Diaspora örgütlerinin bu vesileyle yaptıkları açıklamalar, değişik ifadelerle de olsa, genelde olumsuzdur.

Buna karşın Diasporanın, sayıları az da olsa, bazı tanınmış kişileri Başbakan Erdoğan'ın mesajına olumlu tepki göstermişlerdir. Bunlar arasında Fransa'da, ASALA'nın eski avukatı olup sonradan Fransa'da siyasete giren ve bakanlığa kadar yükselen Patrick Devedjian, ASALA'nın sözcülüğünü yapmış olan daha sonra ise Fransa'daki Ermeni kuruluşlarında en üst düzeyde görevler alan ve halen de Les Nouvelles d'Arménie aylık dergisinin ve armenews haber ajansının idarecisi Ara Toranian, İngiltere'deki Gomidas Enstitüsü Direktörü Ara Sarafian ve Ermenistan'daki Bölgesel İncelemeler Merkezi (Regional Studies Center) Richard Giragosian ve Fransa Ermeni Federasyonlar Eş Başkanı Alexis Govciyan sayılabilir.

Bu kişilerin, mesajı olumlu karşılamış olmakla beraber, bazıları çekinceleri olduğu da görülmektedir. Govciyan'a göre mesaj ilgi çekici bir ilk adım olmakla beraber yeterli değildir ve daha ileri adımlar atılması gerekir⁶⁹. Devedjian mesajı çok büyük bir adım olmasa da bir ilerleme oluşunu ve soykırımı tanınmanın ilk adımı olması gerektiğini söylemiştir⁷⁰. Toranian bu mesajın Türkiye'ye yapılmış baskıların bir sonucu olduğunu ifade etmiş⁷¹ Sarafian Başbakan'ın açıklamasının her iki halk için önemli olduğunu, ancak

67 "Batı Ermenileri Ulusal Kongresi'nden 'taziye mesajına' cevap" *Agos*, 15 Mayıs 2014.

68 "Zoryan Institute Response to the Message of The Prime Minister of Turkey" *Ozer*, 05.05.2014

69 "Fransız Siyasetçilerinde Başbakan Erdoğan'ın Mesajına Destek" *AA*, 25 Nisan 2014.

70 "Taziye Mesajı Fransa'daki Ermenileri Umutlandırdı" *Zaman*, 25 Nisan 2014.

71 Aynı kaynak

soykırım kabul edilmediği için bunun bir tür farklı inkâr olduğunu belirtmiş⁷², Giragosian ise Başbakanın mesajını yapıcı ve doğru bir adım olarak yorumladı ancak Diasporanın yeterli bulmayacağı bununla beraber Diasporadan gelebilecek ‘en kötü tepkiler’ döneminin bittiğini de söylemiştir.⁷³

c. Bazı Ülkelerin ve Uluslararası Kuruluşların Tepkileri

Az sayıda ülke Başbakan Erdoğan’ın mesajı karşısında tutumlarını belirtmiştir.

Aşağıda göreceğimiz gibi Başkan Obama, 24 Nisan mesajında Başbakan Erdoğan’ın mesajına değinmemiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Jen Psaki bu mesajı memnuniyetle karşıladıklarını söylemiştir⁷⁴.

Türkiye’ye bir ziyaret yapmakta olan Alman Cumhurbaşkanı Joachim Gauch, Başbakanın mesajını “yeni bir sayfa” olarak nitelendirmiştir⁷⁵.

Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, aşağıda ayrıca açıklayacağımız gibi, Paris’te Ermeni soykırım Anıtı önünde yaptığı konuşmada Başbakan Erdoğan’ın mesajına değinmemiş, törenden sonra gazetecilerin bu konudaki sorularına mesajın bir ilerleme ifade ettiğini ancak yeterli olmadığını söylemiştir⁷⁶. Anlaşılan Hollande bu konuda Türkiye’den en azından bir özür ve belki de soykırım iddialarını tanınmasını beklemekteydi. Nitekim Hollande 12 Mayıs’ta Ermenistan’a yaptığı ziyaret sırasında tek çözümün Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanınması olduğunu açıkça belirtmiştir.⁷⁷

Avrupa Birliği Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu üyesi Stefan Füle ise Başbakanın mesajını teşvik ettiklerini ve uzlaşmanın Avrupa Birliğinin ana değeri olduğunu ifade etmekle yetinmiştir⁷⁸.

72 “Ermeni Tarihçiden Başbakan Erdoğan’a Destek” *Ensonhaber*, 27 Nisan 2014.

73 “Ermenistan İçin Başka Alternatif Yok” *Sabah*, 27 Nisan 2014.

74 “Ermeniler Memnun Değil” *NTV*, 23 Nisan 2014.

75 “Germany Gauch: Turkey Condolences to Armenians ‘A New Page’” *Hürriyet Daily News*, 29 Nisan 2014.

76 “L’Evolution de la Turquie Ne Suffit Pas” *20 Minutes*, 26 Nisan 2014.

77 “Hollande Says the only solution is Turkey’s acknowledgment of Armenian genocide” *News.am*, 13 Mayıs w2014.

78 “Reaction to Erdogan. West Encouraged, Locals Unmoved by Turkish M’S Statement” *Armenian Reporter*, 25 Nisan 2014.

d. Türkiye’de Tepkiler

i. Siyasi Partilerin Tutumu

Başbakan Erdoğan’ın 23 Nisan mesajına ilişkin olarak ana muhalefet partisi CHP’in tutumu, Başkan Yardımcısı Faruk Loğoğlu’nun yaptığı bir yazılı açıklama ile belirlendi⁷⁹.

Açıklamada, özetle, 1915 olaylarında yaşamlarını kaybeden tüm insanlar rahmetle anılmakta ve sonraki nesillerle günümüze taşınan üzüntü ve acılar paylaşılmaktadır. Türkler ve Ermenilerin geçmişte kardeşçe yaşadıkları belirtilen açıklamada ortak tarih için tarafların farklı değerlendirmeleri olduğunu, bunların giderilmesinin taraflardan birinin görüşünün diğerine üstün kılınmasıyla mümkün olmayacağı, bu nedenle Türk ve Ermeni halklarının sürekli yapıcı bir diyalog içinde uzlaşmaya varabileceklerine inanıldığı ifade edilmektedir. 2005 yılında CHP’nin TBMM’de iki ülkenin ortak bir tarih komisyonu kurulmasını önerdiği ve bu hususun Ermenistan’a iletildiği hatırlatılmakta ve iki ülkenin de belgelere, gerekçelere dayalı bir diyalog içine girmeleri için çağrı yapılmaktadır.

Açıklamada, ayrıca, 2015’in Türk ve Ermeni halkları ve iki devlet arasında bir ayrışma değil bir uzlaşma ve barış yılı olması dileği dile getirilmektedir. Son olarak da TBMM bünyesinde siyasi partilerin temsil edileceği bir “diyalog grubu” kurulması önerilmektedir.

Bu açıklamada Başbakanın mesajına ters düşecek bir husus da yoktur.

Loğoğlu mesaj hakkında geç kaldığı değerlendirmesinde de bulunmuş⁸⁰ Parti Sözcüsü Haluk Koç ise Başbakanın son iki yıldan beri Türkiye’nin dünyada kaybettiği itibarı yeniden kazanmak amacıyla hareket etmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁸¹

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Başbakanın mesajı hakkında “bunun değerlendirilecek hiçbir yanı yok; bu millete bu kadar eziyet fazla“ demiştir⁸². Bahçeli bu konuda bir de yazılı açıklama yayımlayarak⁸³ Başbakanın mesajının milli vicdanlarda şaşkınlık ve öfke ile karşılandığını, Erivan ağzı ile yazıldığını ve Türk tarihinin gerçeklerini yansıtmaktan uzak olduğu bildirmiştir. Tehcir kararının, Ermeni çetelerinin yoğun ve acımasız

79 “Loğoğlu’dan Türk-Ermeni Halklarının İlişkilerini Değerlendiren Yazılı Açıklama” *Yerel Gündem*, 28 Nisan 2014.

80 *61. Saat.com*, 25 Nisan 2014

81 “PM’s Statement on Armenian Issue Receives Mixed Reaction at Home” *Today’s Zaman*, 24 Nisan 2014.

82 “Muhalefet Tepkili” *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2014.

83 “Bahçeli’den Başbakan’ın 1915 Açıklamalarına Tepki” *Haberler.com*, 25 Nisan 2014.

saldırılarını kesmek, militan kaynakları kurutmak ve vatanın geleceğini kurtarmak amacıyla alındığını belirten Bahçeli tehcirin dönemin şartları gereğince oldukça tutarlı ve hatta zorunlu olduğunu ancak çeşitli sebeplerle istenmeyen bazı kayıplarını yaşandığını belirtmiş ve “Türk milletinin dününde utanacağı ve af ve merhamet dileyeyeceği herhangi bir yanlış ve kusur” olmadığını söylemiştir.

Partisinin Grup Toplantısında da konuşan Bahçeli acıları yarıştırmamanın, acılar arasında kategorik ayırımlar yapmanın insani ve islâmi olmadığını, ancak Doğu Anadolu’da Ermeni çetelerinin katlettiği 518.105 Müslüman Türk’ün ne yapılacağını, bu şahadetlere sırt mı çevrileceğini sormuş ve Türk milletinin 1915 olayları nedeniyle özür dilemeyeceğini vurgulamıştır⁸⁴. Daha sonra “3 Mayıs Milliyetçiler Günü 2. Türk Gençlik Kurultayında yaptığı konuşmada ise “Ermeni Diasporasına, yüz binlerce⁸⁵ Müslüman-Türkü vahşice katleden şerefsizlere taziyede bulunuyorlar, zımnen özürler diliyorlar” diye konuşmuştur.

BDP yaptığı yazılı açıklamada Başkan Erdoğan’ın mesajını yeterli bulunmadığını bildirmiş, Türk devletini Ermeni halkından özür dilemeye çağırarak, yüzleşmenin kaçınılmaz olduğu vurgulanmış ve “tarihle yüzleşme ve hesaplaşma aynı zamanda acıların bir daha yaşanmamasının teminatı olacaktır” denmiştir⁸⁶.

İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek Başbakan Erdoğan’ın mesajı için böyle bir açıklamayı ancak emperyalizmin sözcüsünün yapabileceğini, Başbakanın vatani, bağımsızlığı ve egemenliği savunmadığını ve tehciri, aynen emperyalistler gibi, mahkûm ettiğini söylemiştir⁸⁷.

Görüldüğü üzere milliyetçi niteliği ağır basan MHP ve İşçi Partisi Başbakanın mesajı kabul etmemektedir. Buna karşı CHP ve BDP, bazı çekincelerle de olsa, mesaja karşı değildir. Bu durum TBMM’ne yansıtıldığı takdirde mesajın % 80’in üzerinde desteklendiğini söylemek mümkündür.

Sivil Toplum Örgütleri arasında, Türkiye’de 24 Nisan’ı anma etkinliklerini düzenleyenlerin başında gelen İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, mesajın yayınlanmasından hayli zaman sonra, 5 Mayıs’ta, bir basın toplantısı düzenleyerek, Başbakan’ın mesajının Türkiye Cumhuriyeti’nin bugüne kadar kullandığı dil açısından bir ilerleme olduğunu, böylelikle Devletin hakaret ve yalan dolu kaba bir inkârcılıktan, bir miktar inceltilmiş bir inkarcılığa geçiş

84 “Erdoğan Ermeni Açılımlında Kararlı” *Amerikaninsesi*, 1 Mayıs 2014.

85 www.cnnturk.com, 3 Mayıs 2014

86 “BDP’den Ermeni Çıkışı: Özür Dilensin” *Net Gazete*, 24 Nisan 2014.

87 “Perinçek’ten Başbakana 1915 Tepkisi” *Haberler.com*, 25 Nisan 2014.

yapmak zorunda kaldığını ancak bu metnin bir soykırım inkarı metni olduğu bildirmiştir.

ii. Ermeni Cemaatinin Tutumu

Başbakanın mesajından hemen sonra İstanbul'daki Türkiye Ermenileri Patrikliği bir basın açıklaması yayınlamak⁸⁸ mesajı hararetle desteklemiştir.

Bu açıklamada mesajın Türkiye ve Ermenistan halkları arasında tesis edilecek bir köprünün temel taşları niteliğinde olduğu, Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldığı, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hatıralarına saygı gösterildiği, tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran olayların Türkler ve Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutumlar sergilenmesine engel olmamasına değinildiği, mesajın yabancı ülkeler meclislerinde alınan kararları gölgede bırakacak nitelikte olduğu gibi hususlar yer almıştır. Türk ve Ermeni halklarının kucaklaşmasının gerçekleşmesi için düşmanlığı körükleyen kin ve nefret söylemlerin bir tarafa bırakılmasının doğru olacağını düşünüldüğü belirtilerek, Başbakan'ın 20. yüz başlarında hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmaları dileğine “âmin “ dediklerini ve iletilen taziyenin de sevgi ile kabul edildiği bildirilmiştir.

Daha sonra Patrik Vekili Aram Ateşyan Başbakan'ı makamında ziyaret etmiş ve bu ziyarette Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı İbrahim Kalın da bulunmuştur. Basın haberlerine göre⁸⁹ Başbakan Patrik Vekiline yayımladığı mesajla ilgili olarak “Biz ilk adımı attık. Şimdi Ermenistan'dan bir adım bekliyoruz. Top onlarda. Gereken adımı atarlarsa biz yeni adımlar atarız. Biz arşivlerimizi açıyoruz. Bu konuda size de büyük görevler düşüyor. Bu konuya ilişkin siz de temaslarda bulunun ve çağrı yapın” demiştir. Ateşyan ise görüşmeden sonra gazetecilere ilk kez bir Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının 24 Nisan'da Ermenilerin acısını paylaştığını, bir zeytin dalı uzattığını, bunun barışın sembolü olduğunu ve görmezden gelinemeyeceğini, iki tarafa da çağrı yaparak “yan yana gelin, dostluk ve barış köprüsünün temellerini atın, iki taraf da kendi köprüsünün ayaklarını sağlam temeller üzerine koysunlar. İnanıyorum ki Sayın Başbakanımız tarafından başlatılan bu ilk adım cemaatimizin çoğunluğu tarafından takdirle karşılandı. Patrikhane olarak takdirle karşılıyoruz.” demiştir.

Gerçekten de Ermeni Cemaatinin çoğunluğunun Başbakanın mesajını desteklediği görülmüştür. Başbakanı ziyaret eden heyette bulunan Surp Pirgiç

88 “Türkiye Ermeni Patrikliği Basın Bildirisi” *Hürriyet*, 24 Nisan 2014.

89 “Uzatılan Zeytin Dalı Kurumasın İstiyoruz” *Milliyet.com.tr*, 2 Mayıs 2014.

Ermeni Hastanesi Vakfı Başkanı Bedros Şirinoğlu Başbakan bütün dileklerini yerine getirdiğini, daha önce mülkleri iade etmiş olduğunu, Allahın kendisinden razı olmasını dilediklerini, kendisine her bakımdan minnettar olduklarını, Başbakanın Nobel’e aday olabileceğini söylemiştir⁹⁰. Başbakanın Nobel ödüllüğü adayı başka Ermeniler tarafından da desteklenmiştir⁹¹. Bu arada bir Ermeni iş adamı büyük bir gazeteye verdiği ilânda Başbakana “Atatürk’ten sonra gelmiş geçmiş en büyük devlet adamı Sizsiniz” demiştir⁹².

Yukarıda değindiğimiz Bedros Şirinoğlu madalyanın öteki yüzüne de değinerek “Esasında bizim de taziyede bulunmamız lazım. Çünkü bu olaylar

karşılıklı olmuştur. Müslüman kardeşlerimiz de ölmüştür. Bu iki kardeşin, iki arkadaşın kavgasıdır. Karşılıklı özür dilenmesi bana göre daha adil olur” sözleriyle “adil hafıza” sahibi olduğunu göstermiş⁹³. ancak “Tabii bizim milletin hoşuna gitmez bu konuştuklarım” sözleriyle de özellikle Ermeni mezaliminin tüm Ermeniler tarafından görmezden gelindiğine dikkatleri çekmiştir.

Patrik Vekili Ateşyan Başbakanın mesajının Ermeni cemaatinin çoğunluğu tarafından takdirle karşılandığını söylemişti. Agos gazetesi ve Hrant Dink Vakfı etrafında oluşan bir azınlık, mesajın yeni olma niteliğini kabul etmekle beraber soykırımı inkâr ettiğini belirtmiş ve böylelikle Diasporanın mesaj hakkındaki değerlendirmesine katılmıştır.

Patrik Vekili Ateşyan Başbakanın mesajının Ermeni cemaatinin çoğunluğu tarafından takdirle karşılandığını söylemişti. Agos gazetesi ve Hrant Dink Vakfı etrafında oluşan bir azınlık, mesajın yeni olma niteliğini kabul etmekle beraber soykırımı inkâr ettiğini belirtmiş ve böylelikle Diasporanın mesaj hakkındaki değerlendirmesine katılmıştır.

Agos’da çıkan bir yazıda⁹⁴ mesajın “hakikati inkâr eden bir zemine” ayaklarını bastığı, AK Parti iktidarının Ermeni meselesindeki tavrının zaten “en az ne vererek ne çok ne alabiliriz, en az zararla nasıl kurtuluruz” hesapları üzerinde oturduğu belirtilmiştir.

Diğer yandan mesajdaki gibi, “Ermenileri I. Dünya Savaşı’nın diğer kurbanlarıyla beraber, 20. Yüzyıl başının koşullarının öldürdüğü insanlar olarak anmanın insanlığa karşı işlenmiş bir suçu normalleştirmek, basitleştirmek anlamına geldiği ifade olunmuş böylelikle Birinci Dünya Savaşında ölen Ermeniler ölen diğer insanlardan ayrılarak onlara özel bir yer

90 “Ermeni Cemaati: Başbakan, Nobel’e Aday Olursa Destekleriz” *Türkiye*, 26.04.2014

91 Mesela, Ermeni Evrensel Hoşgörü Derneği Başkanı Jerry Hirimyan, Gazeteci Markar Eseyan, kaynak: “Ermeni cemaatinden Başbakan mesajı: ‘Nobel adayı olabilir’”, *Türkiye*, 26.04.2014

92 “Ermeni işadamından Başbakan’a teşekkür ilanı” *medyagundem*, 27 Nisan 2014.

93 “Ermeni cemaatinden Başbakan mesajı: ‘Nobel adayı olabilir’”, *Türkiye*, 26.04.2014

94 Rober Koptaş “Taziye Mesajı: Yeni Ama Hâlâ İnkârcı” *Agos*, 12 Mayıs 2014.

verilmek istenmiştir. Oysa mesajda, “acıların birbiriyle mukayese edilmemesi” üzerinde durmuş ve yine bu bağlamda tarihe “adil hafıza perspektifinden bakılması gereğini vurgulamıştı.

iii. Medyanın Tepkileri

Türkiye’de medyanın Başbakan Erdoğan’ın mesajının genel olarak gayet iyi karşılandığı ve desteklendiği gözlemlenmiştir. Bu konuda en fazla okunan 17 gazeteyi⁹⁵ esas alarak yaptığımız bir araştırmada 24–28 Nisan 2014 tarihleri arasında geçen beş gün içinde söz konusu gazetelerde Erdoğan’ın mesajı hakkında 110 kadar köşe yazısının çıktığı saptanmıştır. Bunlardan 89 adedinin, değişik ölçülerde olmakla beraber, mesajı destekledikleri görülmüştür. Aleyhte olanlar 16 kadardır ve esas itibarıyla iki gazetede yer almışlardır⁹⁶. 5 yazı ise lehte veya aleyhte bir eğilim göstermemiştir⁹⁷. Bu durumda Başbakan Erdoğan’ın mesajının, esas itibarıyla, medya tarafından % 81 gibi büyük bir oranda desteklendiği sonucuna varılmaktadır. Bu oran yukarıda değindiğimiz TBMM’de mesajı destekleyenlerin oranı ile aynıdır.

Kanımızca bu durum Türk kamuoyunun büyük çoğunluğunu Ermeni sorunun bir an önce çözümlenmesi isteğini yansıtmaktadır. Diğer yandan mesajın Ermeni sorununa insani yönden yaklaşması da desteklenmesinin başlıca nedenlerinden biridir.

3. Mesajın Olası Sonuçları

Başbakanın bu mesajından beklenenin, Protokollerin akamete uğramasından sonra, 2015’in yaklaşmasıyla Ermeni tarafında daha belirgin bir hale gelmiş olan Türkiye karşıtlığını yumuşatmak ve böylelikle iki ülke ve halk arasındaki temasların daha uygun koşullar altında yapılmasını sağlamak ve ileride de Türkiye ve Ermenistan arasında yeniden yapılacak müzakerelerin bu yumuşak hava içinde cereyan etmesine katkıda bulunmak olsa gerektir.

Böyle bir amaca ulaşılabilir mi? Bu sorunun cevabını Başbakanın mesajına gösterilen tepkiler de bulmak mümkündür.

95 Alfabetik sıra ile söz konusu gazeteler şunlardır: Akşam, Aydınlık, Cumhuriyet, Haber Türk, Hürriyet, Milliyet, Posta, Radikal, Sabah, Sözcü, Star, Türkiye, Vatan, Yeni Asya, Yeni Şafak, Yurt, Zaman

96 Aydınlık ve Yeni Asya

97 Mesajı izleyen ilk beş günden sonra bazı gazetelerde, az sayıda da olsa mesajın yetersizliğine dair yazılara rastlanmıştır. Birinde ise Diasporanın görüşlerinin yansıtıldığı görülmüştür: Alin Ozinian “Taziye Sunulan Ermeniler Hâlâ Hariciye Soru mu? *Zaman*, 11 Mayıs 2014 (İngilizcesi “The External Dynamics of the MP’s statement on 1915.” *Today’s Zaman*, 18 Mayıs 2014.)

Ermeni Diasporası örgütlerin - ki çoğu Taşnak veya Taşnak eğilimlidir - mesaja yaklaşımları olumsuzdur. Taşnaklar “soykırımın sonuçları ortadan kalkmadan” diğer bir deyimle Türkiye sınırı açmadan, malları iade etmeden, tazminat ödemedi hatta Ermenistan’a bir miktar toprak vermeden, Türkiye ile bir uzlaşma olmasına karşıdır.

Buna karşılık Diaspora’da bazı nüfuz sahibi kişiler Başbakanın mesajından olumlu etkilenmişlerdir. Ancak çoğu için bu mesaj bir ilk adımdır; bunu diğer bazı adımların, deyim yerindeyse tavizlerin izlemesi gerekmektedir. Bu arada, sesleri pek çıkmamakla beraber, aralarında sıkça temasların yapan, iki ülkeden bazı sivil toplum örgütlerinin mesajı desteklemeleri doğaldır.

Ermenistan medyasından görülebildiği kadarıyla Ermenistan kamuoyu Başbakanın mesajına fazla ilgi göstermemiştir. Dünya’da Ermenistan’dan sonra en fazla Ermenin yaşadığı Rusya Federasyonu Ermenilerinin durumu da aynıdır. Bunların mesaj hususunda Ermenistan Hükümetinin tutumunu izleyecekleri anlaşılmaktadır.

Ermenistan Hükümetine gelince, Başkan Sarkisyan ve Dışişleri Bakanı Nalbantyan, önem veriyor görünmemek için, mesaj hakkında susmayı tercih etmişlerdir. Ermenistan hükümeti daha alt düzeyde, Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan aracılığıyla, mesaja olumsuz yaklaştığını ortaya koymuştur. Bu tutum, olasılıkla, 2015 yılı etkinliklerinin yaklaşmakta olduğu bir zamanda, bu mesajın söz konusu etkinliklerin etkisini azaltmak için yayımlandığı kanısından ileri gelmektedir. Diğer yandan Protokollerin akamete uğramasından sonra Ermenistan’ın, özellikle son üç yıl içinde, Türkiye’ye karşı tutumunun gitgide Diasporanın tutumuna benzediği, diğer bir deyimle daha önceleri soykırım savını tanıması, tazminat vermesi ve malları iade etmesi açıkça Türkiye’den istenmezken, şimdi bunun yapıldığı düşünüldüğünde, taziye bu politikaya ters düştüğü için dikkate almak istemedikleri anlaşılmaktadır.

Konuya daha geniş bir açıdan bakıldığında Türk-Ermeni uzlaşması çabalarının bir süreç olduğu bu süreç içinde birinci adımın 1991–1993 yılları arasında iki ülke arasında normal ilişkiler kurulması çabalarının oluşturduğunu, ancak Azerbaycan topraklarının devamlı işgal edilmesinin bu çabaları boşa çıkardığı hatta sınırın kapanmasına neden olduğunu, bundan yaklaşık on iki yıl sonra bir tarihçiler komisyonu kurulması önerisiyle Türkiye’nin ikinci bir adım attığını fakat bundan da Ermenistan’ın ilgisizliği nedeniyle bir sonuç alınmadığını, üçüncü adımın protokollerin imzalanması olduğunu bu kez Karabağ sorunun protokollerin onaylanmasını engelleyerek bu adımı da boşa çıkardığını görmekteyiz. Türkiye- Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasını iki ülkeden başka ABD, Rusya ve Avrupa Birliği tarafından da

istediğine göre bu süreç devam edecektir; ancak 2015 için Ermeni beklentileri bu alanda yeni adımların atılmasını bir süre erteleyebilecek sonra yeniden başlayabilecektir.

2015'in etkisi altında Ermenistan'ın tutumunu gittikçe sertleştirmesine karşın Türkiye'nin taziye dilemesi aslında Ermenistan'ı ve Diasporayı, diğer ülkeler ve kamuoyu nazarında bir ölçüde güç durumda bırakmıştır. Halen Ermenistan uzlaşmayı istemeyen taraf durumundadır. Ermenistan ve Diaspora Türkiye ile mücadele edebilmek için daima başkalarının desteğine ihtiyaç duyduklarından Türkiye'nin taziyesi, yerine ve ülkesine göre değişmekle beraber, bu destekte bir azalmaya yol açabilecek ve uzlaşma için yeniden adımlar atılmaya başlandığında Türkiye'nin durumunu güçlendirecektir.

III – 24 NİSAN'I ANMA ETKİNLİKLERİ

Her yıl olduğu gibi bu yıl da 1 24 Nisan Dünya'da Ermeni toplumlarının bulunduğu her ülkede tören ve/veya dini ayinlerle anıldı. Bu anmalarda geçen yıllara göre bir özellik gözlenmedi.

Her zaman olduğu gibi en fazla anma tören veya eylemi ABD'de oldu. Onun ardından Fransa'da çok sayıda tören düzenlendiği görüldü. Ermenistan'dan sonra dünyada en fazla Ermeni'nin yaşadığı Rusya Federasyonunun da ise ne gibi anma etkinlikleri yapıldığına ilişkin fazla bir bilgi edinilemedi. Bu, Rusya'daki Ermenilerin soykırım konusunda fazla aktif olmamalarının bir sonucu olabileceği gibi, yaptıkları eylemleri yansıtacak sayıda internet sitesine sahip olmamalarından da ileri gelebilir.

Bu konuyu dört başlık altında inceleyeceğiz. Başkan Barak Obama'nın 24 Nisan Mesajı, Başkan François Hollande'ın Paris'te soykırım anıtı (Komitas Heykeli) önünde yaptığı konuşma, Ermenistan'daki törenler ve Başkan Sarkisyan'ın konuşması ve son olarak da Türkiye'de 24 Nisan için düzenlenen anma etkinlikleri

1. Başkan Obama'nın Mesajı

Barack Obama Başkan adayı olduğu dönemde, Ermeni militanların talebi üzerine 1915 olaylarını soykırım olarak tanımış ve başkan seçildiği takdirde de bu tanımlamayı sürdüreceğini söylemişti. Ne var ki başkan olduktan sonra dış politikanın gerçekleri karşısında, Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürebilmek için, bu sözünü tutamamıştı. Ancak 24 Nisan'da (2009) selefleri gibi bir mesaj yayınlamak durumunda kalınca soykırım sözcüğünün Ermenice de

karşılıklarından biri olduğu anlaşılan ve büyük felaket anlamına gelen “Metz Yeghern” kelimesini kullanmıştı. Böylelikle kısmen Ermenileri ve doğrudan soykırım sözcüğünü telaffuz etmediği içinde kısmen Türkleri tatmin etmişti. Obama izleyen yıllarda mesajlarında aynı sözcüğe başvurmuştu.

Amerikan Başkanının bu yılki mesajında⁹⁸ da bu sözcük kullanılmaktadır. Diğer yandan bu yıl mesajı geçen yılınkine çok benzemekte bazen aynı cümleler tekrarlanmaktadır. Başkanın konuşma ve mesajlarını kaleme alan danışmanlarında bir ilham eksikliği olduğu görülmektedir ancak bir konuda her yıl ayrı ifadeler ve deyimler kullanmanın zor olduğu da bir gerçektir.

Mesaj geçen yıl olduğu gibi 1,5 milyon Ermeni'nin katledilmiş veya ölüm yürüyüşüne gönderilmiş olduğundan bahsetmektedir. Ermenilerin zor bir yolculuğa mecbur bırakıldıklarında şüphe olmamakla beraber kendilerinin ölüme gönderildiklerinin kanıtı yoktur. 1915 olaylarında 1,5 milyon Ermeni'nin öldüğü günümüzde ciddi Ermeni yazarlar tarafından dahi ileri sürülmemektedir⁹⁹.

Yine geçen yıllarda olduğu gibi Amerikan Başkanı bu yılda olayların tam olarak açıkça ve adil bir şekilde tanınmasının herkesin çıkarına olduğunu ve geçmiş acılarıyla dolu olaylarını dikkate almanın acılarıyla dolu halkların ve milletleri daha güçlendirdiği ifadeleriyle, dolaylı olarak, Türkiye'den soykırım iddialarını tanınmasını istemiştir. Ayrıca bu yola giren ve sayıları giderek artan Ermeni ve Türklere takdirlerini bildirmiştir. Bu Türklerin soykırım iddialarını kabul eden ve kabul edilmesi için çaba harcayan Türkler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yılki mesajda, geçen yıllarda olduğu gibi, 1915 olaylarına ilişkin olarak, büyük sıkıntı ve ızdıraplar karşısında Ermeni halkının olağan üstü cesareti ve büyük direnci belirtilmekte ve Amerikalı Ermenilerin Amerikan toplumuna, kültürüne yapmış olduğu katkılar övülmektedir.

Amerikan Ermenilere yaptığı bu iltifatlara rağmen Başkan Obama'nın bu mesajı, geçen yıllarda olduğu gibi, militan Ermenileri tatmin etmemiştir çünkü onların Başkandan yegâne beklentileri soykırım iddialarını tanınmasıdır.

Türk medyası da mesajın bu yönü ile ilgilenmiş ve mesajın, dolaylı da, Türkiye aleyhindeki havası ve özellikle Başkanın yine dolaylı olarak Türkiye'den soykırım iddiaları tanınmasını istemesi üzerinde durulmamıştır.

98 “Obama, Again Fails to Recognize the Genocide” *Asbarez*, 24.04.2014.

99 1,5 milyon rakamının neden gerçek olamayacağı hakkında aşağıda “Başkan François Hollande’ın konuşması” bahsine bakınız.

2. François Hollande'ın konuşması

Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande öteden beri Ermeni görüşlerini desteklemiş ve soykırım iddialarının kabul edilmesi için çaba harcamış bir kişidir. Bu çerçevede soykırım iddiaların Fransa tarafından resmen tanınmasını sağlayan 2001 yılı kanununun kabul edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2012 yılında Cumhurbaşkanlığı için aday olunca, zamanın cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'yi taklit ederek, 24 Nisan'da Paris'teki soykırım anıtına gidip bir konuşma yapmış ve başkan olursa soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılması için yeni bir kanun hazırlanacağını ve ayrıca her yıl 24 Nisan'da anma törenine katılacağı sözünü vermişti¹⁰⁰. Adı geçen cumhurbaşkanı seçilmiş ancak 2013 yılı 24 Nisan törenlerine Çin' gideceği gerekçesiyle katılmamıştı¹⁰¹.

Fransız Cumhurbaşkanını bu şekilde davranmaya yöneten neden ülkesinin Türkiye ile olan ve Ermeni sorunu nedeniyle çok bozulmuş ilişkileridir. Yeni Fransız hükümeti, Dışişleri Bakanı Laurent Fabius aracılığıyla bu ilişkileri onarmaya çalışmış, Türkiye'den olumlu karşılık görünce Hollande bu yıl 27-28 Ocak'ta Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştır. 22 yıl aradan sonra bir Fransız Cumhurbaşkanının Türkiye'yi ziyaret etmesi, bu arada Fransa'nın Avrupa Birliği müzakereleri için bazı fasılların açılabilceğinin işaretini vermesi, soykırım konusuna mecbur kalmadıkça değinmemesi, mecbur kalınca da soykırım sözcüğünü kullanmadan konuşmaya çalışması gibi hususlar bu ziyaretin başarı ile geçmesine neden olmuştur.

Böylelikle Türkiye ile ilişkilerde kayda değer bir ilişki sağlayan Hollande ülkesindeki Ermeni Cemaati ile de daha iyi ilişkiler kurabilmeye çalışmış ve bu çerçevede onlarla bazı toplantılar düzenlemiştir. Sonra 24 Nisan'da soykırım anıtına giderek uzun bir konuşma¹⁰² yapmıştır. Aşağıda bu konuşmanın bazı bölümlerine değineceğiz.

Hollande 1915 yılında Ermenilerin başına gelenlerin soykırım olarak tanımlanabileceğini, bu olayda bir buçuk milyon Ermeni'nin öldüğünü ve yüz binlercesinin Türkiye'den kovulduğunu söylemiş, 24 Nisan'da Komitas'ın 650 Ermeni aydını ile birlikte tevkif edildiğini, daha sonra Paris'te ölen adı geçen bu olaydan yaşamı boyunca etkilendiğini ifade etmiş ve Fransa'nın Ermeni soykırımının tanınması için sebatla mücadele ettiğini anlatmıştır.

100 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, s.51

101 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, s. 42

102 "Discours lors de la commémoration du 99ème anniversaire du génocide arménien" Official Website, President of the Republic of France, 25.04.2014

Hollande Ermeni soykırımının dünyada tanınması konusuna da değinerek bu konudaki mücadelenin en ufak bir vazgeçme ve duraksama olmadan ve taviz de vermeden süreceğine değinmiştir. Bu çerçevede “Ermeni Soykırımını İnceleme Uluslararası Konseyi’nin başkanı olmayı kabul ettiğini, Fransa’da, Paris Belediyesince bir Ermeni Bellek ve Medeniyeti Merkezi kurulmasını öteden beri desteklediğini ve devletin buna katkıda bulunacağını ayrıca Avrupa çapında Ermeni soykırımı konusunda bir bilinçlendirme ve pedagoji (eğitim) programı hazırlanmasına da destek olunacağını söylemiştir.

Ermeni soykırımının 100. yılının anılması eylemlerin Ermenilerle beraber hazırlanıldığına değinen Hollande bu çerçevede gelecek yıl 24 Nisan’da Ermenistan’da olacağını da bildirmiştir.

Ermeni soykırımının inkârı konusuna da değinen Hollande Fransa Anayasa Konseyinin inkârla ilgili yasayı reddettiğini, bu konuda yeni ve fakat tekrar reddedilemeyecek nitelikte bir metin hazırlanması talimatını verdiğini söylemiş, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Perinçek davası hakkında İsviçre Mahkemesinin verdiği kararı geçersiz saydığını, İsviçre Hükümetinin bu karara itiraz ettiğini, kendisinin Fransa’nın de bu konuda İsviçre’nin yanında yer alınması için Hükümete talimat verdiğini belirtmiştir.

Bu arada Hollande’ın konuşmasında bazı maddi hartalar bulunduğu da görülmüştür. 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul’da tevkif edilip (Ayaş ve Çankırı’ya) sürgüne gönderilen Ermenilerin sayısını 650 değil 235’tir¹⁰³. Yukarıda Barack Obama’nın konuşması bahsinde belirttiğimiz üzere 1915 olaylarında 1,5 milyon Ermeni’nin öldürüldüğü iddiası hiçbir şekilde kanıtlanamadığı için artık ciddiyeti bulunan Ermeni yazarlar dahi bu rakamı kullanmamaktadır. Bu konu üzerinde özellikle durmamızın nedeni, Ermenilerin ne kadar abartılırsa daha fazla etki yapar düşüncesiyle daima gerçeklerden uzak rakamlar vermeleri ve Başkan Obama ve François Hollande’ gibi şahsiyetlerin bunları bir incelemeye tabi tutmadan konuşmalarında kullanmalarının kendilerini Ermeni propagandasına hizmet eder duruma düşürmesidir.

François Hollande’ın bu konuşması artık Ermeni görüşlerini tamamen benimsediğini göstermektedir. Ancak Ermeni soykırım iddialarının tanınması için Fransa’nın sebatla çalışacağını iddia etmesi, ayrıca “Ermeni Soykırımını İnceleme Uluslararası Konseyi’nin başkanı olmayı kabul etmesi, Ermeni Bellek ve Medeniyeti Merkezi kurulmasına devletin katkıda bulunması ve Avrupa çapında Ermeni soykırım iddiaları konusunda bir bilinçlendirme ve pedagoji (eğitim) programı hazırlanması, esas itibariyle Türkiye’nin

103 Yusuf Sarınoy, *24 Nisan 1915’te ne oldu?* İstanbul, 2012 s. 196

tutumuna tamamen ters düşen ve sonuçta, deneyimlerin gösterdiği gibi, Türkler ve Türkiye aleyhinde propagandaya dönüşebilecek projelerdir. Halen normale dönmüş görülen Türkiye-Fransa ilişkilerinin gelecekte bu projelerin etkisi altında yeniden bozulması kaçınılmaz gibidir.

3. Ermenistan’da Etkinlikler ve Başkan Sarkisyan’ın Mesajı

Başkan Sarkisyan, diğer Ermenistan Cumhurbaşkanı gibi, her yıl 24 Nisan’da millete hitaben bir mesaj yayınlamaktadır.

Bu mesajlarda Türkiye’nin adı geçmez böylelikle 1915 olayları için Türkiye doğrudan bir suçlamaya hedef olmazdı. Sarkisyan da bir süre bu teamüle uydu ancak 2013 yılı 24 Nisan mesajında Türkiye’yi hedef almaya başladı ve bu yılki mesajında da bu tutumunu sürdürdü. Böylelikle Sarkisyan, her fırsatta Türkiye’yi eleştirmek hatta suçlamak politikasını 24 Nisan mesajlarına da uygulamaya başladı.

Sarkisyan 2013 yılı mesajında Ermeni halkının bin yıl boyunca biriktirdiği maddi varlıkların Türk devleti ve halkları (Türkler ve Kürtler kastedilmektedir) tarafından gasp edildiğini iddia etti ve soykırımın inkârının soykırım suçunun devamı olduğu gibi Diaspora tarafından kullanılan ve yasal alanda anlamı bulunmayan bir formülü benimsenerek bu suçun (inkârın) modern Türkiye tarafından işlendiği ileri sürüldü¹⁰⁴.

Bu yılki 24 Nisan mesajında¹⁰⁵ ise Türkiye’den daha fazla yer verdi. Sarkisyan bu mesajında Türkiye’nin soykırımını tam olarak inkâr etmek politikasını sürdürdüğünü, Ermeni soykırımının 100. yılının Türkiye’ye pişman olmak ve devletin geleceğini bu ağır yükten kurtarmak fırsatını sunduğunu söyledi. Ayrıca 2015 yılının Türkiye’ye güçlü bir mesaj vermesi gerektiğini ifade ederek Türkiye’nin Ermenistan’a karşı tutumunun sözlerle değil sınırı açmak ve normal ilişkiler kurmak gibi adımlarla ölçülebileceğini belirtti. Ermenistan’ın Protokollere ilişkin tutumunun değişmediğini iddia eden Sarkisyan “makul bir zaman” fikrinin daha da ivedi hale geldiği gibi, pek anlaşılabilir ifadelerde bulundu. Sarkisyan aynı mesajında Türk toplumunu düşmanları olarak görmediklerini ifade ederek tehcir sırasında Ermenilerin barbarlar tarafından ortadan kaldırılmaması için onlara yardım eden Türkleri hatırladıklarını da belirtti.

104 *Armenpress*, 24 Nisan 2013

105 “Address by President Serzh Sargsyan on Remembrance Day of Armenian Genocide Victims” Official Website, President of the Republic of Armenia, 23.04.2014

4. Türkiye’deki Etkinlikler

Türkiye’de son yıllarda, eskiden sol şimdi liberal eğilimli bazı aydınlar, BDP düşüncesinde bazı Kürt kökenliler ve nispeten az sayıda Ermeniler ile birlikte 24 Nisan’ı anma etkinlikleri yapmışlardır. Başta hayli mütevazı olan bu etkinlikler zaman içinde gelişme göstermiş ancak önemli denebilecek bir aşamaya gelememiş ve saydığımız grupların dışına çıkamamıştır.

Geçen yıl ilk kez bu etkinliklere bazı yabancılar çağrılmasıyla olaya uluslararası bir nitelik verilmesine çalışılmıştı¹⁰⁶. Bu yıl da söz konusu etkinliklere daha fazla katılım olmasına ve özellikle daha fazla yabancı gelmesine çalışıldığı görülmüştür. Türkiye’den İnsan Hakları Derneği ile “İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe” Hareketi, yabancı ülkelere ise Ermeni Hayır Kurumları Genel Birliği (Armenian General Benevolent Union = AGBU) ile Avrupa İrkçılık Karşıtları Taban Örgütleri Hareketi Başkanı (European Grassroots Antiracist Movement = EGAM) Ermeni iddialarını içeren bir bildiri yayımlayarak kişileri 24 Nisan’ı İstanbul’da anmaya davet etmişlerdir.

İnternet’e www.remember24april1915.eu/petion adresinde bulunan bu bildiri Türkçe, Batı Ermenice, Doğu Ermenice, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Danca, Latviya dili, Litvanya Dili, Bulgarca, Lehçe, Hırvatça, Karadağ Sırpçası, Estonya dili ve Romence olmak üzere toplam 17 dilde yayınlanmıştır. Dilekçe adı verilen bu bildirin desteklenmesi için okuyanlar tarafından imzalanması istenmiş ve bildiri ilk kez 21 Şubat 2014 tarihinde imzaya açılmıştır.

Bildiriye imza edenlerin incelenmesiyle dünyada Ermeni sorununa Ermenilerin açısından bakanların sayısı ve bunların ülkelere bölünmesi hakkında bir fikir edinilmektedir.

Bildiriye 24 Nisan’a kadar imzalayanların sayısı 3.090’dur. Bildiri bu tarihten sonra da İnternette kalmaya devam etmiş ancak imzalayanların sayısı azalmıştır (11 Mayıs’ta 3.388 kişi).

Bildirinin, ilke olarak, bir kaç milyar insana hitap ettiği düşünüldüğünde, bunların hepsine erişmesi ve ilgisini çekmesi beklenmese de, 3.388 küçük bir rakamdır. 2008 yılı aralık ayında bir Ermenilerden özür dileme kampanyası açılmış ve kişilerden www.ozurbekliyoruz.com adresindeki metni imzalamaları istenmişti. Üç ay kadar sonra bu metni imzalayanların sayısı 29.550 kişi kadardı¹⁰⁷. Sadece Türkiye’yi hedef alan bir kampanya bu kadar imza

106 2013 etkinlikleri için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss.45-53

107 Bu kampanya hakkında *Ermeni Araştırmaları* Sayı 31 (2008) s. 12-15’te bilgi mevcuttur. Bu kampanyaya karşı başta www.ozurbekliyoruz.com olmak üzere başka siteler de imza kampanyası açmışlar ve toplam olarak yaklaşık 665.000 imza toplamışlardı.

toplanabilmişken dünya çapında olması gereken bir kampanyaya üç bin kusur kişinin katılmasının açıklaması zordur. Bu durum son kampanyanın yeterince duyurulmamış olmasından veya Ermeni sorununa duyulan ilginin azalmasından ileri gelmiş olabilir.

Bildiriyi kimlerin imza ettiğine gelince, adlarından anlaşıldığı kadarıyla bu 3.388 kişinin yaklaşık % 20'sinin Ermeni'dir ve bunlardan da sadece ikisi Türk Ermeni'sidir. Ancak bildiriye imzalayan 170 Türk arasında, adı Türkçe olan Ermeniler de bulunabilir. Bu halde dahi Türkiye Ermenilerin bu tür eylemlere ilgi göstermedikleri gerçeği değişmemektedir. Ermenistan Ermenileri için (36 kişi) ve 1,5 milyonu aşan Rusya Ermenileri için de (9 kişi) durum aynıdır. Buna göre bildiriye imzalayan Ermenilerin % 90 kadarı Avrupa, ABD ve az sayıda Latin Amerika Ermeni'sinden oluşmaktadır. Militan Ermenilerin bu ülkelerden çıktığı hakkındaki genel kanı böylece teyit edilmiş bulunmaktadır.

Bildiriye imzalayanların % 80 kadarı Ermeni olmayan kişilerdir. Bunların büyük çoğunluğu da Avrupa ve ABD yaşamaktadır.

Sonuç olarak bu bildiriye imzalayanların sayısı azdır, bunların içinde de nispeten az sayıda Ermeni bulunmaktadır.

Türkiye'deki etkinliklere dönersek, aşağıda 24 Nisan münasebetiyle Türkiye'de yapılan başlıca etkinlikleri gösteren tarafımızdan hazırlanmış bir liste bulunmaktadır. Bu etkinlikler hakkında bilgi derlemek zor olmuştur, zira geçen yılın aksine, bu yıl büyük gazeteler bu etkinliklere çok az ilgi göstermişlerdir. Bunun nedeni, Taksimde yapılan ve bin kişi kadar katılım olduğu ileri sürülen oturma eylemi hariç, diğerlerine çok az katılım olması ve birçoğunun fark edilmemesi olabilir. Diğer bir neden ise, bir gün önce, 23 Nisan'da yayınlanan Başbakan Erdoğan'ın 1915 olayları hakkındaki çok ilgi uyandıran mesajının söz konusu etkinliklerin arka plana itmesi olabilir.

24 Nisan vesilesiyle Türkiye'de düzenlendiğini basından saptayabildiğimiz etkinlikler şunlardır:

22 Nisan 2014 Etkinlikleri

- İstanbul Şehir Üniversitesinde, Doğu Kampus Konferans Salonu'nda "1915'te ne olmuştu? Konu günümüzde niye güncel?" başlıklı Panel
- Yerkir Europe ile Aram Derneğinin işbirliği ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin desteğiyle, Diyarbakır Gazeteciler Cemiyetinde "99 – Sürgün Portreleri" başlığını taşıyan ve tehirdede sağ kalan 100 Ermeni'nin fotoğraflarından oluşan bir sergi

23 Nisan 2014 Etkinlikleri

- İstanbul Taksim Hill Otelinde, Soykırımınla Yüzleşme Platformu tarafından düzenlenen 100. yıldönümü yaklaşırken Ermeni Soykırımı'yla yüzleşmek için neler yapabileceğine ilişkin forum
- İstanbul'da Beyoğlu'da Nicolas Tavitian (AGBU), Benjamin Abtan (EGAM) ve İHD İstanbul Şubesinden avukat ve insan hakları savunucuların katıldığı bir basın toplantısı

24 Nisan 2014 Etkinlikleri

- Saat 10'da, basın açıklaması ve Haydarpaşa'dan "ölüme gönderilen" Ermeni aydınları için anma töreni yapılmıştır. Bu etkinliğe insan hakları aktivistleri ve Diasporadan bazı temsilcilerin de aralarında bulunduğu yaklaşık 50 kişi katılmıştır.
- Saat 13'de, mezarlık ziyareti ve 24 Nisan 2011'de öldürülen Sevag Şahin Balıkçı'yı anma töreni
- Saat 19.15'te, Taksim Meydanı'nda yaklaşık bin kişinin katıldığı (kaynak DHA) bir oturma eylemi
- HDP Beşiktaş'ta bir basın açıklaması
- Ankara'da Ermeni Soykırımını Anma İnişiyatifi tarafından organize edilen "Bazı Yaralar Zamanla İyileşmez" toplantısı
- İzmir'de saat 18.30'da Mazlumder tarafından düzenlenen Fuar Basmane kapısı önünde anma etkinliği
- İnsan Hakları Derneği Malatya Şubesi'nin basın toplantısı
- Gaziantep 'te Halkların Demokratik Kongresi'nin 30 dakikalık sessiz yas eylemi
- *Diyarbakır'daki anma etkinliği (Diyarbakır Barosu, Demokratik Toplum Kongresi, Halkların Demokratik Kongresi, BDP, İnsan Hakları Diyarbakır Şubesi ve diğer bazı sivil toplum kuruluşları ve bazı milletvekilleri katılmıştır)

26 Nisan 2014 Etkinlikleri

- İstanbul'da HDK Kadıköy Meclisi ve HDP Kadıköy İlçe Örgütü tarafından Kadıköy İskelesinde saat 19.15'te sessiz oturma eylemi
- Tatvan. Ara Sarafian'ın başkanlığını yaptığı Gomidas Enstitüsü Tatvan Belediyesi Kültür Merkezinde "1915 Toplu Ölümleri Öncesinde Bitlis Ermenileri" isimli 2 günlük bir sergi

Sonuç olarak 24 Nisan için Türkiye'de yapılan etkinliklerin sayısı geçen yıla göre biraz da fazladır. Ancak bunlar, Taksim toplantısı hariç, kamuoyunun dikkatini çekememiştir.

IV - ABD KONGRESİ'NDE TÜRKİYE ALEYHİNE TASARILAR

ABD Kongresi normal yasama görevi yanında bazı konularda görüşlerini bildirmek üzere kararlar kabul etmektedir. Bu metinlerin uygulanması zorunlu değildir ancak Senato veya Temsilciler Meclisinin tutumunu yansıttıklarından kamuoyunu etkilemekte önemli bir rol oynamakta ve ayrıca konu aldığı yabancı ülkeler üzerinde bir baskı aracı olmaktadır.

24 Nisan için Türkiye'de yapılan etkinliklerin sayısı geçen yıla göre biraz da fazladır. Ancak bunlar, Taksim toplantısı hariç, kamuoyunun dikkatini çekememiştir.

Amerikan vatandaşı olup Osmanlı İmparatorluğundan göçen bazı gayrimüslimlerin torunları, Türkiye Cumhuriyetine karşı besledikleri olumsuz duygularını ve bazı taleplerini Kongreden kararlar geçirerek desteklemeye çalışmaktadır. Türkiye de bu kararların kabul edilmemesi için yoğun çaba harcamak durumunda kalmaktadır. (Dergimizin geçmiş sayılarında ABD Kongresinde Türkiye'yi ilgilendiren kararlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir¹⁰⁸)

15 Nisan 2014 tarihi itibarıyla ABD Kongresine Türkiye'yi ilgilendiren veya Türkiye'ye atıfta bulunan 21 karar tasarısı bulunmaktaydı. Bunlardan Türkiye'deki Hıristiyan azınlıklarla ilişkin olanlar, tarih sırasıyla, aşağıdadır:

- 21.03.2013 - H.RES. 136 - İstanbul Rum Ortodoks Patriğine ekümenik statü verilmesi
- 21.03.2013 - H.RES. 188 - Heybeli Adadaki Ruhban Okulunun açılması

¹⁰⁸ Bu konuda son yıllarda yayınladığımız yazılar için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 39, ss. 25-39 ve Sayı 41, ss.37-41

- 20.05.2013 – H.RES. 227 – Ermeni soykırımının tanınması ve diğer hususlar
- 8.03.2014 – H.RES. 4347 – Türkiye'nin Hristiyan kiliselerine ilişkin sorumluluğu
- 03.04.2014- S.RES. 410 - Ermeni soykırımının yıldönümünün anılması

1. Ermeni Soykırım İddialarına İlişkin Karar Tasarılar (H.RES.227 ve S.RES. 410)

Söz konusu kararlar arasında Türkiye'yi en fazla rahatsız edenleri 1915 olaylarının soykırımı olduğunu ve bunun Türkiye kadar ABD Kongresi ve Amerikan Başkanı tarafından tanınması gerektiğini öne sürenleridir. Yaklaşık on iki yıldır her Temsilciler Meclisi'ne (bu Meclis iki yılda bir seçilmektedir) ve bazen de Senato'ya bu tür karar tasarıları verilmiştir. Bunlardan ikisi komisyonlarda kabul edilerek Temsilciler Meclisine gelmiş ve ancak oylamadan önce Amerikan Başkanlarının (Bill Clinton ve George W. Bush) doğrudan veya dolaysız müdahalesi ile oya konmamıştır. Amerikan Hükümetlerinin bu tutumuna rağmen Ermeni görüşlerinin etkisi altındaki Kongre üyeleri bu tür karar tasarılarını sunmaya devam etmişlerdir.

Son olarak 20 Mayıs 2013 tarihinde Temsilciler Meclisinde sunulan ve H.RES.227 numarası taşıyan bir tasarı, özetle, ABD Başkanından Türkiye ve Ermenistan arasında dengeli, yapıcı, istikrarlı ve devamlı ilişkiler kurulması için çalışmasını istiyor ancak bu ilişkilerin temelini Türkiye'nin Ermeni soykırımını ve sonuçlarını tanıması olduğu belirtiyordu. 435 kişilik Temsilciler Meclisinde sadece 50 ortak sunucu bulabilen bu tasarı bir yılı aşan bir süreden beri Meclisin Dışişleri Komitesinde gündeme alınmadan beklemektedir.

Temsilciler Meclisinde Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasındaki güç dengesi nedeniyle bu tasarrın kabul edilme olasılığının fazla olmaması bu kez aynı konuda, 3 Nisan 2014 tarihinde, Senato'ya bir karar taslağı sunulması sonucunu vermiştir.

Öteden beri Ermeni görüşlerini destekleyen Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör Robert Menendez tarafından verilen bu tasarı, yukarıda değindiğimiz Temsilciler Meclisine sunulan tasarıdan daha ağır ifadeler içermektedir. Tasarrın gerekçeler bölümünde, özetle, 1915–1923 yılları arasında vuku bulmuş olan Ermeni soykırımı sırasında 1,5 milyon kişinin öldürüldüğü, 500.000 kişinin de sürüldüğü, Ermenilerin tarihi vatanlarındaki

2.500 yıllık varlığına son verildiği gibi bazı tarihe ilişkin ve doğruluğu tartışılır iddialar yanında Türk Hükümetinin 2011 yılında Kars'ta, Ermenistan ile barışı temsil eden bir heykeli yıktığı, ayrıca soykırımı inkâra devam etmekle de iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesini engellediği gibi bazı hususlar bulunmaktadır.

Tasarının işlem bölümünde şu hususlar yer almaktadır:

1. 24 Nisan 2014 tarihinde Ermeni soykırımı yıldönümünün hatırlanması ve törenlerle anılması
2. Yukarıda değindiğimiz H.RES. 227'de belirtildiği gibi, Amerikan Başkanının Türkiye ve Ermenistan arasında denge, yapıcı, istikrarlı ve devamlı ilişkiler kurulması için çalışması, bunun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tam olarak tanınmasını da içermesi
3. ABD Başkanın ülkenin dış politikasının insan hakları, insanlığa karşı suçlar, etnik temizlik ve soykırım konularında uygun bir anlayış ve duyarlılığı yansıtmalarını sağlaması

Amerikan dış politikasının soykırım ve diğer insanlığa karşı suçlara daha fazla önem vermesini amaçlayan bu son husus hariç ilk iki madde doğrudan Ermeni soykırım iddialarıyla ilgilidir. Buna göre 24 Nisan 2014'ün ABD'de törenlerle anılmasını istemekte ayrıca Türkiye ile Ermenistan arasında ilişki kurulması Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasına bağlamaktadır.

Tasarının, Ermeni soykırımının bu yılın 24 Nisanında anılmasını öngördüğü için, bir an önce kabulü gerekmektedir. Nitekim tasarı 10 Nisan'da Senato'nun Dış İlişkiler Komitesine gündeme alındı ve aynı gün bazı değişiklikler yapıldıktan sonra 5'e karşı 12 oyla kabul edilerek, son oylama için, Senato Genel Kuruluna gönderildi.

Komite'deki tüm Demokrat üyeler tasarıya olumlu oy verdiler ve iki Cumhuriyetçi senatör de onlara katıldı. Tasarıyı reddedenlerin tamamı ise Cumhuriyetçi senatörler oldu. Böylelikle Cumhuriyetçilerin genel olarak etnik grupların taleplerine fazla ilgi göstermeyen tutumlarını sürdürmekte oldukları teyit edilmiş oldu. Bu olgu, Ermeni taleplerinin doruğa çıkmasının beklendiği önümüzdeki yıl için önem arz edecektir.

Öteden beri adeta bir Ermeni militanı gibi davranan Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Robert Menendez tasarının Komite tarafından kabulünde başlıca rolü oynadı. Bu arada tasarıdan Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarının tanınmasına ilişkin bölümü çıkartarak kabulünü kolaylaştırmaya çalıştı. Yukarıda değindiğimiz gibi, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişki kurması

soykırım iddialarını tanımasına bağlanmıştı. Oysa Ermenistan ile Türkiye arasında normal ilişkiler kuran protokolleri böyle bir ön koşul olmadan imzalamıştı. O nedenle bu koşul Ermenistan'ın görüşüne uymuyordu. Buna karşın Ermeni Diasporasında genel olarak ve “soykırımı” tanımadan Türkiye ile ilişki kurmamak düşüncesi hâkim olduğundan tasarının bu bölümü Diasporanın görüşlerini yansıtıyordu. Ancak Menendez, yukarıda belirttiğimiz gibi, tasarının kabulü için bu bölümü çıkarmak durumunda kalmış ayrıca tasarının ABD dış politikasına ilişkin 3. maddesini de çıkarmıştır.

Böylece tasarının işlem bölümü 24 Nisan 2014 tarihinde Ermeni soykırımının hatırlanması ve törenlerle anılması ifadelerinden ibaret kalmıştır. Ancak bu haliyle dahi Ermeni soykırım iddialarının ABD Senatosu tarafından tanınması anlamına geldiğinden Türkiye için kabul edilmezliği değişmemiştir.

Türkiye bu tasarıya karşı tepkisini Dışişleri Bakanlığının tam metnini aşağıda verdiğimiz bir açıklaması ile dile getirmiştir:

*No: 113, 11 Nisan 2014, ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesinde Kabul Edilen Ermeni Karar Tasarısı Hk.*¹⁰⁹

ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi, alelacele ve acemice hazırlanmış gayri ciddi bir karar tasarısını (S.Res.410) oy okluğuyla kabul etmek suretiyle, konumu, yetkisi ve sorumluluk alanıyla bağdaşmayan bir tasarrufla bulunmuştur. Tarihi ve hukuku çarpıtan bu siyasi istismar çabasını reddediyor; peşin hükümlü ve hukuki temelden yoksun söz konusu girişime öncülük edenleri kınıyoruz.

İnsanlığa çok büyük acılar yaşatan Birinci Dünya Savaşı sırasında cereyan eden trajik 1915 olaylarına ilişkin adil bir hafızaya, bu ortak tarihin sahipleri olan Türkler ve Ermeniler tarafından birlikte diyalog ve empati yoluyla nasıl ulaşılabileceği yoğun biçimde ve her yönüyle esasen irdelenmektedir. Türkiye-Ermenistan protokollerine de yansıtılmış olan Ortak Tarih Komisyonu kurulması önerimiz, bu çerçevede hala gündemdedir.

Önümüzdeki dönemde, ABD Kongresinin, bu gibi yapıcı olmayan girişimlerle Türkiye-ABD ikili ilişkilerine zarar vermek yerine, mevcut konjonktürde her zamankinden daha fazla önem arz eden tarihi ittifak ve ortaklığımızı pekiştirmeye yönelik çabalar içinde olması; bu ve benzer karar tasarılarının yasama gündemi içinde daha ileriye götürülmemesi önem taşımaktadır.

¹⁰⁹ “ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi’nde Kabul Edilen Ermeni Karar Tasarısı” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 11 Nisan 2014

Görüldüğü üzere bu açıklamanın üslubu serttir. Tasarı gayriciddî olarak nitelendirilmekte ve Senato'nun yetki ve sorumluluk alanına girmediği belirtilmektedir. Ayrıca bu girişim peşin hükümlü ve hukuki temelden yoksun olarak değerlendirilmekte ve kınanmaktadır. Açıklamada soykırım iddialarının bir ortak tarih komisyonu tarafından incelenmesi hakkındaki Türkiye görüşü de tekrarlanmaktadır. Son olarak açıklamada, dolaylı ifadelerle, bu girişim sonuçlandığı takdirde, Türkiye ABD ilişkilerinin zarar göreceği ima edilmektedir.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Jen Psaki bu konuda bir soruya cevaben şunları söylemiştir¹¹⁰: “Uzun süreden beri pozisyonumuz Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ölümlerine yürüyen veya katledilen 1,5 milyon Ermeni'nin yasını tutma ve bunu tarihi bir gerçek olarak açıkça tanımaktır. Bu korkunç olaylar 20. yüzyılın en kötü zulümlerinden biridir ve ABD bunun, Ermeni halkı ve Ermeni kökenliler için, hala ciddi bir acı olarak kalmaya devam ettiğini kabul etmektedir.”

ABD Dışişleri Sözcüsünün bu sözleri, Başkan Obama'nın 24 Nisan'da yayınladığı mesaja benzemekte ve “soykırım” sözcüğünü kullanmadan 1915 olaylarını soykırım gibi veya soykırımı benzer bir olay olarak takdim etmektedir.

Psaki Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin olarak da şunları ifade etmiştir: “Şu anda protokollerde bir gelişme olmasa da iki tarafın ilişkilerin normalleşmesi sürecine bağlı kalmayı sürdürdüklerini ve tarafların bu belgeleri reddetmediklerini görüyoruz. Biz bu konuya, Ermenistan ve Türkiye'yi geçmişin yaralarını sarmış, bölgenin güvenlik ve refahına yönelik olarak beraberce ilerlemelerini görmek için büyük ilgi duyuyoruz”. Sözcü, artık pek anlamları kalmamış olsa da, Protokollerin iki tarafça reddedilmemiş olmasından memnuniyet duymaktadır. Bu vesileyle Amerikan Dışişlerinin Protokollerin ön koşul olmadan uygulanmasını istemekle Ermeni görüşlerini desteklemekte olduğunu hatırlatmakta da yarar vardır.

Psaki'nin bazı sözleri ise daha anlamlıdır. Adı geçen iki ülkeyi, olayların açık ve adil bir şekilde kabul edilmesi ve ortak tarihlerinin incelenmesi için beraberce çalışmaya davet etmiştir. Bu sözler Türkiye'nin 2005 yılı Tarihçiler Ortak Komisyonu önerisine uygundur. Bilindiği üzere Ermenistan, “soykırım gerçeğini” sorgulayacağı için, bu öneriye karşı çıkmış, hatta İkinci Protokolde yer alan Tarihi Boyut Alt Komisyonun görevinin soykırımı incelemek olmadığını ileri sürmüştür.

110 “Türkiye ve Ermenistan Ortak Tarihlerini Birlikte Ele Almalı” *Turkishny.com*, 10 Nisan 2014 ve “US says acknowledges 1915 Armenian killings as ‘historical fact’” *Today's Zaman*, 11 Nisan 2014.

Ermenistan'ın tepkilerine gelince Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan söz konusu tasarının kabulünden memnuniyet duyduklarını, Başkan Menendez ve tasarımı destekleyen Komite üyelerinin tutumunu takdirle karşıladıklarını söylemiş ve Ermeni soykırımının 90. yıldönümünün arifesinde Komitenin bu kararının tarihi gerçeğin ortaya çıkması ve insanlığa karşı suçların önlenmesi için önemli bir adım olduğunu belirtmiştir¹¹¹.

Böylece işlem bölümü “24 Nisan 2014 tarihinin Ermeni soykırımının hatırlanması ve törenlerle anılması”ndan ibaret kalmış olan tasarı Senato Genel Kuruluna gönderilmiştir; ancak ertesi gün (11 Nisan) Senato Paskalya için 28 Nisan'a kadar tatile gireceğinden, görüşülmesi için sadece bu günün kalması tasarının ele alınmasında ciddi bir engel oluşturmuştur. Ancak yine de Demokratlar Senatoda çoğunluğu oluşturduklarından isteselerdi o gün tasarı görüşülüp kabul edilebilirdi.

Ancak tasarı gündeme alınmamıştır. Bu durumun iki açıklaması olabilir. Birincisi, gündemi yüklü olan Senatonun, Ermeni soykırım iddialarına ilişkin bir tasarımı öncelik verecek derecede önemli görmemiş olmasıdır. İkincisi ise söz konusu tasarının bu aşamada kabul edilmesinin istenmemesi olabilir. Böylelikle Senato Başkan Obama ile ters düşmemiş olacak ve ayrıca tasarımı Dış İlişkiler Komitesinden geçirmiş olmakla da, istendiği takdirde, Senato'da kabul edilebileceği ima edilerek Türkiye'ye bir uyarıda bulunulmuş olacaktır.

Bu son olasılığı destekleyen bir olay vardır. Robert Menendez tasarımı Senato tatile girmeden bir gün önce Dış İlişkiler Komitesine getirmiştir. Oysa Komite'nin Başkanı olduğu için daha önce gündeme alarak kabul ettirebilir ve böylelikle Senato'nun zaman baskısı olmadan tasarımı tartışmasını sağlayabilirdi. Bunu yapmamıştır.

Amerikan Ermenileri şimdiye kadar bu duruma tepki göstermemişlerdir. Ancak bazılarının kendilerini aldatılmış, en azından oyalanmakta olduklarını düşünmeleri mümkündür.

Bundan sonra neler olabilir?

Tasarının 28 Nisan'dan sonraki bir tarihte Senatonun gündemine alınması ve görüşülmesi gerekmektedir. Ancak tasarıda Ermeni soykırımı yıldönümünün 24 Nisan 2014 tarihinde hatırlanması ve törenle anılması yazılı olduğundan bu tarihten sonra tasarının kabul edilmesinin bir anlamı olmayacaktır. Bu durumda mevcut tasarıda değişiklik yapılması veya yeni bir tasarı hazırlanması gerekecektir ki bu da zaman alacaktır. Ayrıca, Ermenilerin 2015 yılına verdikleri önem dikkate alınarak tasarının gelecek yıla ertelenmesi de mümkündür.

111 “Armenia Welcomes US Senate Bill Recognizing Genocide” *Asbarez*, 11 Nisan 2014.

2. Kiliselerin Mallarına İlişkin Karar Tasarısı (H.RES. 4347)

ABD Temsilciler Meclisinde bir süreden beri Türkiye'deki Hıristiyanların dini yönden ayrımcılığa tabi tutulduğunu ileri süren ve özellikle halen faal olmayan bazı kilise ve dini yapıların "hak sahiplerine" geri verilmesini talep eden kararlar alınmasına çalışılmaktadır.

Bu hususta yapılan çeşitli girişimler sonucunda Temsilciler Meclisi 14 Aralık 2011 tarihinde kabul ettiği H.RES. 306 sayılı bir kararında Türkiye'den, özetle, şu hususların yerine getirilmesini istemişti¹¹²:

- a) Her türlü dini ayrımcılığa son vermesi,
- b) Her türlü dini ayinin, dini eğitimin, dini personel atamalarının, dini toplantıların, sosyal hizmetlerin ve diğer dini faaliyetlerin yapılmasına izin vermesi,
- c) Tüm kiliselerin ve diğer ayin yerlerinin, manastırların, dini okullarının, hastanelerin, dini anıtların, dini kutsal eşyanın, kutsal yerlerin ve diğer dini yapıların ve ayrıca taşınır dini eşyanın hak sahiplerine geri vermesi,
- d) Kiliselerin ve diğer ayin yerlerinin, manastırların, dini okulların, hastanelerin, dini anıtların, tüm dini yapıtların muhafazasına, yeniden inşasına ve onarılmasına izin vermesi.

Bu metinden Türkiye'de dini ayrımcılık yapıldığı, dini faaliyetlerin engellendiği, din eğitimi verilmesine, din adamı yetiştirilmesine müsaade edilmediği ve tüm Hıristiyan ibadet yerlere, manastırlara, okullara, hastanelere el konulduğu gibi bir anlam çıkmaktadır. Oysa Türkiye'de dini ayrımcılık yoktur. Dini alanda engellemeler de söz konusu değildir. Vakıflar Kanunu hükümlerine uyulmadığı için az sayıda bazı Hıristiyan mallarına el konmuştur. Din adamı yetiştiren Heybeliada Rum Ruhban Okulu'nun yeniden faaliyete geçmesi mümkündür. Bunun için Türk eğitim mevzuatının tam olarak uygulanması, müteakabiliyet çerçevesinde, Batı Trakya Türklerinin bazı sorunlarının çözülmesi yeterlidir.

Bunun yanında geçmişte yasal koşullar yerine getirilmediği için el konan bazı dini taşınmaz mallar sahiplerine iade edilmiştir. Van'daki Ahtamar Kilisesi gibi, sanat değeri olan Ermeni ibadet yerlerinin restorasyonu gerçekleştirilmiş ve ibadete açılmıştır. Trabzon'daki Rum Sümela Manastırı'nda da ayin yapılmasına müsaade edilmiş ve İstanbul'daki Rum Patrikhanesinde hizmet etmek üzere bazı yabancı metropolitlere Türk vatandaşı olma hakkı tanınmıştır.

112 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, ss. 39-41

Bu uygulama Türkiye’de gayrimüslimlerde memnuniyet yaratmış ayrıca yabancı çevrelerde de olumlu karşılanmıştır. Hal böyle iken Temsilciler Meclisi’nin söz konusu kararı almasının nedeni anlaşılammış ve bu kararın amaçları hakkında kuşkular doğmuştur. Ancak bu tür kararların uygulama mecburiyeti olmadığı için konu üzerinde fazla durulmamıştır. Ne var ki bu tür metinler Türkiye ve yönetimini karaladıklarından aleyhte propagandaya hizmet etmişlerdir.

Haksız yaklaşımlarına rağmen Türkiye’nin bu karara kayda değer bir tepki göstermemesi bu konunun daha somut önerilerle iki buçuk yıl kadar sonra yeniden gündeme getirilmesine neden olmuş ve kiliselerin malları konusunda 28 Mart 2014 tarihinde H.RES. 4347 sayılı bir ikinci karar tasarısı daha Temsilciler Meclisi’ne sunulmuştur.

Temsilciler Meclisi’nin söz konusu kararı almasının nedeni anlaşılammış ve bu kararın amaçları hakkında kuşkular doğmuştur. Ancak bu tür kararların uygulama mecburiyeti olmadığı için konu üzerinde fazla durulmamıştır. Ne var ki bu tür metinler Türkiye ve yönetimini karaladıklarından aleyhte propagandaya hizmet etmişlerdir.

Bu tasarının bir özelliği de ”Türkiye’nin Hıristiyan Kiliselerine İlişkin Sorumluluğu Yasası” başlığını taşımasıdır. Ancak ortada bir yasa değil bir karar tasarısı vardır. Karar tasarısı kabul edildiği takdirde bunun kolayca bir yasaya dönüştürülebileceği düşüncesi ile bu yola başvurulduğu tahmin edilmektedir.

Tasarının içeriğine gelince, yukarıda değindiğimiz H.RES.306 sayılı karara ve ayrıca 2010 yılında H.RES.1631 numaralı kabul edilmiş olan Kuzey Kıbrıs’taki dini

yerlere ilişkin bir diğer karara atıfta bulunmaktadır. Tasarıda, özetle, son yıllarda Türk Hükümeti’nin bazı kiliseleri sahiplerine iade etmek için çaba harcadığı ancak bu alanda daha yapılacak çok şey olduğu belirtildikten sonra, Kuzey Kıbrıs’ın Türkiye tarafından işgaline, Türkiye’de dini azınlıklara ayırimcılık uygulandığına, bazı Hıristiyan din adamlarına saldırıda bulunulduğuna, Ekümenik Patrikhane’nin uluslararası statüsünün tanınmadığına, Patriklerin Türk vatandaşı olmasının istendiğine ve diğer bazı hususlara değinildikten sonra şunların yerine getirilmesi istenmektedir:

- a. Amerikan Dışleri Bakanı bu kararın kabul edilmesinden 180 gün sonra başlamak ve 2021 yılına kadar sürmek üzere her yıl Temsilciler Meclisi Dışleri Komitesi ve Senato Dış İlişkiler Komitesi’ne, Türkiye’de ve Kuzey Kıbrıs’ta geri verilmemiş olan ve ayrıca, çalınmış, el konmuş veya başka bir şekilde sahiplerine iade edilmemiş bulunan kiliseler, dini yerler ve diğer yapılar hakkında bir rapor verecektir. Bu rapor geri

verilmemiş dini yapıların bir listesini de içerecektir. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin bir temsilcisi bir önceki yıla göre bu malların sahiplerine iadesi hakkında da bilgi vereceklerdir.

- b. Bu bilgiler ABD tarafından yayımlanan İnsan Haklarına İlişkin Uygulamalar ve Uluslararası Dini Özgürlükler yıllık ülke raporuna konacaktır.

Hukukun genel kurallarına göre bir ülkedeki taşınmaz mallar o ülke mevzuatına tabidir. O nedenle bu tasarıdaki talepler hukuki bir temelden yoksundur. Bu haliyle tasarı başka bir ülkede bulunan ve ABD ile hiçbir hukuki ilişkisi bulunmayan bazı taşınmaz mallar hakkında ne gibi bir işlem yapılacağı saptanmakta ve bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'ne (temsilcisine) talimat vermektedir. Bu da Türkiye'nin egemenlik haklarının ihlâlidir.

Söz konusu dini yapılara ilişkin talepler varsa bunlar için izlenecek yol önce Türkiye idari makamlara başvurulması, istenilen sonuç alınmadığı takdirde Türkiye'ye dava açılması, gerekiyorsa konunun uluslararası yargıya götürülmesidir. Bu konuda, Kongre dâhil, hiçbir Amerikan veya diğer bir devlet makamının yetkisi yoktur.

Normal koşullarda uluslararası hukuka aykırı olan bu tasarının kabul edilmemesi gerekmekte ve bizzat Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın, başka bir ülkenin iç işlerine karışılmasını ön gördüğü için, bu tasarıya karşı çıkması beklenmektedir.

Kabul edilse ve hatta yasa gücü kazansa dahi bu tasarının Türkiye'de uygulanması mümkün değildir. Ancak kabul edilmesinin Türkiye-Amerikan ilişkilerini gayet olumsuz etkileyeceğini şimdiden bellidir.

V – DİASPORA'DAN GÖRÜŞLER

2015'e doğru ve bu tarihten sonra Türkiye ile Ermenistan ilişkilerin ne gibi gelişmeler göstereceği Diaspora yazarlarının zihnini meşgul eden bir konudur.

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı sert ve uzlaşmaz bir tutum izlemesine mukabil, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun 12 Aralık 2014 tarihinde Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında da gözlemlendiği ve Başbakan Erdoğan'ın 23 Nisan mesajının gösterdiği gibi Türkiye bu ülkeye karşı ılımlı bir siyaset izlemektedir. Diğer yandan Türkiye'nin kendi ülkesindeki Ermenilerin sorunlarını çözümlenmeye çalışması ve bazı Ermeni eserlerini onarması gibi hususlar da Diasporanın bir kısmında gelecek için bazı beklentiler doğmasına neden olmuştur.

Raffi Bedrosyan Kanadalı bir Ermeni olup Kuzey Amerika Diasporasında yakından izlenen bir köşe yazarıdır. Başbakanın mesajından yaklaşık dört ay önce ancak Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Ermenistan ziyaretinden sonra, geçen Ocak ayında yayınladığı “Anlamlı Adımlar: 2015 Yaklaşırken Türkiye İçin Bir Yol Haritası” başlıklı yazısında¹¹³ gelecekte Türkiye’den ne gibi adımlar atmasının beklendiği konusu işlemiştir.

Söz konusu yazıda günümüz Türk hükümetinin, geçmiş hükümetlere nazaran Ermeniler için olumlu birçok adım attığı ancak buna Ermeni tarafından iyi niyet gösteren bir karşılık verilmediği belirtildikten sonra söz konusu adımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Ahtamar Kilisesinin restorasyonu
- Ermeni kilisesine ve vakıflarına ait olup da el konmuş malların iade edilmesi
- İfade özgürlüğünün artırılması, “Ermeni soykırımı” sözcüklerinin kullanılmasının artık cezayı gerektirmemesi

Yazıda ayrıca, Türkiye’nin inanılabilirlik ve saygınlık kazanmak için bazı yeni somut ve özgün adımlar atması gerektiği belirtilmekte ve bunlar da şu şekilde sıralanmaktadır:

- a. Ermenistan ile olan sınır kapısının, önkoşul olmadan açılması, Alican Sınır kapısının adının Hrant Dink olarak değiştirilmesi
- b. Tehcir edilmiş Osmanlı vatandaşı Ermenilerden sağ olanlarına Türk vatandaşlığı verilmesi
- c. Her düzeydeki okul kitaplarından Ermenilerle ilgili tahriflerin, nefret söylemlerinin ve ayrımcı ifadelerin çıkarılması
- d. Tahrip edilmiş olan veya kötü durumda bulunan 2000’den fazla Ermeni manastır ve kilisesinin restorasyonu için Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığının bir program başlatması, bunların asıl sahibi olan İstanbul Ermeni Patrikhanesine iadesi
- e. 1915’te işlenmiş tüm suçlar için Ermeni Halkından sembolik fakat anlamlı bir özür dilenmesi. Ağrı Dağının ve Ani kalıntılarının Ermenistan’a iade edilmesi (bu, aynı büyüklükte bir arazinin Ermenistan ile değişimi şekliyle de yapılabilir)

113 “Meaningful Steps: A Roadmap for Turkey as 2015 Approaches” *The Armenian Weekly*, 24 Ocak 2014.

- f. Ermenilerin tehcirine ve mallarının tasfiyesine dair arşiv belgelerinin ve tapu kayıtlarının kamuya açılması
- g. Osmanlı vatandaşı Ermenilerin ahfadının (torunlarının) açmış olduğu davaların Türk ve uluslararası mahkemelerde görülmesine izin verilmesi
- h. Osmanlı Ermenilerinin ekonomik kayıplarının kısmen telafi edilebilmesi için Ermenistan'ın Trabzon ve Rize gibi Karadeniz şehirleri liman tesislerinden transit ücreti ve vergi ödmeden yararlanması

Bu önerilerde özellikle şu hususlar dikkati çekmektedir.

Önce bunların bir kısmının, aradan bir asır geçmiş olmasına rağmen, mümkün olduğu kadar 1915 koşullarına geri dönülmesini amaçladığı görülmektedir. Oysa Ermeni sorunu siyasi alanda 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları ile 1923 Lozan Antlaşmasıyla çözüme kavuşmuş, Ermenilerin geride bıraktıkları mallar ise zaman içinde kabul edilmiş bulunan Türk iç mevzuata tabi olmuştur. Çözüm arayışlarının bu antlaşmaları ve Türk mevzuatını yok farz ederek değil bunları dikkate alarak yapılması gerekmektedir.

Yazar “soykırım”ı a değinmemesini bu deyim 1915 olaylarına ilişkin bir diyalogun önündeki bir engel olarak görülmesine bağlamaktadır. Ancak daha sonra olayların kabul edilmesi, Türkiye’de kanaat önderleriyle sıradan vatandaşlar arasında 1915 ile ilgili bir diyalog başlatılması, bilinçli seçmenlerin oy verecekleri bilinçli milletvekillerinin 1915 gerçeği hakkında karar alması gibi ifadelerle, ileride, Ermeni görüşlerini benimsemiş milletvekilleri aracılığıyla Türkiye’nin soykırım iddialarını tanınmasını beklendiği anlaşılmaktadır.

Bedrosyan’ın önerilerinden en ilginç olanı Ağrı Dağı ve Ani kalıntılarının, Ermenistan’ın vereceği aynı büyüklükteki arazi ile değiştirilmesidir. Bu öneri, genelde Ermeniler tarafından talep edilen yaklaşık 120.000 km² büyüklüğündeki “Wilson Ermenistan”ına nazaran çok küçük bir araziyi ifade ettiği dikkatten kaçmamakta ve Diasporanın bir bölümünde olsun Wilson Ermenistan’ını istemenin anlamsızlığının anlaşılmış olduğunu düşündürmektedir.

Raffi Bedrosyan şu aşamada sadece kendisini temsil etmektedir. Ancak önerilerine gerek Diaspora kamuoyundan gerek Taşnak Partisinden kayda değer bir itiraz gelmemesi, bunların kabulü anlamına gelmese de tamamen reddedilmediklerini göstermektedir.

Ancak bu öneriler Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasında ısrar eden ve Türkiye'den olan taleplerine temel teşkil etmek üzere bazı hukuki çalışmalar başlatan Ermenistan Hükümetinin tutumuna tamamen terstir.

Başbakan Erdoğan'ın 1915 olaylarına ilişkin 23 Nisan 2014 tarihli mesajından sonra Raffi Bedrosyan bir makale daha yayınlayarak¹¹⁴ bu mesajın Ermenistan, Diaspora ve Türkiye'deki Ermenilerde karmakarışık duygu ve düşünceler yarattığını, bazıları mesajı inkar politikasının değişmiş bir şekli, bazılarının ise 100. yıldönümü etkinliklerine karşı kurnazca bir oyalama taktiği olarak gördüğünü; diğer bazılarının ise, mesajı iyimser bir şekilde Türkiye'nin tarihiyle yüzleşmesi için yeni bir adım olarak değerlendirdiğini ve diyalog ve çözüm için ümitlendiğini yazdı.

Ardından, maksat ne olursa olsun, bir Türk devlet adamının 1915 sürecinde ölenler hakkında ilk defa insani bir mesaj dile getirdiği, bunun doğru yolda atılmış bir adım olduğu, eğer gerçekten tarihle yüzleşmek ve geçmişteki hataları düzeltmek konusunda bir iyi niyet varsa, Türkiye'nin kısa zamanda atabileceği bir kaç adım bulunduğu belirtti ve sonra yukarıda a ve h maddelerindeki önerilerini tekrarladı.

Ancak hemen sonra başka talepleri dile getirilmeye başladı. Bunlar arasında İttihat ve Terakki Partisinin ileri gelenlerinin adını taşıyan cadde isimlerinin değiştirilmesi, Türk Tarih Kurumunun faaliyetlerinin gözden geçirilmesi, tarihçiler ortak komisyonu fikrinden vazgeçilmesi, tehirden sonra el konmuş 4.000 kilise (ilk yazıda 2.000 deniyordu) ve yüz binlerce ev, dükkân tarla, bağ, bahçe, depo, fabrika, maden gibi malların gerçek sahiplerine iade edilmesi bulunmaktadır.

Ayrıca yazar, Ermenilerin sadece üçüncü devletlerden medet ummamaları Türklerle, Kürtlerle ve İslamlaştırılmış Ermenilerle her fırsatta buluşup konuşmaları gerektiğini, bunun için de medya, akademi, eğitim, hukuk, sanat, sinema, mimari ve mühendislik alanında yetişmiş Ermenilerin ve sivil toplum örgütlerinin Türkiye'deki meslektaşlarıyla ortak projeler, konferanslar, kültürel etkinlikler, medya ve öğrenci değişim programları, restorasyon çalışmaları yapmalarını önerdi. Bundan amacın ise gerçekleri görebilen demokratik düşünceli insanların Türkiye'de hızla çoğalmasının sağlanmak olduğu ileri sürdü. Yazarın, daha yalın bir ifadeyle, Türkiye'de Ermeni taleplerini destekleyen bir grup yaratılmasını istendiği anlaşılmaktadır.

Bedrosyan'ın iki yazısı arasındaki fark şudur: Birinci yazı Türkiye'nin Ermeni sorunu konusundaki politikasında bir değişiklik olmadığı bir zamanda kaleme

114 "Erdoğan Message: Where Do We Go From Here?" *The Armenian Weekly*, 6 Mayıs 2014.

alınmıştır. Bu nedenle ileri sürülen talepler, gerçekleştirilmesi güç olmakla beraber, çok aşırı değildir. Buna karşılık Başbakanın 23 Nisan mesajından sonra yayınlanan ikinci yazısı, bu mesajı Türkiye'nin Ermenilerle uzlaşmak için taviz vermeye hazır olduğu şeklinde yorumladığını ve bu nedenle de derhal taleplerini arttırdığını göstermektedir. Bu düşünce tarzının Ermenilerin büyük çoğunluğuna hâkim olması bunun da olası bir uzlaşmayı, ortadan kaldırmasa da, çok zorlaştırması mümkündür.

KAYNAKÇA

Birincil/Resmi Kaynaklar

“Address by President Serzh Sargsyan on Remembrance Day of Armenian Genocide Victims” Official Website, President of the Republic of Armenia, 23.04.2014

“Discours lors de la commémoration du 99ème anniversaire du génocide arménien” Official Website, President of the Republic of France, 25.04.2014

“President Serzh Sargsyan at the Plenary Session of the PACE Responded to the Questions Raised by the Members of the Parliament” Official Website, President of the Republic of Armenia, 02.10.2013

“President Serzh Sargsyan Held Consultation with Leadership of Ministry of Defense” Official Website, President of the Republic of Armenia, 18.04.2014

“President Serzh Sargsyan Made a Press Statement Concerning the Events in Kesab” Official Website, President of the Republic of Armenia, 24.03.2014

“Remarks by President Serzh Sargsyan at the Summit of the European People’s Party” Official Website, President of the Republic of Armenia, 06.03.2014

“Statement by the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan at the High-level Meeting on the 5th Anniversary of the Eastern Partnership” Official Website, President of the Republic of Armenia, 24.04.2014

“Statement of Serzh Sargsyan the President of the Republic of Armenia in the Parliamentary Assembly of the Council of Europe” Official Website, President of the Republic of Armenia, 02.10.2013

İkincil Kaynaklar

McCarthy, Justin *Muslims and Minorities*, New York University Press, 1983, s.134

Sarıнай, Yusuf (ed), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001

Sarıнай, Yusuf *24 Nisan 1915’te ne oldu?* İstanbul, 2012 s. 196

Gazete Makaleleri

Alin Ozinian “Taziye Sunulan Ermeniler Hâlâ Hariciye Soru mu?” *Zaman*, 11 Mayıs 2014

Rober Koptaş “Taziye Mesajı: Yeni Ama Hâlâ İnkârcı” *Agos*, 12 Mayıs 2014.

Tansu Çamlıbel “Tehciri Benimsemiyoruz” *Hürriyet* 12 Aralık 2013.

Haberler

“ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi’nde Kabul Edilen Ermeni Karar Tasarısı” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 11 Nisan 2014

“Address by H.E. Mr. Edward Nalbandian at the final session of International Conference on Genocide revention” *Asbarez*, 1 Nisan 2014.

“Ahmet Davutoğlu: Three-dimensional policy should be pursued to normalize Turkey-Armenia and Armenia-Azerbaijan relations”. *Hürriyet* 12 Aralık 2013.

“ANCA Statement on Davutoğlu visit to Armenia” *ANCA*, 6 Aralık 2014

“Armenia Welcomes US Senate Bill Recognizing Genocide” *Asbarez*, 11 Nisan 2014.

“Armenian Assembly of America Response to Turkish PM Erdoğan’s Statement on Armenian Genocide Anniversary” *Panorama*, 24 Nisan 2014.

“Armenian Official: Genocide is Shame of Turkish Empire” *news.am*, 5 Mayıs 2014.

“Armenian President Not to Meet With Turkish Foreign Minister” *Aysor*, 11 Aralık 2013.

“Atalay Ermenistan’dan Adım Bekliyoruz” *Sontv*, 1 Mayıs 2014.

“Bahçeli’den Başbakan’ın1915 Açıklamalarına Tepki” *Haberler.com*, 25 Nisan 2014.

“Başbakan Erdoğan, Aynı Cesur Tavrı Ermenistan’dan Bekliyoruz” *IMCTV*, 29 Nisan 2014.

“Batı Ermenileri Ulusal Kongresi’nden ‘taziye mesajına’ cevap” *Agos*, 15 Mayıs 2014.

“BDP’den Ermeni Çıkışı: Özür Dilensin” *Net Gazete*, 24 Nisan 2014.

“BM Temsilcisi Çarıkçı Ermeni İddialarına Yanıt Verdi” *EnsonHaber*, 8 Mart 2014.

“Catholicos of Cilicia Aram I Responds to Turkisk PM’s Statement” *Nyut*, 24 Nisan 2014.

“Davutoglu’s Charm Offensive During Visit to Armenia” *Asbarez*, 17 Aralık 2013.

“Davutoğlu Says Let’s Burry Our Common Pain” *Asbarez*, 7 Mayıs 2014.

“Davutoğlu: “Turcs et Arméniens , Nous Devons Enterrer Notre Douleur Commune” *Collectif VAN*, 7 Mayıs 2014.

“Davutoğlu: Biz Hedefe Ulaştık” *Stargundem*, 25 Nisan 2014

“Déclaration d’Erdoğan: La Poursuite de la Stratégie d’Ankara” *Armenews*, 24 Nisan 2014.

“Director of Armenian Genocide Museum Responds to Erdogan’s Statement” *Radio.am*, 24 Nisan 2014.

“Dostluğun Önü Açık” *Sabah*, 12 Aralık 2014.

“Edward Nalbandian: Armenian People Feel Moral Responsibility...” *Armradio*, 8 Mart 2014.

“Erdogan Tells Charlie Rose There Was No Genocide” *Asbarez*, 29 Nisan 2014.

“Erdogan’s Statement is Advanced Form of Armenian Genocide – Vigen Sargsyan” *Panorama*, 24 Nisan 2014.

“Erdoğan Ermeni Açılımında Kararlı” *Amerikanın Sesi*, 1 Mayıs 2014.

“Erdoğan Message: Where Do We Go From Here?” *The Armenian Weekly*, 6 Mayıs 2014.

- “Ermeni Cemaati: Başbakan, Nobel’e Aday Olursa Destekleriz” *Türkiye*, 26.04.2014
- “Ermeni cemaatinden Başbakan mesajı: ‘Nobel adayı olabilir’”, *Türkiye*, 26.04.2014
- “Ermeni işadamından Başbakan’a teşekkür ilanı” *medyagundem*, 27 Nisan 2014.
- “Ermeni Tarihçiden Başbakan Erdoğan’a Destek” *Ensonhaber*, 27 Nisan 2014.
- “Ermeniler Memnun Değil” *NTV*, 23 Nisan 2014.
- “Ermenistan İçin Başka Alternatif Yok” *Sabah*, 27 Nisan 2014.
- “Ermenistan ile Normalleşme Şartı” *IMCTV*, 26 Nisan 2014.
- “Ermenistan Resmi Çevreleri Ermeni-Türk İlişkilerinin Normalleşmesi İçin Türk Tarafına Yeni Yol Haritası Önerdi” *news.am*, 11 Aralık 2013.
- “Ermenistan’da ‘Soykırım’ Protestosu” *haberler.com* 12 Aralık
- “Ermenistan’la ilişkilerimiz en üst düzeye çıksın”, *Haber 7*, 13 Aralık 2013
- “Fransız Siyasetçilerinde Başbakan Erdoğan’ın Mesajına Destek” *AA*, 25 Nisan 2014.
- “Génocide Arménien: ‘On ne Veut Pas d’une Reconnaissance Au Rabais’” *Nouvel Observateur*, 23 Nisan 2014.
- “Germany Gauch: Turkey Condolences to Armenians ‘A New Page’” *Hürriyet Daily News*, 29 Nisan 2014.
- “Hollande Says the only solution is Turkey’s acknowledgment of Armenian genocide” *news.am*, 13 Mayıs w2014.
- “Human Rights Council Discusses the Prevention of Genocide” The UN Office, Geneva, 9 Mart 2014.
- “L’Evolution de la Turquie Ne Suffit Pas” *20 Minutes*, 26 Nisan 2014.
- “La Politique turque vis-à-vis de l’Arménie Inchangé” *Armenews*, 23 Ocak 2014.

- “Loğoğlu’dan Türk-Ermeni Halklarının İlişkilerini Değerlendiren Yazılı Açıklama” *Yerel Gündem*, 28 Nisan 2014.
- “Manoyan, Ashotian’s Proposal to Rename Armenia Innoportune” *Aysor.am*, 27 Ocak 2014.
- “Meaningful Steps: A Roadmap for Turkey as 2015 Approaches” *The Armenian Weekly*, 24 Ocak 2014.
- “Muhalefet Tepkili” *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2014.
- “Obama, Again Fails to Recognize the Genocide” *Asbarez*, 24.04.2014.
- “Perinçek’ten Başbakana 1915 Tepkisi” *Haberler.com*, 25 Nisan 2014.
- “PM’s Staement on Armenian Issue Receives Mixed Reaction at Home” *Today’s Zaman*, 24 Nisan 2014.
- “President Gul Backs Erdoğan’s Armenia Condolences” *Cihan Haber Ajansı*, 28 Nisan 2014.
- “Press Review” *RFE/RL Armenia Report*, 12 Aralık 2013
- “Reaction to Erdogan. West Encoraged, Locals Unmoved by Turkish M’S Statement” *Armenian Reporter*, 25 Nisan 2014.
- “Réactions Mitigées Après les Condoléances d’Erdoğan aux Arméniens” *RFI*, 24 Nisan 2014.
- “Repackaging Denial: Erdogan Issues Statement on ‘Events of 1915’” *Asbarez*, 23 Nisan 2014.
- “Sarkissian Souhaite Que la Turquie Normalise Ses Relations Avec l’Arménie” *Armenews*, 5 Şubat 2014.
- “Shavarsh Kocharian: Turkey Will Recognize Armenian Genocide Soner or Later” *Panorama*, 24 Nisan 2014.
- “Talk of New Turkish-Armenian Normalization Roadmap activates Ahead of Davutoğlu’s Yerevan Visit” *Armenianow*, 12 Aralık 2013.
- “Taziye Mesajı Fransa’daki Ermenileri Umutlandırdı” *Zaman*, 25 Nisan 2014.

“Turkey Considers Citizenship for Heirs of Displaced Armenians” *Al Monitor*, 25 Nisan 2014.

“Turkish Foreign Minister visit won’t give anything” *Public Radio of Armenia*, 11 Aralık 2013.

“Turks and Armenians – We must follow Erdoğan’s Lead and Bury our Common Pain” *The Guardian*, 2 Mayıs 2014.

“Türkiye Ermeni Patrikliği Basın Bildirisi” *Hürriyet*, 24 Nisan 2014.

“Türkiye ve Ermenistan Ortak Tarihlerini Birlikte Ele Almalı” *Turkishny.com*, 10 Nisan 2014 ve “US says acknowledges 1915 Armenian killings as ‘historical fact’” *Today’s Zaman*, 11 Nisan 2014.

“Türkiye’den Ermeniler İçin 2. Adım Geliyor” *haberler*, 25 Nisan 2014.

“Türkiye’den Temsilci Yok Fakat Ben Buradayım” Ermenistan Cumhurbaşkanı Türkiye’yi Eleştirince Aliiev Sert Çıktı.” *AA*, 25 Nisan 2014.

“Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı” *haberler*, 19 Şubat 2014.

“Uzatılan Zeytin Dalı Kurumasın İstiyoruz”, *Milliyet*, 2 Mayıs 2014.

“What Nalbantyan Has Handed Over to Davutoğlu” *Lragir*, 13 Aralık 2013.

“Yerevan Slams Davutoğlu” *Asbarez*, 9 Aralık 2013.

“Zoryan Institute Response to the Message of The Prime Minister of Turkey” *Ozer*, 05.05.2014

2015'E BİR KALA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

(TURKEY-ARMENIA RELATIONS ON THE EVE OF 2015)

Doç. Dr. Yelda DEMİRAG
Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Öz: *Bu çalışmada Ermeni tehcirinin 100. yılı yaklaşırken Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Türkiye'nin konuya ilişkin yapmakta olduğu hazırlıklar anlatılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde iki ülke arasında "futbol diplomasisi" ile başlayan yakınlaşma, bu yakınlaşmanın altında yatan nedenler, 2009'da yoğunlaşan ilişkiler ve protokollerin imzalanması süreci ve bu sürecin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine etkisi incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin 2015 yılı için ne tür hazırlıklar içinde olduğu, bunların yeterli olup olmadığı sorgulanacak, son bölümde de Ermenistan'la ilişkileri geliştirme çabası içerisinde olan Türkiye'nin bu süreçte yapmış olduğu hatalar üzerinde durularak Azeri faktörünü göz ardı etmiş bir Ermeni açılımının şansının ne olabileceği tartışılacaktır. Sonuç olarak, Güney Kafkasya'da bulunan tüm devletlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunmak hem Türkiye hem de bölge istikrarı için arzu edilen durum olmakla beraber, bu konuda her şeyi Türkiye'den beklememek gerektiği, bu konuda Ermenistan'ın bağımsızlıktan itibaren Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı sürdürdüğü uzlaşmaz tutumda ciddi değişikliklere gitmesi gerektiği belirtilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Türkiye, 2015, Azerbaycan.*

Abstract: *In this study, the Turkish-Armenian relations and Turkey's preparations for the eve of 100th anniversary of relocation of will be addressed. In the first section of the study, the rapprochement period beginning with "football diplomacy" between the two countries, the underlying reasons for this period, the intensified relations in 2009, the signing process of the protocols and the effect of this process on Turkey-Azerbaijan relations will be examined. In the second section, it will be investigated how Turkey prepares for 2015 and whether these preparations are adequate or not. In the last section, the mistakes made by Turkey with the effort to improve relations with Armenia during this process will be touched upon and the possibility of success of an Armenian initiative which disregards the Azeri factor will be discussed. In conclusion, it will be stated*

that although it is desirable to have good relations with all the countries in Southern Caucasia both for Turkey and in terms of the stability in the region, but that this is not only Turkey's responsibility and that Armenia should make drastic changes in its irreconcilable attitude that it maintains since its independence towards Azerbaijan and Turkey.

Keywords: *Armenia, Turkey, 2015, Azerbaijan*

Ermenistan açılımı

Şubat 2008'de yapılan başkanlık seçimlerinde Karabağ ekibinden olan Sarkisyan her ne kadar Koçaryan'ın desteğiyle iktidara gelmişse de önceki iktidarın politikalarını devam ettirmenin Ermenistan'ın içinde bulunduğu sorunları daha da derinleştireceğinin farkına varmıştır. Sarkisyan'ın önünde acil çözüm bekleyen ciddi ekonomik sorunlar, işsizlik, yolsuzluk ve bunlardan kaynaklanan özellikle genç nüfus göçü bulunmaktaydı. İçerideki ekonomik sorunların çözümünün büyük bölümü ise Ermenistan'ın dış siyasetiyle ilgiliydi. Bağımsızlıktan günümüze kadar Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı uzlaşmaz bir tutum izleyen Ermenistan, kendisini jeopolitik kuşatmaya mahkûm etmiş, izlemiş olduğu bu siyasetin faturasını da yine kendisi ödemiştir. Bir yandan Rusya'ya bağımlı hale gelmiş, diğer yandan da bölgedeki tüm projelerden dışlanmıştır.

Sarkisyan'ın Türkiye üzerinden Batı'ya açılma projesinin gerisinde ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar kadar belirleyici olan diğer önemli etkenler de 8 Ağustos 2008'de meydana gelen Rus-Gürcü savaşı ve Ankara-Moskova yakınlaşmasıdır. Rus-Gürcü savaşının Kafkasya'daki dengeleri alt üst etmesi ve Erivan'ın siyasi ve ekonomik açıdan köşeye sıkışması önemli olmuştur.

Erivan'ın uzlaşma aramasının birinci nedeni Türkiye ile Azerbaycan'ın ablukasının da etkisiyle yoksulluk çemberini kıramamasıdır. Ülkelerin "Gayri Safi Yurtiçi Hasıla" (GYİH) listesinde 6 bin 400 dolarlık gelire 123'üncü olan, yani Çad'la Moritanya arasında yer bulabilen Ermenistan¹, 1991 yılındaki bağımsızlıktan bu yana Moskova'nın desteğiyle soluk alabilmiş, ancak karşılığında ekonomisinin kontrolünü de tamamen Rusya'ya teslim etmiştir. Ermenistan, Rus-Gürcü savaşıyla öngörmediği sorunlarla karşılaşmıştır. Denize çıkışı bulunmayan, İran'la kısa bir sınır paylaşan, Türk ve Azeri sınırları kapalı olan Ermenistan savaş nedeniyle Gürcistan kapısını da büyük ölçüde kaybetmiştir. Erivan'ın Türkiye'ye karşı tutumunu değiştiren diğer bir neden, savaşın Moskova ile yakın ilişki içinde bulunan eski Sovyet cumhuriyetlerinde tedirginliğe yol açmasıdır. Rusya'nın ordusunu Güney Osetya'ya sokması, benzer bir durumun gelecekte kendi başlarına da gelebileceğini düşünen Ermenistan'ı ve diğer ülkeleri korkutmuştur. Bir diğer neden de Rus-Türk ilişkilerinde Ermenilerin öngöremediği bir değişim yaşanması olmuştur.

Erivan'ın Türkiye'ye karşı tutumunu değiştiren diğer bir neden, savaşın Moskova ile yakın ilişki içinde bulunan eski Sovyet cumhuriyetlerinde tedirginliğe yol açmasıdır. Rusya'nın ordusunu Güney Osetya'ya sokması, benzer bir durumun gelecekte kendi başlarına da gelebileceğini düşünen Ermenistan'ı ve diğer ülkeleri korkutmuştur.

1 Cenk Başlamış, "Ermenistan'ın Şifreleri", *Milliyet*, 6 Eylül 2009.

Yıllarca Moskova'ya güvenen, hatta Türk sınırını Rus askerlere emanet eden Ermenistan, Rusya'nın Türkiye ile ilişkilere öncelik vermesiyle iyice yalnızlaşmıştır. Böylece Ermenistan'ın önünde Türkiye üzerinden dış dünyaya açılma, ekonomisini geliştirme, Azerbaycan'la sorunlarını çözmeye ve Rusya'ya bağımlılığını azaltma seçeneği kalmıştır. Gerçi, Rusya'nın Kafkasya'da kalan tek askeri üssünün Ermenistan'da olması, Rusya'nın ekonomik olarak neredeyse Ermenistan'ın tüm altyapısına hakim olması ve bunun kısa vadede değişmeyeceği bir gerçektir.² Bu yakınlaşma çabasına karşılık Türkiye, tıpkı bağımsızlığın ilk yıllarında olduğu gibi iyi niyetle karşılık verilmiş, seçimleri kazanan Sarkisyan'a Türkiye'den en üst düzeyde kutlama mesajları gönderilerek, bölgede barış ve istikrarın sağlanacağı yeni bir döneme girileceğinin umut edildiği belirtilmiştir.³

2008 Temmuz'unda başlayan "futbol diplomasisi", Türk ve Ermeni diplomatlar tarafından 2008 yılı boyunca sürdürülen gizli diplomasinin açılımlarından biri olarak değerlendirilebilir.⁴ Ankara, Erivan'dan gelen bu davete diplomatik ilişkisi olmamasına rağmen icabet etmiştir. Türk basınında karşılıklı buzların eridiği ve psikolojik duvarların yıkıldığı yorumları yapılmış, tüm bu olumlu iklimin ardından da Türkiye'de bir grup aydın tarafından Ermenilerden "özür dileme" kampanyası başlatılmıştır.⁵ 2009 Nisan'ında yoğunlaşan ilişkiler, 23 Nisan gece yarısı İsviçre'nin arabuluculuğu ile imzalanan "yol haritası" ile bir plana oturtulmak istenmiştir. "Yol haritasının" acilen imzalanmasının ardında ertesini günün 24 Nisan olmasının önemli bir etken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁶ Nitekim Barack Obama'nın Nisan 2009'da Türkiye'ye gelerek TBMM'de yaptığı konuşma sırasında Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesi gerektiği ve sınır kapılarını Ermenistan'a açmasının gerekliliğini dile getirmesi tüm kamuoyu tarafından takip edilmiştir.⁷ ABD ve AB'nin baskılarıyla normalleştirilmeye ve yaklaştırılmaya çalışılan Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde uzaklaşma sürecini başlatarak, Azeri tarafının tepkilerine yol açmıştır. Türkiye bu açılımı, Ermenistan'la ilişkilerin düzeltilerek sınırların açılmasının yanı sıra başta Dağlık Karabağ sorununun çözümü olmak üzere sorunların üzerine gidilmesine destek olacak, böylece Kafkaslardaki düzen ve istikrarın yeniden tesisini sağlayacak bir gelişme olarak

2 Ermenistan ve Rusya, Gümrü kentinde bulunan üste Rus askeri varlığının süresini 2020'den 2044'e uzatan bir anlaşmaya vardılar. Anlaşma Rusya'nın Ermenistan'ın güvenliğini sağlamasını da öngörüyor. "Ruslar Ermenistan'a yerleşti". *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 2010.

3 "Sarkisyan'a Kutlama", *Milliyet*, 28 Nisan 2008.

4 Şenol Kantarcı, Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Önce "Peynir Diplomasisi" sonra "Futbol Diplomasisi", <http://www.turksam.org/tr/a1446.html>

5 "Aydınlardan Kampanya: Ermenilerden Özür Diliyorum", *Radikal*, 4 Aralık 2008.

6 Ferai Tınç, "Yol Haritası Günün Kurtardı Ama", *Hürriyet*, 24 Nisan 2009; Mehmet Altan, "Ermeni Yumurtası", *Star*, 24 Nisan 2009.

7 Eyüp Can, "Obama Türkiye'ye Neden Geliyor?", *Hürriyet*, 4 Nisan 2009, "Dünya'nın Gözü Türkiye'de", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 2009.

önemsemiştir.⁸ Her ne kadar Cumhurbaşkanı Gül Erivan ziyareti sonrası Bakü'ye günü birlik bir ziyaret yaparak Ermenistan'la görüşmeler konusunda Azeri tarafını bilgilendirmişse de⁹, bu Azerbaycan'ı ikna etmeye yetmemiş ve tepki en yetkili makamdan, yani Devlet Başkanı İlham Aliyev'den İstanbul'da gerçekleşen Medeniyetler İttifakı toplantısına katılmayarak gelmiştir.¹⁰ Bunu Azerbaycan milletvekillerinin Türkiye'ye yaptıkları ziyaret ve bu ziyaret sırasında gelişmelerden duydukları rahatsızlıkları dile getirmeleri izlemiştir.¹¹ Ekim 2009 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'nin Azerbaycan'dan aldığı doğalgaz fiyatının dünya fiyatlarının üçte biri olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin aldığı doğalgaza zam yapılabileceğini ima etmiştir.¹² 16-17 Nisan 2009 tarihinde Medvedev'in daveti üzerine Moskova'ya giden ve Rusya ile enerji ve ticari konularda bir dizi yeni antlaşmalar imzalayan Aliyev, Türkiye-Ermenistan görüşmeleriyle ilgili olarak, "Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlama hakkımızı kullanacağız" demiştir.¹³ Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan sınırı açıldığı takdirde Karabağ sorununda Ermenistan'ın daha da uzlaşmaz bir tutum sergileyeceğini düşünmektedir. Ermenistan açılımı nedeniyle Azerbaycan'la zedelenen ilişkileri onarmak maksadıyla 13 Mayıs 2009 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisinde yaptığı konuşmasında Başbakan Erdoğan "İşgal ortadan kalkmadıktan sonra Ermenistan'la kapıların açılması mümkün değil" demişse de, Erdoğan'ın bu açıklamasına rağmen 13 Temmuz 2009 tarihinde Ankara'da imzalanan Nabucco Projesinin imza törenine katılmayan Aliyev, Azeri tarafının tam rahatsızlığının devam ettiğini göstermiştir. Azerbaycan'la yaşanan gerginlik Başbakan Erdoğan'ın Bakü ziyaretinden ve bu ziyaret sırasında verdiği garantilerden yaklaşık beş ay sonra 10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan protokoller ve 14 Ekim 2009 tarihinde Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan futbol maçı sırasında stadyuma getirilen Azerbaycan bayraklarının toplatılması, buna mukabil Azerbaycan'ın 1918 yılında kendilerini Bolşevik-Ermeni çetelerinden kurtaran Kafkas İslam Ordusu şehitlerinin anısına dikilen Türk bayrağının indirilmesi üzerine daha da tırmanmıştır.¹⁴ Bayrak krizi sonrası KEİ Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak için Bakü'ye giden Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun gönül alma çabası da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin eski seviyesine gelmesine imkan vermemiştir.¹⁵ Dolayısıyla, zaten Gürcistan

8 Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), ss.93-126.

9 "Gül Erivan'dan sonra Bakü'de", *Yeni Asya*, 11 Eylül 2008.

10 "Aliyev AKP'yi Çizdi", *Yeniçağ*, 18 Nisan 2009.

11 "Azeri milletvekilleri Türkiye'ye geldi", *Hürriyet*, 12 Ekim 2009.

12 "Azerbaycan'ın karşı atağı: Doğalgaza zam", *Radikal*, 18 Ekim 2009.

13 "Aliyev: Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlayacağız", *Hürriyet*, 27 Nisan 2009.

14 "Bayrak Notasına karşı Bayrak Notası", *Radikal*, 22.10.2009; "Azerbaycan'ı yasakla, PKK'yı sindir", *Hürriyet*, 22.10.2009.

15 "Azerbaycan'ın gönülünü alma gezisi", *Hürriyet*, 22.10.2009.

krizi sonrasında yaşadığı travma, Rusya'nın bölgede neler yapabileceği ve ABD'nin aslında bölgeye ne kadar uzak olduğu düşüncesinden hareketle, Azerbaycan'ın 2008'e kadar izlediği Türkiye-Batı eksenli politikalarında, NATO'ya ve AB'ye girme çabalarında sapma olduğu, Rusya'yla yakınlaşmaya başladığı söylenebilir. Bunların üzerine bir de Türkiye-Ermenistan yakınlaşması ve protokollerin imzalanması süreci başlayınca Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakın, Rusya'ya daha uzak ve temkinli politikasını tersine çevirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶

Türkiye - Ermenistan arasında parafe edilen iki protokolden ilki diplomatik ilişkiler kurulmasına, diğeri de ilişkilerin geliştirilmesine yöneliktir. Söz konusu Protokollerin her iki ülkenin parlamentolarının onayına sunulması, onaylandığı takdirde de diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması kararlaştırılmıştır. Protokollerin içeriğine bakacak olursak; ilk protokolün sınırların tanınmasına ilişkin bölümünde "Türkiye ve Ermenistan, uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları tarafından tanımlanan iki ülke arasında mevcut sınırın tanındığını teyit eder" ifadesi bulunmaktadır. Bu maddede her ne kadar açıkça Kars antlaşması zikredilmemişse de, mevcut metin iki ülke arasındaki sınırı tanımaktadır. İlk protokolda yer alan diğer konular ikili ilişkilerde eşitlik, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, karşılıklı güven duygusu yaratılması, iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuyla uyuşmayacak herhangi bir politika izlemekten kaçınmaları gibi konulara yer vermektedir.¹⁷ İkinci protokolda, protokollerin yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içerisinde sınırların açılması belirtilmektedir. İlişkilerin tarihi boyutu ile ilgili diyalog tesis edilmesi hususu da çok açık bir ifade yoktur. Protokollerde Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve Karabağ ile ilgili hiç bir atıf bulunmamaktadır.

Yaklaşık iki yıl gizli diplomasi yoluyla yürütülen, 6 Eylül 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türkiye-Ermenistan Dünya kupası Avrupa elemeleri grup maçını izlemek üzere Erivan'a gitmesiyle kamuoyunun gündemine giren, futbol diplomasinin ardından ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ziyareti ve TBMM'de yaptığı konuşma sonrası hızlanarak 22/23 Nisan gece yarısı açıklanan yol haritasıyla belli bir düzene oturtulan, 10 Ekim 2009 tarihinde de İsviçre'nin arabuluculuğuyla, ABD, Rusya, AB ve Fransa'nın şahitliğinde Zürih'te imzalanan protokoller sonrası ete kemiğe bürünmeye başlayan Ermenistan açılımı; önce Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi şartını öne sürmesiyle krize dönüşmüş, sonrasında da 12 Ocak 2010 tarihinde Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin açıkladığı gerekçeli kararlar

16 Azerbaycan'ın politikası, bölgedeki dengelerin değişmesi, Rusya'nın bölgedeki politikaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Sedat Laçiner, "Amerika'nın Kafkasya Politikası ve Türkiye", <http://usak.org.tr>, 12.02.2010.

17 Ömer Engin Lütem, "Protokollerin İçeriği, I-II-III", *Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten*, <http://www.avim.org.tr>, 7-8-9 Eylül 2009.

kapama noktasına gelmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre protokoller diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması halinde geçerli olacaktır. Yine karara göre, ilişkilerin tarihsel boyutunu incelemek üzere kurulacak uluslararası komisyon 1915'te yaşananları ele almayacaktır, çünkü soykırım gerçektir ve daha önce Sarkisyan'ın da dile getirdiği gibi tartışmaya açılmayacaktır. O halde protokoller imzalandığı zaman bazı uzmanlar ve gazeteciler tarafından sevinçle karşılanan ve tarihçiler tarafından 1915'in belgelerle tartışılacağı zannedilen bu komisyonun görevi ne olacaktır? Başta Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmak üzere Türkiye Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararını kabul edilemez bulmuştur.¹⁸ Sarkisyan'ı bu şekilde davranmaya iten en önemli neden diasporayla ilişkilerini onarmak isteğidir. Ayrıca, protokolleri bu haliyle kabul etmeyeceğini bildiği Türkiye'yi baskı altına almak ve güç duruma düşürmek için Erivan'ın yapmış olduğu bir manevradır.

2015 yaklaşırken

2009'da İsviçre'nin Zürih kentinde iki ülke arasında imzalanan Protokollerle sınırların karşılıklı olarak tanınması ve ilişkilerin normalleştirilip geliştirilmesi öngörülmüştü, ancak beklenen olmamıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2015 yılında soykırım iddialarının 100. yıldönümü nedeniyle konunun bütün dünyada alevlendirileceğini dikkate alarak, olası tatsız gelişmeleri engellemeye çalışmış, bir taraftan Azerbaycan, diğer taraftan Ermenilerin içerisindeki aşırı milliyetçiler ve diaspora bu yakınlaşmadan rahatsızlık duymuştur.

Şimdi Ermenistan'ın 2015'te yapacağı 100. yıl atağı bekleniyor. Ermeniler dışı dönük bir hazırlık içerisinde seslerini tüm dünyaya duyurmaya çalışıyorlar, hatta sözde soykırım iddiasını bütün dünyaya kabul ettirdikten sonra konuyu Lahey Adalet Divanı'na taşıyacakları öne sürülüyor.¹⁹ Acaba Ermenilerin 100. yıl planına karşı Türkiye'nin hazırlığı nedir? Ne tür bir stratejiye sahip?

Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre protokoller diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması halinde geçerli olacaktır. Yine karara göre, ilişkilerin tarihsel boyutunu incelemek üzere kurulacak uluslararası komisyon 1915'te yaşananları ele almayacaktır, çünkü soykırım gerçektir ve daha önce Sarkisyan'ın da dile getirdiği gibi tartışmaya açılmayacaktır.

18 T.C.Dış İşleri Bakanlığı, Bakanlık Açıklamaları: No: 14, 18 Ocak 2010, *Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekeçeli Kararı* Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekeceli-karari-hk_.tr.mfa Erişim Tarihi: 26 Mart 2014)

19 Mehmet Çetingöleç, "2015 İçin Ne Yapıyoruz?", *Takvim*, 26 Temmuz 2013.

Tarihi olaylarda psikolojik travmanın kolay atlatılmadığını tespit eden Ankara, sürecin psikolojik engele takıldığı görüşünden hareketle travmaları aşmak için atılacak adımları masaya yatırmış ve Ermenilere karşı açılımların devam etmesini kararlaştırarak Ermenilerin faaliyetlerine aktif katılım kararı almıştır. Bu amaçla diaspora ile temasların sıklaştırılması, özellikle Amerika'daki Ermeni lobisi ile temas kurulması, Ermeni diasporasının verdiği davetlere de katılım sağlanması kararı Aralık 2011'deki MGK'da alınmıştır.²⁰ Ayrıca Türkiye, sözde soykırım tasarılarını kabul eden ülkelere uyguladığı siyasi boykot kararını da askıya alarak bu çerçevede Arjantin Cumhurbaşkanı Cristina Fernandez'ı davet etmiştir.²¹

Karşılıklı olarak devletlerin attıkları adımların dışında ilişkilerin barışçıl yollarla çözülmesine ilişkin sivil toplum kuruluşları önemli rol oynamaktadırlar. Temmuz 2010'da Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT) ile Avrasya Ortaklık Fonu'nun "Ermenistan-Türkiye Yakınlaşmasında İkinci ve Üçüncü Günler" projesi kapsamında İstanbul'da düzenlenen toplantıda, "Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşma sürecinde yaşanan tikanıklık nasıl aşılabilir?" sorusuna yanıt aranmıştır.²² "Ani Diyalog" adı altında Türk ve Ermeni STK'lar birçok proje başlatmışlardır.²³ İlk kez 2010'da MEB tarafından Ermeni okulları için Ermenice kitap hazırlanmış ve bunlar ücretsiz olarak verilmiştir.²⁴ 2010 yılında ikili ilişkileri düzeltmeye yönelik diğer önemli bir adım da ibadete açılan Akdamar Kilisesinde gerçekleştirilen ayindir. 2011, 2012 ve son olarak 2013 yılında dördüncü kez düzenlenen ayin, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi Patrikvekili Başpiskopos Aram Ateşyan'ın başkanlığında gerçekleşmiş, söz konusu ayinde 100 yıl aradan sonra bir ilk yaşanarak, Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan 6 kişi Van Gölü'nün suyuyla vaftiz edilmiştir.²⁵ Ayrıca, Ermeni cemaatinin Ortadoğu'daki en büyük kilisesi olan ve geçmişte metropolitlik olarak kullanılan Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesi, 2.5 yıl süren onarım ve restorasyon çalışmasının ardından 32 yıl sonra 2012'de ibadete açılmıştır.²⁶ 2013'de ünlü yazarımız Yaşar Kemal'e Ermenistan Kültür Bakanlığı tarafından Ermeni kültürel mirasına gösterdiği saygıdan dolayı Krikor Naregatsi nişanı verilmiştir.²⁷ Gerek STK'lar, gerekse Hükümetler nezdinde karşılıklı atılan bu adımlardan anlaşılan, her ne kadar Protokoller onaylanmamış olsa da ilişkileri normalleştirme konusundaki çabalar devam etmektedir.

20 Duygu Güvenç, "Yahudi Açılımından sonra Ermeni açılımı", *Sabah*, 7 Şubat 2011.

21 "Arjantin Cumhurbaşkanı Türkiye'de", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 2011.

22 Özgür Ulusoy, "Ermenistan'la Sıfır İlerleme", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 2010.

23 Yıldız Devenci Bozkuş, "Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, Sayı 39, ss.39-52.

24 "MEB'den Bedava Ermenice Kitap", *Bugün*, 19 Eylül 2010.

25 "Akdamar Kilisesi'nde Ayin", *Milliyet*, 9 Eylül 2013.

26 "Top atışıyla yıkılan çan 97 yıl sonra yine çaldı", *Milliyet*, 5 Kasım 2012.

27 Gülden Öktem, "Yaşar Kemal'e Kültür Nişanı", *Milliyet*, 05.09.2013.

SONUÇ

2015'e bir yıldan daha az bir zaman kalmışken Türkiye'nin yaptığı hazırlıklar arasında Ermeni terör örgütü ASALA tarafından 1973-1984 yılları arasında şehit edilen 34 Türk diplomatın anısına İzmir Bayraklı'da bir anıt inşa edilmesi, Ermeniler tarafından 1. Dünya Savaşı'nda katledilen Türkler anısına İstanbul ve Ankara'da iki anıtın yapılması, yurt dışından gelen doktora ve yüksek lisans öğrencileri ile tur rehberlerinin 1915 olayları konusunda bilgilendirilmesi ve Osmanlı döneminde değişik etnik grupların barış ve huzur içinde yaşadığını göstermek için "Osmanlı Milletler Müzesinin" kurulması bulunmaktadır.²⁸ Oysa ki tüm bunlar daha çok içe dönük çalışmalardır. Bu çalışmaların dünya kamuoyuna yönelik girişimler de içermesi gerekmektedir. Ancak uluslararası kamuoyunun bu konuda, değiştirilmesi çok güç bir şekilde şartlanmış olduğu göz ardı edilemez. Dünya Türk tezlerine karşı iyice sağırlaşmadan Türkiye'nin elindeki belgelerle dışa dönük atağa kalkması; uluslararası konferanslar, toplantılar, ilanlar, filmlerle ortaya çıkması, tarihçileri şimdiden aktif bir şekilde sahaya sürmesi, hem devletin hem de sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katıldığı kapsamlı bir kamu diplomasisi atılımı gerçekleştirilmesi gerekmektedir.²⁹

2015'e yönelik nasıl bir strateji izlendiğine ilişkin Dışişleri Bakanı Davutoğlu özellikle çift yönlü bir hazırlık içerisinde olduklarını belirtmiştir. Davutoğlu ilkinin Kafkasya ayağını tekrar harekete geçirmeye çalışmak, ikincisinin ise diasporayla yeni bir iletişim kurmak olduğunu belirtmiştir.

2015'e yönelik nasıl bir strateji izlendiğine ilişkin Dışişleri Bakanı Davutoğlu özellikle çift yönlü bir hazırlık içerisinde olduklarını belirtmiştir. Davutoğlu ilkinin Kafkasya ayağını tekrar harekete geçirmeye çalışmak, ikincisinin ise diasporayla yeni bir iletişim kurmak olduğunu belirtmiştir. Davutoğlu, "1915'te hiç bir şey olmamış diyen bir Dışişleri Bakanı değilim. 'Adil Hafıza' kavramı etrafında yeni bir dil geliştirmemiz lazım. Adil hafızadan kasıt Ermenilerin acısını dinleme, anlama, hissetme tavrıdır" demektedir.³⁰

Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesi çabası elbette ki kolay bir süreç değildir, ancak Ermenistan açılımı konusunda Türkiye'nin Azerbaycan'ın ikna edilmesi, Azeri yönetimine ve kamuoyuna yönelik kamu diplomasisi faaliyeti yürütülmesi gibi süreçleri işletmede zayıf kaldığı öne sürülebilir. Ermenistan'la yürütülen görüşmeler de böyle bir eksikliğin gölgesinde başlatılmış ve kapalı kapılar ardında sürdürülmüştür. Oysaki Azerbaycan faktörünün göz önüne

28 Mehmet Çetingüleç, "2015 İÇİN NE YAPIYORUZ?", *Takvim*, 26.07.2013

29 Mehmet Y.Yılmaz, "Ermenilerin Niyeti Tartışmak Değil", *Hürriyet*, 26.10.2006.

30 Ali Bayramoğlu, "Karşılarında 1915'te hiçbir şey olmamış diyen bir Dışişleri Bakanı Yok", *Yeni Şafak*, 7 Temmuz 2012.

alınmadığı algısının oluşması, Ermeni açılımının kamu diplomasisi ayağını zayıflatmıştır.

Protokoller Karabağ sorununun çözümüne yönelik AGİT bünyesinde kurulan Minsk Grubu'nun Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri toprakları ile ilgili yürütülen müzakerelerde herhangi bir ilerleme kaydetmeden imzalanmıştır. Türkiye'nin "Azerbaycan'ın kabul etmediği çözümü biz de kabul etmeyiz, Ermeniler işgal ettikleri topraklardan çekilmedikçe protokolleri onaylamayız" yönündeki³¹ beyanları protokolleri izleyen süreçte ifade edilse de Azerbaycan'la ilişkilerin gerilmesinin önüne geçilememiştir. Azerbaycan kamuoyuna yönelik daha önce verilmiş olan teminatlar, protokollerin imzalanması ile çelişen süreçler olarak algılanmıştır.; Nitekim benzer bir çelişki algısı protokollerin imzasından önce Dağlık Karabağ konusunda bahsedilmemesi, ancak protokoller imzalandıktan sonra öne sürülmüş olması sonucu Ermenistan, AB ve ABD karşısında Türkiye'nin konumunun zayıfladığı yönündeki eleştirilerde görülebilir. Türkiye'nin Kafkasya'da bölgesel ve dikkate alınan bir aktör olması için öncelikle dış politikasında güvenilir, sürekli ve istikrarlı bir çizgi izlemesi ve değişimi ya da açılımı iyi yönetebilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin yanlış anlaşmalara izin vermemesi ve politikasının sürekliliğine vurgu yapması kaçınılmazdır. Azerbaycan'a Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan sınırı açılmayacak denirken aynı zamanda Ermenistan'a önkoşulsuz sınırların açılmasının tartışılabileceği söyleniyorsa, ilgili taraflarda bir güvensizlik doğabilecektir.

Dağlık Karabağ konusunda 1994 yılından bu yana önemli bir aşama kaydedilememiştir, Ermenistan ve Azerbaycan'da yönetimin değişmiş olması, Aliyev ve Sarkisyan arasında sadece bir sene içerisinde sekiz görüşme yapılmış olması da sorunun çözümüne yönelik önemli bir ilerleme sağlanmasına yetmemiştir. Dolayısıyla Dağlık Karabağ kısa vadede çözümü olan bir sorun olmadığı gibi çözüm sürecine Ermenistan, Azerbaycan dışında pek çok ülkenin de dahil olması çözüm sürecini etkilemektedir. Örneğin Dağlık Karabağ Sorununun hem büyük ölçüde destekçisi hem de çözümünde kilit ülke ve Minsk Grubu eş başkanlarından biri olan Rusya; konuya ilişkin özellikle son dönemde daha aktif ve yapıcı bir siyaset izlerken, bu çerçevede Ermeni ve Azeri liderleri bir araya getirirken, hatta önceki yıllarda izlediği politikanın tersi yönde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecine de sıcak bakarken,³² Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerinin normalleşmesi için Karabağ şartını öne sürmesine karşı çıkmaktadır. Nitekim Putin konuya ilişkin tavrını Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2010 tarihinde yaptığı Moskova ziyareti sonrasında

31 Çağrı Erhan, "Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Son Durum", *Türkiye*, 02.02.2010.

32 Rusya'nın Türkiye ile kurulacak ilişkiler neticesinde Ermenistan'ı Batı'ya kaptırmak gibi bir kaygısı artık kalmamıştır, zira bağımsızlıktan günümüze kadar izlemiş olduğu politikalar neticesinde Rusya bir nevi Ermenistan'ın tapusunu elinde bulundurur konuma gelmiştir. Ermenistan ekonomisi, ticareti, enerji kaynakları Rusların elindedir. Ermenistan sınırlarını Rus askerleri korumaktadır. Dolayısıyla Ermenistan-Rusya ilişkilerinin yakın zamanda zayıflaması, Ermenistan'ın Batı'ya yaklaşması mümkün gözükmemektedir. Ermenistan'ı kaybetme korkusu olmayan Rusya, Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının sonucunda Azerbaycan'ı kendi tarafına çekmek gibi de bir kazancı olacaktır.

“Hem Karabağ hem de Ermenistan-Türkiye meseleleri oldukça komplikedir. Tüm meselelerin aynı sepete konması doğru değildir” diyerek Karabağ sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin birbirine bağlanmaması gerektiğini vurgulamıştır.³³

Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılmasının Türkiye'ye bölgede önemli faydalar getireceği, bölgedeki açmazlarından birinin çözüleceği, Ermenistan'ın bölgedeki izolasyonu ve Rusya'ya bağımlılığının sona ereceği, ayrıca sınırların açılmasının, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunun çözümlmesine de yardımcı olacağı ifade edilmektedir.³⁴ Türkiye sınırlarını 1993 yılında Ermenistan Dağlık Karabağ bölgesini işgal ettiği için kapatmıştır. Sınırı kapatmaya neden olan durum ortadan kalkmadan sınırın açılması Türkiye'nin kendisiyle çelişmesi anlamına gelecektir. Azerbaycan ekonomik ve siyasi açıdan Türkiye için son derece önemlidir. Özellikle enerji alanında geliştirilen BTC petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı riske atılmayacak kadar değerlidir. 2008 yılında Türkiye kısmının temeli atılan ve “Demirden İpekyolu” olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin de Türkiye'ye önemli ekonomik ve stratejik getirileri olacaktır. Kısacası, Ermenistan'ın ekonomik durumu dikkate alındığında kara sınırının açılmasından Türkiye'nin anlamlı bir ekonomik çıkarı olmayacağı gibi bunun Azerbaycan ile olan ilişkilerin bozulmasından kaynaklanabilecek maliyeti çok pahalı olacaktır.³⁵

Diğer taraftan Ermenistan'la sınır kapısının açılması, Ermeni halkı ile iletişimin yaygınlaşması, diplomatik ilişkilerin kurulması, bölgede bulunan diğer iki devletle olduğu gibi Ermenistan'la da ilişkilerin geliştirilmesi elbette ki arzu edilen durumdur. Denize çıkışı olmayan, sınırları tamamen kara ile çevrili olan Ermenistan, Avrupa ile bağlantısını ancak Türkiye üzerinden sağlayabilecektir. Diğer bir deyişle, Ermenistan'ın, ekonomik sıkıntılarının çözümünde ve Batıya açılmasında tek etkili yol Türkiye ile yakınlaşmasından geçmektedir. Bu Ermenistan için en güvenli, ucuz ve en kısa çıkış kapısıdır. Ancak tüm bunları gerçekleştirebilmek için Erivan'ın uzun vadeli stratejilerini gözden geçirmesi ve uzlaşma penceresini açması gerekmektedir. Her şeyi sadece Türkiye'den bekleyerek sonuç almaya çalışmak imkânsızdır.³⁶ Türkiye, Ermenistan ile olan normalleşmeyi Dağlık Karabağ sorununun çözümüne endekslemiştir. Ancak görünen bu sorunun çözümünün yakın bir gelecekte gerçekleşmeyeceği yönündedir. Siyasi ve diplomatik maharet, Azerbaycan ile Türkiye arasında var olan özel ilişkileri sarsmadan Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesidir.

33 Nagehan Alçı, “Erdoğan-Putin Görüşmesindeki Kilit Başlık”, *Akşam*, 14 Ocak 2010.

34 Bu görüşü savunanlar hakkında bkz.; Cengiz Çandar, “Normalleşme Yolunda Anormal Durumlar”, *Radikal*, 6 Mart 2010; Soli Özel, “Ankara-Bakü-Erivan”, *Haber Türk*, 15 Nisan 2009.

35 Sedat Laçiner, “Türkiye ve Ermenistan arasındaki Protokollerin Analizi”, *USAK Stratejik Gündem*, 1. 9.2009.

36 Mehmet Ali Birand, “Ermenistan Dayatarak Başarılı Olamaz”, *Posta*, 23.06.2005

KAYNAKÇA

- “Akdamar Kilisesi’nde Ayin”, *Milliyet*, 9 Eylül 2013.
- Alçı, Nagehan “Erdoğan-Putin Görüşmesindeki Kilit Başlık”, *Akşam*, 14 Ocak 2010.
- “Aliyev AKP’yi Çizdi”, *Yeniçağ*, 18 Nisan 2009.
- “Aliyev: Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlayacağız”, *Hürriyet*, 27 Nisan 2009.
- “Arjantin Cumhurbaşkanı Türkiye’de”, *Cumhuriyet*, 20 Ocak 2011.
- “Azeri milletvekilleri Türkiye’ye geldi”, *Hürriyet*, 12 Ekim 2009.
- “Azerbaycan’ın karşı atağı: Doğalgaza zam”, *Radikal*, 18 Ekim 2009.
- “Azerbaycan’ın gönlünü alma gezisi”, *Hürriyet*, 22.10.2009.
- “Aydınlardan Kampanya: Ermenilerden Özür Diliyorum”, *Radikal*, 4 Aralık 2008.
- Başlamış, Cenk “Ermenistan’ın Şifreleri”, *Milliyet*, 6 Eylül 2009.
- “Bayrak Notasına karşı Bayrak Notası”, *Radikal*, 22.10.2009; “Azerbaycan’ı yasakla, PKK’yı sindir”, *Hürriyet*, 22.10.2009.
- Bayramoğlu, Ali. “Karşılarında 1915’te hiçbir şey olmamış diyen bir Dışişleri Bakanı Yok”, *Yeni Şafak*, 7 Temmuz 2012.
- Birand, Mehmet Ali “Ermenistan Dayatarak Başarılı Olamaz”, *Posta*, 23.06.2005
- Bozkuş, Yıldız Deveci “Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2013, Sayı 39, ss.39-52.
- Can, Eyüp “Obama Türkiye’ye Neden Geliyor?”, *Hürriyet*, 4 Nisan 2009, “Dünya’nın Gözü Türkiye’de”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 2009.
- Çandar, Cengiz “Normalleşme Yolunda Anormal Durumlar”, *Radikal*, 6 Mart 2010;

- Çelikpala, Mitat “Türkiye ve Kafkasya: reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), ss.93-126.
- Çetingüleç, Mehmet “ 2015 İçin Ne Yapıyoruz?”, *Takvim*, 26 Temmuz 2013.
- Erhan, Çağrı “Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Son Durum”, *Türkiye*, 02.02.2010.
- “Gül Erivan’dan sonra Bakü’de”, *Yeni Asya*, 11 Eylül 2008.
- Güvenç, Duygu “Yahudi Açılımindan sonra Ermeni açılımı”, *Sabah*, 7 Şubat 2011.
- Kantarıcı, Şenol Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Önce “Peynir Diplomasisi” sonra “Futbol Diplomasisi”, <http://www.turksam.org/tr/a1446.html>
- Laçiner, Sedat “Amerika’nın Kafkasya Politikası ve Türkiye”, <http://usak.org.tr>, 12.02.2010.
- Laçiner, Sedat “Türkiye ve Ermenistan arasındaki Protokollerin Analizi”, *USAK Stratejik Gündem*, 1 Eylül 2009.
- Lütem, Ömer Engin “Protokollerin İçeriği, I-II-III”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi, Günlük Bülten*, <http://www.avim.org.tr>, 7-8-9 Eylül 2009.
- “MEB’den Bedava Ermenice Kitap”, *Bugün*, 19 Eylül 2010.
- Öktem, Gülden “Yaşar Kemal’e Kültür Nişanı”, *Milliyet*, 05.09.2013.
- Özel, Soli “Ankara-Bakü-Erivan”, *Haber Türk*, 15 Nisan 2009.
- “Ruslar Ermenistan’a yerleşti”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 2010.
- “Sarkisyan’a Kutlama”, *Milliyet*, 28 Nisan 2008.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Bakanlık Açıklamaları: No: 14, 18 Ocak 2010, *Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı* Hk. http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokolleri-ne-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 26 Mart 2014)
- Tınç, Ferai “Yol Haritası Günü Kurtardı Ama”, *Hürriyet*, 24 Nisan 2009; Mehmet Altan, “Ermeni Yumurtası”, *Star*, 24 Nisan 2009.

“Top atışıyla yıkılan çan 97 yıl sonra yine çaldı”, *Milliyet*, 5 Kasım 2012.

Ulusoy, Özgür “Ermenistan’la Sıfır İlerleme”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 2010.

Yılmaz, Mehmet Y. “Ermenilerin Niyeti Tartışmak Değil”, *Hürriyet*, 26.10.2006.

İNŞACI KURAM GÖZÜYLE ULUSAL KİMLİK, İKİLİ İLİŞKİLER VE UZLAŞMA

(NATIONAL IDENTITY, BILATERAL RELATIONS AND
RECONCILIATION FROM THE CONSTRUCTIVIST PERSPECTIVE)

Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇOBAN ÖZTÜRK
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Çankaya Üniversitesi

Öz: *İnşacı Kuram'a göre genel olarak kimlikler ve özelinde ulusal kimlikler sosyal birer kurgudur ve zaman içerisinde inşa edilirler. İnşa edilen ulusal kimlikler dış politikayı etkilemekte, belirlemekte ve diğer taraftan iletişim süreçlerinde kendisi de değişmekte ve yeniden şekillenmektedir. 1915 olayları Türk ve Ermeni taraflarının ulusal kimliklerinin bir parçası olarak yer bulmuş ve özellikle Ermeni ulusal kimliğinde merkezi bir konum edinmiştir. Bu çerçevede inşa edilmiş olan ulusal kimlikler ikili ilişkileri sınırlayıcı niteliktedir. İkili ilişkiler başlatılmadıkça mevcut kimlik algısı muhafaza edilmektedir. Yeni bir dış politika ve çözüm süreçlerinin başlatılması barışçı komşuluk ilişkileri için gereklidir, fakat bunlar büyük adımlar olsa da yeterli olmayacaktır. Mevcut kimlikler ikili ilişkileri o denli dışlayıcıdır ki kalıcı barışın sağlanabilmesi için önce çözüm süreçlerinin, sonrasında ise daha geniş bir niteliğe sahip olan uzlaşma süreçlerinin başlatılması gerekmektedir. Bu uzlaşma süreçlerinde siyasi ve hukuki çözümlere ihtiyaç duyulduğu kadar tutumlarda ve kimlik algısındaki değişimler de önem arz etmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türk-Ermeni İlişkileri, 1915 Olayları, İnşacı Kuram, Ulusal Kimlik*

Abstract: *According to constructivist theory; identities in general and national identity in specific are social constructs and they are constructed throughout time. On the one hand, the constructed national identities influence and determine foreign policy. While on the other hand, as embedded in communication processes, they also change and are reshaped. The events of 1915 are an inherent part of both Armenian and Turkish national identities. These events especially occupy a central place in Armenian identity. National identities built within this framework have a quality such that they put constraints on bilateral relations. Without launching bilateral relations, existing identity perceptions are maintained. Entering into bilateral relations and resolution process is necessary for the peaceful neighborhood. Although the large steps show significant*

development, they do not yet suffice. Present identities are so exclusive that attaining a lasting peace requires the initiation of the resolution processes, and after which of a reconciliation processes. The reconciliation processes necessitate the political and legal resolutions as much as fundamental changes in attitudes and identity perceptions.

Keywords: *Turkish-Armenian Relations, Events of 1915, Constructivist Theory, National Identity*

Giriş

Türkiye ve Ermenistan arasında dış politika söz konusu olduğunda güncel olana ilişkin olaylar veya ihtiyaçlardan ziyade, geçmişe ilişkin sorunlar, özellikle 1915 olayları ve bunlar temel alınarak geliştirilen ulusal kimlikler ön plana çıkmaktadır. İki toplumun da bugün olumlu ve yapıcı ilişkiler kurabilmesi için ikili ilişkilerin başlatılması gereklidir, ancak bu yeterli olmayacaktır. Geçmişe ilişkin ve geçmişle beraber inşa edilen ulusal kimliklerin irdelenmesi ve geçmişe vurgunun azaltılmasıyla kalıcı bir dış politika çizgisi mümkün olabilecektir. İnşacı Kuram'a göre kimlikler sosyal etkileşimlerle kurulmaktadır. Günümüzde de iletişim noktası sadece 1915 olaylarıyla sınırlı olduğundan, mevcut kimlik algısı devam etmekte, pekiştirilmekte ve yerine bir başka kimlik algısı veya inşası konulamamaktadır. Dış politika çoğunlukla var olan ulusal kimliklerin çizdiği sınırlarla şekillendirilmektedir. Bu nedenle mevcut ulusal kimliklerin anlaşılması ve çözümlenmesi hem dış politikaya yeni bir yön vermek için hem kalıcı ikili ilişkiler geliştirebilmek için önemli bir konu olmaktadır. İnşacı Kuram bu noktada başvurulabilecek açıklayıcı bir yaklaşımdır.

İnşacı Kuram

İnşacı Kuram (*Constructivism*) uluslararası ilişkiler alanındaki klasik teorilerden farklı ve görelî yeni bir düşünüş biçimidir. Uluslararası sistemdeki aktörlerin motiflerini, tercihlerini ve tarihi süreç içerisinde oluşturdukları kimliklerini incelemekte ve açıklamakta etkin bir teoridir. Aynı zamanda, uluslararası aktörlerin tarihleri boyunca oluşan, gelişen ve hatta kurgulanan kimliklerinin dış politikalarında ne ölçüde etkili olabildiği ve ikili ilişkilerini, diğer devletler ve aktörlerle iletişimlerini analiz edebilen bir yaklaşımdır.

Klasik uluslararası ilişkiler teorilerinde devlet temel birimdir ve uluslararası sistemde fayda maksimizasyonu amacıyla hareket eden rasyonel bir aktör olarak kabul edilir. Tüm uluslararası sistem ulusal çıkarların ön planda olduğu ve bu çıkarları doğrultusunda hareket eden birimlerin toplamından oluşmaktadır. Oluşan yapı anarşiktir ve bu yapı devletler için değişmez bir veri olmaktadır.¹ İnşacı Kuram'da ise devletler insanlar gibi sosyal aktörlerdir. İnsanlarda olduğu gibi devletler de kurallar, uygun normlar ve meşruiyet arayışındadırlar. Bununla beraber, kendilerine kimlikler oluşturma ve oluşturdukları kimlikleri ifade etme ihtiyacı duymaktadırlar.² Sosyal bir aktör olma hali sabit verilerle değil sosyal yapıdaki değişikliklerle beraber hareket

1 M. Griffiths, S. C. Roach, M. S. Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çeviren, CESRAN (Ankara: Nobel Yayınevi, 2011), s. 153.

2 *Ibid.*

edilebildiği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda devletlerin ulusal çıkarları ve geliştirdikleri ulusal kimlikler de sabit olmayan değişken verilerdir. İnşacı Kuram'a göre, insanoğlu sosyal ortamında geliştirdiği kimlikle hareket etmektedir ve bu kimlikten etkileniyorsa devletlerin de bu şekilde davranışlar sergilediği çıkarımı yapılacaktır. Ulusal çıkarlar geliştirilmiş olan ulusal kimlikten fazlasıyla etkilenmektedir.

Ulusal kimlikler uluslararası ve ülke içindeki güçler ve dinamiklerle şekillenmekte ve değişmektedir.³ Ulusal kimliklerde değişiklikler olduğunda bu değişimler ulusal çıkarları etkilemekte ve bu çıkarların değişmesine de yol açmaktadır. Bu nedenle devletlerin dış politikada aldıkları kararları analiz etmek için sadece o devletin ulusal çıkarlarına bakmak yeterli olmamakta ve ulusal kimlikleri de incelemek gerekmektedir.⁴ İnşacı Kuram'a göre ulusal kimlikleri ve ulusal çıkarları şekillendiren en önemli etken devletlerin iletişimleri ve etkileşimleri olmaktadır. Aslında bu yaklaşıma göre tüm uluslararası sistem iletişim süreçleriyle yaratılmakta, şekillenmekte ve değiştirilmektedir. Buradan yola çıkarak kimlikler sabit veriler olmayıp, iletişim süreçleriyle değiştirilebilen ve dönüştürülebilen bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir.⁵ İnşacı Kuram'ın önde gelen teorisyeni Wendt, uluslararası sistemin ve anarşik yapının sabit bir veri olmadığını vurgulamakta ve aksine bu sistemi sosyal bir kurgu olarak kabul etmektedir.⁶

Sosyal bir kurgu olan bu uluslararası yapıda devletler önce kimlikler oluşturmakta, oluşan bu kimlikler motivasyonlarını, dış politika kararlarını ve ulusal çıkarlarını etkilemektedir. Kimlikler oluşuktan sonra durağanlaşmamaktadır. Devletlerin birbirleriyle olan iletişimleri sırasında yenilenmekte ve ulusal çıkarlar da bu yönde yeniden şekillenmektedir.⁷ Buna göre, uluslararası politika ve devletlerin dış politika kararları her zaman değişime açıktır ve ikili ilişkiler ve iletişimle beraber değişiklik gösterebilmektedir.⁸ Bir diğer ifadeyle, bir devletin gelenekselleşmiş veya kalıplaşmış bir dış politikasından bahsetmek mümkün olamayabilecektir.

Güvenlik algısı veya uluslararası sistem değişime uğrarken yine en temel mesele kimlik olmaktadır.⁹ Kimlikler her koşulda iletişim yoluyla

3 A. E. Wendt, 'Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', F. Kratochwil ve E. D. Mansfield, (der.), *International Organization: A Reader* (New York: Harper Collins, 1994), ss. 77-94.

4 Y. Shain, A. Barth, 'Diasporas and International Relations Theory', *International Organization*, Cilt 57, Sayı 3, Yaz 2003, s. 458.

5 A. E. Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 71-72.

6 A. E. Wendt, 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, Cilt 88, 1994, ss. 384-96.

7 M. Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 40.

8 A. E. Wendt, *Social Theory of International Politics*, *op.cit.*, s. 21.

9 M. Zehfuss, 'Constructivism and identity: a dangerous liaison', S. Guzzini, A. Leander, (der.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics* (London, New York: Routledge, 2006), s. 95.

değişebilmektedir. Dolayısıyla, özerklik, fiziki güvenlik, ekonomik refah ve kolektif öz saygı kavramlarıyla ifade edilebilen ulusal çıkar algısı da devletlerin iletişimleri ve ikili ilişkileriyle değişebilecektir.¹⁰ Sosyal sistem, aktörler yani devletler tarafından somut ve verili bir gerçeklik olarak kabul edilmişse mevcut ulusal çıkar algısının ve ulusal kimliklerin değiştirilmesi kolay olmayacaktır.¹¹ Oysa ki İnşacı Kuram için uluslararası sistem somut ve sabit bir veri değildir.

Kimliklerin inşası ve dönüştürülmesi ülke içindeki ve dışındaki söylemsel pratiklerin bir arada etkileşime girdiği bir süreç olmaktadır. Her iki söylemsel pratik ile politikalara, siyasetçilere, olaylara ve devletlere anlamlar yüklenebilmektedir.¹² İnşa süreci başlı başına siyasi bir süreçtir. Bu inşa sürecinde oluşan kimlikler hem ulusal hem uluslararası siyasetteki olumlu veya çatışma içeren iletişim süreçleriyle ortaya çıkmaktadır.¹³ Bu iletişim süreçleri sırasında ulusal kimliği şekillendiren toplumsal güçler ulusal çıkarlar üzerinde de iktidar sahibi olmaktadır.¹⁴

Ortak düşünüş şekli Ermenistan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde ve geliştirilen ulusal kimliklerde önemli bir vurgu noktası olmaktadır. Her iki taraf da birbirini dışlayan, zıt ulusal kimlikler oluşturmuş ve zaman içerisinde bunu pekiştirmişlerdir. Bu kimliklerin merkezinde tarihte yaşanan acı olaylar mevcuttur ve hala canlı tutulmaktadır.

Ulusal Kimlik

Kimlikler ister bireysel, ister grup veya ulusal düzeyde olsun, kurgulanan ve şekillendirilen niteliğe sahiptir. Kimlikler bağlama göre değişen niteliklere sahip olabileceği gibi bireylerin benliğinin değişmez parçaları da olabilmektedir. Toplumsal alanda bireyler veya gruplar için çoklu kimlikler söz konusudur ve ulusal kimlikler bunlardan biridir.¹⁵ Tüm kimlikler sosyal iletişimlerle inşa edilmekte, söylemler aracılığıyla da tekrar inşa, değişim, uzlaşma gibi süreçlerden geçmektedir.¹⁶ İnşacı Kuram, kimliklerin sosyal iletişimle kurulduğunu kabul ederken bu kimliklerin her zaman meydan okumalara ve uzlaşmalara açık olduğunu da belirtmektedir.¹⁷ Kimlik değişmez

10 *Ibid.*, s.96.

11 *Ibid.*, s.97.

12 R. Doty, 'Sovereignty and the Nation: Constructing the Boundaries of National Identity', T. J. Bierstecker ve C. Weber, (der.), *State Sovereignty as Social Construct* (New York: Cambridge University Press, 1996), s. 127.

13 P. Katzenstein, 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', P. Katzenstein, (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996), s. 5.

14 E. Adler, 'Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics', *European Journal of International Relations*, Cilt 3, Sayı 3, 1997, s. 336.

15 H. Grad, L. M. Rojo, 'Identities in Discourse: An Integrative View', R. Dolon, J. Todoli, (der.), *Analysing Identities in Discourse* (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008), ss. 3-28.

16 *Ibid.*, s. 8.

17 *Ibid.*, s. 9.

bir gerçeklik değildir. Ulusal kimlikler de uzlaşma ve meydan okumalara açık kimliklerdir ve iletişim yoluyla değişim ve uzlaşma süreçlerine girebilecektir.

Ulusal kimlik denildiğinde bir milletin ortak toplumsal kuralları, gelenekleri, dili, kültürü ve değer yargılarından bahsederken, aynı zamanda ortak bir düşünüş şekli de dikkate alınmaktadır. Ortak düşünüş şekli Ermenistan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde ve geliştirilen ulusal kimliklerde önemli bir vurgu noktası olmaktadır. Her iki taraf da birbirini dışlayan, zıt ulusal kimlikler oluşturmuş ve zaman içerisinde bunu pekiştirmişlerdir. Bu kimliklerin merkezinde tarihte yaşanan acı olaylar mevcuttur ve hala canlı tutulmaktadır. Her iki ülkedeki ulusal kimlikler ve iki toplumun birbirleriyle ilişkileri analiz edilirken en önemli ve merkezi konu 1915 olaylarıdır. Bu olaylar acı bir tarih olarak zihinlerde yer bulmuş ama aynı zamanda günümüz ilişkilerini ve ulusal kimliklerinde belirleyici ve sınırlandırıcı bir niteliğe bürünmüştür.

Türk tarafı için ulusal kimliğin oluşum süreci Osmanlı İmparatorluğu'yla tarihi bağlarıyla beraber başlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı coğrafyasında yaşayan farklı kimliklerdeki milletlerden Osmanlı'nın yanında savaşa katılanlar ulusal kimliğin içerisinde kabul edilmiş ve benimsenmiştir. Bunun tam tersi olarak, Osmanlı'ya karşı savaşmış, ayrılmış ya da ayaklanmalara karışmış gruplar ise Türk kimliği oluşurken dışlananlar arasında yerini almıştır. Ermeniler arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşamak isteyen ya da ayrılıkçı hareketlere, ayaklanmalara karışmayan gruplar olsa da; Ermenilerin bir bölümünün ayaklanmalara karışması ya da sempati duyması, ulusal algıda değiştirilmesi güç bir iç düşman algısı yaratmıştır. Dolayısıyla, Türk ulusal kimliğinde 1915 olayları merkezi konumda yer almasa da bu olaylar değerlendirilirken iç düşman ve sadakat algısı kimliğin en önemli parçalarından biri olarak yer bulmuştur.

Osmanlı'nın katıldığı savaşlarda ya da son dönemlerinde sadık olan veya olmayan gruplara vurgu fazladır. 1915 olaylarından bahsedilirken ihanet edildiği algısı o denli yerleşiktir ki olayları onaylamayanlar da dahi bu algı hâkim olabilmektedir. Türk kimliğindeki en temel değer yargılarından biri sadakat üzerinedir. Bu algı çerçevesinde savaşlarda kendi tarafında verilen kayıplar dâhil olmak üzere şiddet ikinci plandadır. Kimliğin şekillenmesi sadakat algısı üzerinden gerçekleşmiştir. Türk tarafı savaşlarda kendi tarafında çarpışırken ölen binlerce insanı hatırlarken yas tutma değil, vatan için ölme ya da vatana sadakat vurgularını ön plana çıkarmaktadır. Bu vurgu Ermeni kimliğinin oluşumundan farklıdır. Ermeni kimliğindeki vurgu ise kayıpların anılması, hatırlanması üzerine şekillenmiştir. Ulusal kimliğin şekillenmesinde her iki tarafında çekinceli ve sakıncalı konuları mevcuttur. Türk tarafı için soykırım kelimesi rahatsız edici ve refleks olarak reddedilmesi gereken bir

anlam yüklüken, Ermeni tarafı için bu kelimenin tüm dünya tarafından duyulması ve kabul edilmesi gereklidir. Türk kimliğinde soykırım kelimesini kabul etmek, Ermeni kimliğinde ise soykırım kelimesini reddetmek kabul edilemez bir hal almıştır. İkili ilişkiler söz konusu olduğunda harekete geçirilen ulusal kimlik algısını şekillendiren en önemli nokta bu olmaktadır.

Aslında yaşanan olayların sadece tarihsel boyutu değil hukuki yönü de dikkate alınmalıdır. Soykırım kelimesi ciddi biçimde negatif anlamlarla yüklüdür. Soykırım, savaş suçları ya da insanlığa karşı suçlar gibi diğer uluslararası suçlar ile hukuken aynı kategoridedir ve nitelik olarak benzer acımasızlıktadır. Ancak yarattığı düşünsel etki bakımından çok daha yıkıcı bir suç olduğu algısı mevcuttur. 1915 olaylarının soykırım olup olmaması siyasi tutumdan ziyade hukuki bir değerlendirme gerektirmektedir. Ancak bu kelimeye ilişkin Türk tarafının iki temel sıkıntısı bulunmaktadır ve bu iki sıkıntı da ulusal kimlik bağlamındadır. 1915 olaylarına ilişkin endişe verici olan ilk konu, olaylara ilişkin emirleri veren ya da ölümlere sebebiyet verdiği düşünülen, iddia edilen kişiler hakkındadır. Cemal Paşa, Talat Paşa ve Enver Paşa başta olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde olaylarla ilgili sorumluluğu bulunan kişiler Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk milliyetçiliğinin fikir babaları olduğu düşünüldüğünden, bu kişiler hakkında duyulan şüpheler ve suçlu oldukları fikri günümüz milliyetçilerinde ve ulusal algıda endişe yaratmaktadır. Resmi tarihimizde Mustafa Kemal Atatürk'ün İttihat ve Terakki yöneticileri ve bu çevreye yakın olanlarla bağını nasıl kopardığına ilişkin iddialar¹⁸ büyük yer bulsa da İttihat ve Terakki mensubu çok sayıda sivil ve askerinin yeni Cumhuriyet'e fiili ve fikirsel olarak destek verdikleri bilinmektedir.¹⁹ Ülkenin kurucu bürokrat kadrosu ya da fikir babaları hakkında böylesi bir düşünce rahatsızlık verici olmakta ve milliyetçi bir refleks ile konunun reddedilmesine, konuşulmak istenmemesine yol açmaktadır. Bu kişilere gölge düşürmemek ve milli kahramanlıklarıyla anmak istenilmektedir.

Aslında yaşanan olayların sadece tarihsel boyutu değil hukuki yönü de dikkate alınmalıdır. Soykırım kelimesi ciddi biçimde negatif anlamlarla yüklüdür. Soykırım, savaş suçları ya da insanlığa karşı suçlar gibi diğer uluslararası suçlar ile hukuken aynı kategoridedir ve nitelik olarak benzer acımasızlıktadır. Ancak yarattığı düşünsel etki bakımından çok daha yıkıcı bir suç olduğu algısı mevcuttur.

İkinci olarak, Türk kimliğinde Osmanlı'dan bu yana tüm inançlara kucak açan

18 E. J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren, N. Salihoğlu, Altıncı Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 79.

19 *Ibid.*, ss. 249-256.

ve hoşgörüsü yüksek bir millet portresi çizilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemi boyunca tüm ülke sınırlarında Müslüman olmayan topluluklara hoşgörülü olan kendi dönemindeki tek yönetim olduğu vurgulanır. Böyle bir İmparatorluk'tan miras alınan kimliğin de yine bu şekilde hoşgörülü olduğu kanısı yerleşiktir. 1915 olayları, hoşgörülü bir millet vurgusuna ve ulusal kimlik algısına ters düşmektedir. Yaşanan olaylar savaş zorunluluklarından dolayı gerçekleşmiş istisnai bir durum olarak kabul edilmektedir.

Türk kimliği inşa edilirken etkin biçimde milli eğitim sistemi rol oynamaktadır.²⁰ Milli eğitim kitaplarında ve resmi tarihte 1915 olayları merkezi bir yer tutmaz. Nitekim bahsettiğimiz iki temel sebepten dolayı ulusal kimlik algısına ters bir olaydır. Bu sebeplere ek olarak yeni Cumhuriyet'in geçmişteki acılarıyla yüzleşmesi de kolay değildir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreği bu coğrafya için tamamen savaşlar ve insan kayıplarıyla doludur. Günümüzde de ekonomik ve siyasi öncelikli çok sayıda sorun var olduğundan, bu döneme ilişkin ne kendi acılarını ne de bir başka toplumunkini hatırlamak öncelikli bir konu olmamaktadır. Ermeni nüfusunun Türkiye topraklarında sayıca çok az olmasıyla beraber 1915 olayları marjinal bir konu olarak yer bulmaktadır.

Akçam, Türk kimliğinin geç oluşan bir niteliğe sahip olduğunu ve bu sebepten dolayı çağdaşlarıyla arayı kapama telaşına düştüğünü belirtmektedir.²¹ Osmanlı millet sisteminde Türk kimliği değil Müslüman kimliği öncelikli olduğundan ancak 19. Yüzyılda Avrupa'da eğitim gören kimselerce dile getirilen bir kimlik olmuştur.²² Jön Türkler döneminden itibaren hem bu kimlik ortaya çıkmaya başlamış hem de uzun yıllardır aşağılama niteliği taşıyan bir kelime olmaktan çıkarılarak onurlandırılmaya çalışılmıştır.²³ Osmanlı sarayında cahil, köylü gibi anlamlarda kullanılan bu kelime yüceltmeye, savaşçı ve sadık tarihine vurgu yapılmaya başlanmıştır. Nitekim gayri-Müslim nüfus ayaklanma ve ayrılma alametleri gösterdiğinden güvenilecek bir grup²⁴ olarak kimlik meselesinde ön plana çıkarılması kabul görmüştür.

Ermeni ulusal kimliğine baktığımızda ise 1915 olaylarının kimliğin merkezi bir konumuna yerleştiğini gözlemlemekteyiz. Bir toplulukta travmatik olaylar yaşandıysa acının paylaşılması, olayların ortak toplumsal hafızaya alınarak hatırlanması ve yas tutulması olağan bir tutumdur. Kolektif hafızaya yerleşmiş

20 Ulusal kimliklerin devletler tarafından söylemler aracılığıyla nasıl inşa edildiğine ilişkin detaylı bilgi için bkz.: R. Wodak, R. de Cillia, M. Reisigl and K. Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Translated by, A. Hirsch, R. Mitten, J. W. Unger, Second Edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009), ss. 7-48.

21 T. Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Beşinci Baskı (İstanbul: Su Yayınları, 2001), s. 51.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*, s. 67.

24 Devşirmelerden oluşan ve çok sayıda aksaklık barındıran Yeniçeri askeri sistemine güvenilemeyeceği düşünülerek III. Selim döneminden itibaren Anadolu'dan getirilen Türk/Müslüman nüfustan yeni bir ordu kurulmaya başlanılmıştır. W. Cleveland ve M. Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Fourth Edition (Philadelphia: Westview Press, 2009), s. 62.

olan bu olaylar grup kimliği inşa edilirken de önemli bir yer tutmaktadır. Grubun ortak kimliği acıyı paylaşmak olurken grup dışında kalanlara ve acıya sebebiyet verenlere yönelik antagonizmin yerleşmesi durumu söz konusudur.²⁵

Bauman topluluklar arasındaki çatışmalı durumlarda etnik çeşitliliğin çok olduğu yerlere değinmektedir. Etnik veya dinsel çok sayıda kimliğin bir arada yaşadığı ülkelerde “yabancı” olduğu düşünülen bir unsur oluşturulmaktadır. Bauman yaratılan bu “yabancı” algısının neredeyse temel bir insan ihtiyacı olduğundan bahseder.²⁶ Yabancı algısına verilebilecek çok sayıda örnek mevcuttur. Ermeniler de Osmanlı'nın son dönemlerinde bu topraklardaki yabancı unsurlar olarak düşünülmüşlerdir. 1915'teki acı olaylarla beraber bu dışlanmışlık hissi de Ermeni kimliğinde yer tutmuştur. Otokton bir halk olarak yaşadıkları yerlerden ayrılmak ve bu sırada büyük kayıplar vermek, kurumsal bir mekanizmanın karşısında savunmasız kaldığını düşünmek, Ermeni kimliğinin ortak hafızasında yer bulmuştur ve bu hafıza kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.²⁷ Kayıplar verme ve yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalma algısı kimliğe fazlasıyla yerleşiktir. Hatta bu algı günümüzde dahi o denli fazladır ki Ermenistan'daki 1988 depreminde²⁸ ve 1992–1994 yılları arasındaki Dağlık (Yukarı) Karabağ meselelerinde diğer birçok toplumdan daha fazla kaygı ve yok olma tehdidi algısıyla hareket etmişlerdir.²⁹

Ermeni kimliği söz konusu olduğunda geçmişte yaşananların ne denli önemli olduğu açıktır. Bu kimliğin muhafaza edilmesi ve günümüzde de canlı tutulması sadece Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin üstlendiği bir rol değildir. Kimlik meselesinde Ermeni diaspora çok etkin hatta belirleyici bir role sahiptir. Ermeni kimliği için 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, hatırlanması ve geçmişin canlı tutulması diğer bütün meselelerden önceliklidir.³⁰ Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi yaşadıkları ülkelerde bu çerçevede Ermeni kimliğini canlı tutmak için büyük çaba harcamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni diaspora nüfusunun %80'e yakını 1915 olayları sırasında hayatta kalan ve buraya göç eden kişilerin yakınlarıdır.³¹ Kimlik söz konusu olduğunda 1915 olaylarının merkezde tutulması ve kimliğin en öncelikli konu olarak savunulmasında bu durumun etkisi büyüktür.

25 H. Grad, L. M. Rojo, *op.cit.*, s.12.

26 Z. Bauman, 'Soil, Blood and Identity', *Sociological Review*, Cilt 40, Sayı 4, Kasım 1992, ss., 675-701.

27 J. Phillips, *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population* (New York: AMS Press, 1989).

28 Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*, 468.

29 D. B. MacDonald, *Identity Politics in the Age of Genocide: The Holocaust and Historical Representation* (New York: Routledge, 2008), s. 120.

30 *Ibid.*

31 Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*

Ulusal kimlikler oluşurken devlet ile ulusun örtüşmesi beklentisi mevcuttur.³² Fakat bu çok düşük bir olasılıktır. Ermenilerde olduğu gibi, bir ulus olarak düşünülen insanlar topluluğu dünyanın çok farklı yerlerinde diaspora olarak hayatlarını sürdürebilmektedirler. Ülke topraklarının ya da sembolik toprakların dışında kalan bu gruplar kimi konularda ülke toprakları içerisinde yaşayanlardan daha etkili olabilirler. Ermeni diasporası hem ulusal kimlik konularında hem Ermenistan'ın dış politika yapımında ve diğer ülkelerin Ermenistan'a yönelik dış politikasında³³ etkin söz sahibi olma çabasındadır.

Fiziksel olarak ülke toprakları dışında olsa da ulusal kimlik meselesinde diasporayı ülke içinde düşünebilmekteyiz. Diasporanın kimlik temelindeki motivasyonları, talepleri ve dış politika eğilimleri anavatanındaki ulusal kimliklerin oluşmasında her zaman önemli bir etkidir. Diaspora, anavatanın ve devlet mekanizmasının dışında fakat etki ve kimlik oluşumu düşünüldüğünde anavatanın içinde yer almaktadır. Ülke toprakları dışında yaşayan bu grubun en önemli talebi kendi kimliğine ilişkin benlik imgesinin kazanımı, güçlendirilmesi ve sürdürülmesidir. Bu durum, 1915 olaylarının mevcut kimlik algısının canlı tutulması amacıyla sık sık gündeme getirilmesi anlamını taşımaktadır. Diaspora 1915 olayları merkezinde tanımladığı ulusal kimlik dinamiğini uluslararası politikada her daim harekete geçirmektedir.³⁴ Aslında ikili ilişkilerin her alanında ulusal kimlik sürekli gündemde tutulan bir konu olmayabilir. Ancak Ermeniler ve özellikle de diaspora için kimlik öncelikli konu olmakta ve kimliğe ilişkin algıların dış politikada karar verme süreçleri üzerinde etkisi büyük olmaktadır.

Diaspora 1915 olayları merkezinde tanımladığı ulusal kimlik dinamiğini uluslararası politikada her daim harekete geçirmektedir. Aslında ikili ilişkilerin her alanında ulusal kimlik sürekli gündemde tutulan bir konu olmayabilir. Ancak Ermeniler ve özellikle de diaspora için kimlik öncelikli konu olmakta ve kimliğe ilişkin algıların dış politikada karar verme süreçleri üzerinde etkisi büyük olmaktadır.

Ermeni kimliği Türk kimliğinin aksine, devletin, bürokratların veya elitin çabalarıyla oluşturulmamıştır. Ermeni kimliği özellikle diaspora için ailede başlamaktadır. Diasporanın önemli bir bölümü kendi cemaati içerisinde yaşamakta ve genellikle Ermeni tanıdıklarıyla iletişimde bulunmaktadır. Yaşadıkları ülkenin kültürünün etkisini olabildiğince azaltma ve kendi

32 R. Doty, *op.cit.*, s. .

33 Ermeni diasporanın dış politikadaki etkilerine ilişkin çalışmalar için bkz.: Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*, ve E. Çoban Öztürk, 'Diaspora ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü', *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, 2013, ss. 143-162.

34 W. Bloom, *Personal Identity, National Identity, and International Relations* (New York: Cambridge University Press, 1990), s. 79-81.

geleneklerini ve kültürünü canlı tutma istenci içerisindeydir.³⁵ Aile bağlarının güçlü ve geniş ailelerin yaygın olduğu Ermeni toplumunda büyükanne ve büyükbaba ile ebeveynler ulusal kimliğin sözlü aktarımında büyük rol oynamaktadır. Buna ek olarak Ermeni okulları, kiliseleri, federasyonları da hem kültürün yeni kuşaklara aktarımı hem de kimlik inşası süreçlerinde etkin rol oynamaktadır.³⁶ 1915 olayları nesilden nesile aktarılan bu kimlik algısının en önemli konusu olarak Ermeni grubun kendini konumlandırış ve kimlik algılayışında büyük bir önem arz etmektedir.

1915 olayları öncelikte olduğundan ve kimliğin ayrılmaz parçası haline geldiğinden, uluslararası alanda konuşulmak istenen ve bir ulusal kimlik ve ulusal çıkar meselesi olarak gündeme getirilmek istenen en önemli konu haline de almaktadır. Bu nedenle, olayların soykırım olarak tanınması için tüm dünyada lobi faaliyetleri yürütülmektedir.³⁷ 1915 olaylarının bu denli gündemde tutulmak istenmesinde olayların çok travmatik bir yönü olduğu kadar Ermeniler için bir ulusal kimlik meselesine dönüşmüş olmasının etkisi büyüktür. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine farklı bir ülkenin kurulmuş olması da önem arz etmemekte ve Osmanlı devam ediyormuş gibi Türkiye'den beklentiler içerisine girilmektedir. Tabii bunda Türkiye ile Osmanlı arasındaki ardıl devlet ve kültürel bağın etkisi de büyüktür. Hatta birçok yazar İttihat ve Terakki ile yeni Cumhuriyet arasında büyük bağlar da kurmaktadır.³⁸

Kimlik ve Uzlaşma

Uzlaşma, çözümden farklıdır. Çözüm (*resolution*) var olan sorunlara ilişkin yeni politikalar, yaklaşımlar ve öneriler üretmek, çatışma sebeplerini azaltmak ve problemleri sonlandırmak anlamına gelmektedir. Uzlaşma (*reconciliation*) hem çözümü içermekte, hem de çatışma sebeplerini azaltan çözüm süreçlerinin sonrasına da işaret etmektedir.³⁹ Bu anlamıyla uzlaşma sadece siyasi düzenlemelerden ibaret olmamaktadır. Toplumların veya sosyal grupların karşılıklı tolerans düzeyini, tutumlarındaki değişimleri ve psikolojik süreçleri de etkileyen bir yaklaşım olmaktadır. Uzlaşma süreçlerinde önce sorunların

35 S. P. Pattie, 'Armenians in Diaspora', E. Herzig, M. Kurkchyan, (der.), *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity* (London and New York: Routledge, 2005), s. 143.

36 D. E. Miller, L. Touryan Miller, 'Memory and Identity Across the Generations', A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny', *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, ss. 18-37.

37 S. Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?* (Ankara: USAK Yayınları, 2008), ss. 206-278.

38 U. Ü. Üngör, 'Seeing like a nation-state: Young Turk social engineering in Eastern Turkey, 1913-50', *Journal of Genocide Research*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 16 ve F. M. Göçek, 'Reconstructing the Turkish Historiography on the Armenian Massacres and Deaths of 1915', R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006), s. 213.

39 D. J. Whittaker, *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World* (London and New York: Routledge, 1999), s. 1-9.

çözümü için bir araya gelmek, çözüm için siyasi, hukuki ve ekonomik düzenlemeler başlatmak ve sonra uzlaşma dönemine geçmek gerekmektedir. Uzlaşma çözüm sürecinin bir adım sonrasındır ve hem iç hem dış politikada toplumların takındıkları kimlikleri de sorgulamayı ön görmektedir. Uzlaşmanın farklı türleri mevcuttur.⁴⁰ Sadece hukuki kısmına vurgu yapılarak insan haklarına ilişkin olumlu ve yeni düzenlemeler ile siyasi çözüm süreçleri başlatılarak minimum türde bir uzlaşma süreci başlatılabilir.⁴¹ İkinci ve ideal olan tür ise hem minimum uzlaşma sürecini hem karşılıklı bağışlama ve dışlayıcı olmayan yeni kimlikler arayışında olan psikolojik süreçleri içeren maksimum uzlaşma türüdür.⁴² İkinci seçeneğin çok zor ancak kalıcı barış için gerekli seçenek olduğu açıktır.

Toplumsal kimlikler o denli dışlayıcı bir süreçten geçmiştir ki çözüm süreçleri başlatılsa dahi mevcut kimlikler, kalıcı bir barıştan ve toplumlar arası kalıcı ilişkiler kurmaktan alıkoynacaktır.

Tüm insan topluluklarında, çatışma dönemlerinin hemen öncesi ve sonrasında ya da bu dönem sürecinde oluşturulan toplumsal kimlikler dışlayıcı nitelikler taşımaktadır. Çatışmalarda ve şiddetin hâkim olduğu tüm ortamlarda mağdurların ve failerin olağanüstü koşullarla uyumlu ama günümüz insani değerleri için olumlu olmayan, çoğunlukla nefret hisleri barındıran kimlikler oluşmaktadır. Buna ek olarak, çatışma sona

erdiğinde toplumlarda klinik psikolojide sıkça yer bulan, travma sonrası stres bozukluğu görülebilmektedir. Bu durum, çatışmada hem mağdurlar hem failer için mevcut olabilmektedir.⁴³ Fail şiddete ilişkin meşru zeminler olduğunu ileri sürse de şiddetten dolayı pişmanlık ve sıkıntı duyabilmekte, mağdur ise dışlanma, yok olma, soyun tükenmesi gibi acılarla baş etmek zorunda kalmaktadır. İyileşme gerçekleşmedikçe bu durum, oluşturulan kimliklerin olduğu gibi muhafaza edilmesine yol açmaktadır. Yaşanan acı olayların anılması, hatırlanması gerekli bir süreçtir. Verdeja, Staub ve Ackerman gibi yazarların önemle vurguladıkları şey ise devamlı yas tutmanın uzlaşmaya katkı sağlamadığıdır.⁴⁴ Bu yazarlara göre, olayların hatırlanmaya devam edilmesi gerekmektedir, ancak ortak yapılabilecekler ve kurulabilecek olumlu ilişkilere vurgu yapmak daha büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde Ackerman, sadece yas tutmaya vurgu yapan bir hatırlama ve anma sürecinin toplumsal enerjiyi tüketen bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, bu enerji

40 E. Verdeja, *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence* (Philadelphia: Temple University Press, 2009), ss. 12-27.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*

43 E. Staub, 'Healing and Reconciliation', R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward*, *op.cit.*, s. 263.

44 E. Verdeja, *op.cit.*, E. Staub *op.cit.* ve B. Ackerman, *The Future of Liberal Revolution* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992), s. 72.

hukukun üstünlüğünü hâkim kılmak için toplumu eğitmek üzere kullanılmalıdır.⁴⁵

Türk-Ermeni ilişkilerinde uzlaşmaya gelmeden henüz çözüm sürecinde takılan ve çözüm sürecini dahi başlatamayan olumsuz bir ilişki sarmalı mevcuttur. İkili ilişkilerden bahsedilirken, sorunların sadece bu ilişkilerin başlatılabilmesi, 1915 olayları üzerine konuşulabilmesi ya da ticari bağların geliştirilmesi olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Toplumsal kimlikler o denli dışlayıcı bir süreçten geçmiştir ki çözüm süreçleri başlatılsa dahi mevcut kimlikler, kalıcı bir barıştan ve toplumlar arası kalıcı ilişkiler kurmaktan alıkoyacaktır. Sınırların açılması, ticari bağların kurulması, siyasi görüşmelerin başlatılması, ortak komisyonlar kurulması, her iki ülke medyasında, diasporada ve liderlerin söylemlerinde barış yanlısı mesajların verilmesi çözüm süreci için atılabilecek önemli ve somut adımlardır. Ancak kalıcı ilişkiler kurulabilmesi için bu adımlar yeterli olmayacaktır. Bu süreçlerin uzlaşma ve kimlik meselelerinin ele alınmasıyla tamamlanması gerekmektedir. Uzun vadeli barışçı yaklaşımlara zemin sağlayacak en önemli şeylerden birisi her iki ülkenin milli eğitim müfredatlarının ve resmi tarih yazımının gözden geçirilmesidir. Çocuk yaşlardan itibaren, sadece Ermenilere veya Türklere yönelik değil, tüm insan topluluklarına yönelik barışçı alt mesajların verilmesi ve diğer grupları dışlamayacak toleranslı bir dil kullanılması büyük önem arz etmektedir. İki toplumun da medya, sanat, akademi, siyaset, ticaret, sivil toplum kuruluşları gibi tüm alanlarında önde gelen kişilerinin barış havasına söylemler düzleminde ve kimlik algısında katkıda bulunması gerekmektedir.

Sonuç

İnşacı Kuram, ulusal çıkar ve ulusal kimlik meselelerini açıklamakta etkin bir yaklaşımdır. Ulusal çıkarları ve ulusal kimlikleri sabit kabul etmeyerek uluslararası ve ülke içinde şekillendirilen ve değiştirilen bir konumda tutmaktadır. Devletlerin ve toplumların etkileşim halinde olması, sabit olarak düşünülen kimliklerin değiştirilmesini sağlayacaktır. Ermeni ve Türk tarafında tarihi süreç içerisinde oluşan ulusal kimlikler ve ulusal çıkar algıları sabit verilmiş gibi düşünülmektedir. Bu düşüncenin merkezinde de 1915 olayları yer almaktadır. Bu olaylar Türk ulusal kimliğinde merkezi bir konumda değilken Ermeniler ve özellikle diaspora Ermenileri için en önemli ulusal kimlik meselesi konumundadır. Diaspora Ermeni ulusal kimliği söz konusu olduğunda bu kimliğin canlı tutulması için önemli bir rol edinmiştir ve meseleye öncülük etmektedir. Ulusal kimliğin önemli bir parçası olarak bu olayları her daim hatırlamak ve anmak isteyen Ermeni tarafına karşılık Türk tarafı olayları konuşmaya istekli değildir.

45 B. Ackerman, *op.cit.*

Tarihle beraber şekillenmiş olan mevcut ulusal kimlik algıları karşılıklı olarak dışlayıcıdır. İletişim söz konusu olmadıkça bu kimlikler uzlaşma seyrine yakın olmayacaktır. İnşacı Kuram'a göre, toplumların karşılıklı iletişimi ve devletler arası ilişkiler ulusal çıkar ve ulusal kimlik algılarına yeniden şekil verebilecektir. Bu yeniden şekillendirme eğilimi ve istenci olmadan kalıcı ilişkiler kurabilmek, uzlaşma sağlayabilmek mümkün görünmemektedir. Hükümetler düzeyinde ikili ilişkiler başlasa bile bunun uzun sürmediği ve kalıcı bir komşuluk ilişkisine dönüşmediği yakın dönemdeki birçok örnekte görülmüştür. Kalıcı ilişkiler ve uzlaşma kısa dönemde gerçekleştirilebilecek bir durum değildir. Çok uzun soluklu ve her iki ülkenin tarih yazımından ulusal eğitim sistemlerinin içeriğine kadar yeni algılar gerektiren bir emek söz konusudur.

Kaynakça

- Ackerman, B., *The Future of Liberal Revolution* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992).
- Adler, E., 'Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics', *European Journal of International Relations*, Cilt 3, Sayı 3, 1997.
- Akçam, T., *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Beşinci Baskı (İstanbul: Su Yayınları, 2001).
- Bauman, Z., 'Soil, Blood and Identity', *Sociological Review*, Cilt 40, Sayı 4, Kasım 1992.
- Bloom, W., *Personal Identity, National Identity, and International Relations* (New York: Cambridge University Press, 1990).
- Cleveland, W., M. Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Fourth Edition (Philadelphia: Westview Press, 2009).
- Çoban-Öztürk, E., 'Diaspora ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü', *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, 2013.
- Doty, R., 'Sovereignty and the Nation: Constructing the Boundaries of National Identity', T. J. Bierstecker ve C. Weber, (der.), *State Sovereignty as Social Construct* (New York: Cambridge University Press, 1996).
- Göçek, F. M., 'Reconstructing the Turkish Historiography on the Armenian Massacres and Deaths of 1915', R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006).
- Grad, H., L. M. Rojo, 'Identities in Discourse: An Integrative View', R. Dolon, J. Todoli, (der.), *Analysing Identities in Discourse* (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008).
- Griffiths, M., S. C. Roach, M. S. Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, Çeviren, CESRAN (Ankara: Nobel Yayınevi, 2011).
- Katzenstein, P., 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', P. Katzenstein, (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996).

- Laçiner, S., *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?* (Ankara: USAK Yayınları, 2008).
- MacDonald, D. B., *Identity Politics in the Age of Genocide: The Holocaust and Historical Representation* (New York: Routledge, 2008).
- Miller, D. E., L. Touryan Miller, 'Memory and Identity Across the Generations', A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny', *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991.
- Pattie, S. P., 'Armenians in Diaspora', E. Herzig, M. Kurkchian, (der.), *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity* (London and New York: Routledge, 2005).
- Phillips, J., *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population* (New York: AMS Press, 1989).
- Shain, Y., A. Barth, 'Diasporas and International Relations Theory', *International Organization*, Cilt 57, Sayı 3, Yaz 2003.
- Staub, E., 'Healing and Reconciliation', R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide* (New Jersey: Transaction Publishers, 2003).
- Üngör, U. Ü., 'Seeing like a nation-state: Young Turk social engineering in Eastern Turkey, 1913-50', *Journal of Genocide Research*, Cilt 10, Sayı 1, 2008.
- Verdeja, E., *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence* (Philadelphia: Temple University Press, 2009).
- Wendt, A. E., 'Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', F. Kratochwil ve E. D. Mansfield, (der.), *International Organization: A Reader* (New York: Harper Collins, 1994).
- Wendt, A. E., 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, Cilt 88, 1994.
- Wendt, A. E., *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Whittaker, D. J., *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World* (London and New York: Routledge, 1999), s. 1-9.

Wodak, R., R. de Cillia, M. Reisigl and K. Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Translated by, A. Hirsch, R. Mitten, J. W. Unger, Second Edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009).

Zehfuss, M., *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

Zehfuss, M., 'Constructivism and identity: a dangerous liaison', S. Guzzini, A. Leander, (der.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics* (London, New York: Routledge, 2006).

Zürcher, E. J., *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren, N. Salihoğlu, Altıncı Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

ERMENİ OLAYLARINDA YABANCI KONSOLOSLUKLARIN ROLÜ*

(THE ROLE OF FOREIGN CONSULATES
DURING THE ARMENIAN EVENTS)

Yrd. Doç. Dr. Türkan POLATCI

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
tpolatci@karatekin.edu.tr.

Öz: Geçmişten günümüze devletler birbiriyle siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarda ilişki içerisinde olmuşlardır. Devletler bu ilişkileri diplomatik temsilcileri vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bu bağlamda diplomasi, ulusların birbiriyle olan münasebetlerini tahlil eden ve resmi temsilcileri vasıtasıyla devletler arasındaki ilişkileri yürüten bir bilim olarak tanımlanabilir. Diplomasi bir politika değildir ancak politikayı uygulayan vasıtaadır. Diplomatik eylemin çıkış noktası ise ticari ilişkiler ve bu ilişkilerin doğurduğu konsolosluk müessesesidir. Yabancı devletler 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı hükümetinin zaaf ve tereddütlerinden istifade ederek, elçi ve konsoloslukları vasıtasıyla çeşitli bölgelerdeki halkı devlete karşı kışkırtma girişimlerinde bulunmuşlardır. Çalışmamızda Osmanlı'da konsoloslukları bulunan devletlerin özellikle Doğu bölgelerindeki Ermenileri kışkırtıcı faaliyetlerinin yanı sıra söz konusu devletlerin temsilcilerinin bölgeye çeşitli dönemlerde gerçekleştirmiş oldukları seyahatler esnasında Ermenilere yapmış oldukları yardımlar arşiv kayıtlarına dayanarak incelenecektir. Bundan başka Doğu Anadolu'da söz konusu devletlerin Ermenileri fikirsel bağlamda ne şekilde tahrik ettiklerinden de bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Konsolos, Ermeni, İngiltere, Fransa, Rusya, İsyan.

Abstract: From past to present, all states have been in a relationship in political, economic and social spheres. States conducted these relations via their diplomatic representatives. In this context, diplomacy can be defined as a science which analyzes the relations between nations and which carries out these interstate relations through their official representatives. Diplomacy is not a policy itself, it is rather a vehicle that applies policies. The starting point of diplomatic action activities are the trade relations that result in the establishment of consulates. From the end of the 18th century,

* Bu makale 2-4 Mayıs 2012 tarihinde Erzurum'da düzenlenen I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu'nda sunulan bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

foreign governments, by taking the advantage and weakness of Ottoman government, made attempts to incite the people in various regions against the government through their ambassadors and consulate offices. In our study, the actions of the states that had consulates in the Ottoman Empire aimed towards inciting the Armenians in the Eastern regions, as well as the assistance provided to the Armenians by the representatives of these states during their travels at various periods will be examined on the basis of archival records. Furthermore, it will be discussed how these states, provoked the Armenians of eastern Anatolia in the intellectual context.

Keywords: *Consul, Armenians, Britain, France, Russia, Rebellion.*

GİRİŞ

Diplomasi; devleti tarafından kendisine *di ploma* (crendential)¹ verilen yüksek dereceli memurun (diplomat) dış işlerinde yapmakla mükellef olduğu vazife, iş² olarak açıklanabildiği gibi ulusların birbiriyle olan ilişkilerini ve ilgilerini tahlil eden bilim olarak da tanımlanabilir.³ Diplomasi bir manada, resmi temsilciler vasıtasıyla devletler arasındaki ilişkileri yürütme işi ya da sanattır. Geniş manada konuyu ele alırsak diplomasi ile dış politika ayrımı yapmak doğru değildir. Ancak dar manada dış politika, bir devletin uluslararası sistemden beklentileri; diplomasi ise bu amaçlara varmak için kullanılan araç ve mekanizmaların tümüdür.⁴ Diplomasi bir politika değildir ancak politikayı uygulayan vasıttır. Dış politika ve diplomasi birbirlerini tamamlayarak biri diğerinin işbirliği olmadan harekete geçemez. Her ikisi de bir araya gelerek icra politikasını oluştururlar. Politika stratejiyi saptar, diplomasi ise taktikleri belirler.

Diplomatik eylemin çıkış noktası ticari ilişkiler ve bu ilişkilerin doğurduğu konsolosluk müessesesidir. Devletler birbirleriyle temsilciler vasıtasıyla münasebette bulunurlar. Modern diplomasi, 13. ve 14. yüzyıllarda İtalya’da doğmuştur. 15. yüzyıldan itibaren de geliştirilmeye başlamıştır. 15. yüzyılda İtalya’da başlatılan sürekli diplomasi uygulamasının en önemli özelliği, diplomasinin uzun süreli bir etkinlik olarak değil, hemen o andaki amaçları gerçekleştirebilecek bir eylem ya da şans oyunu olarak bakılmasıdır. İşte bu sebeptendir ki geliştirilen diplomasi anlayışı da yalan, hile, kurnazlık ve aldatmacalara dayanmaktadır. Bu kuşku ve güvensizlik ortamında diplomatın başlıca amacı da, kendisi aldanmadan başkalarını aldatmak olmuştur. Hatta bu durum dönemin ilk modern siyaset teorikisi Niccolo di Bernardo Machiavelli’nin⁵ “Prens” adlı eserinde de dile getirilmektedir. Özellikle 18.

1 Diplomatika ve diplomasi kelimeleri, “*di ploma*” kökünden türetilmiş kelimeler olması sebebiyle genellikle karıştırılmaktadır. “İkiye katlama/katlanmış” anlamına gelen *Di ploma* ile ilgili olma durumu sonradan “diplomasi” sözcüğüyle karşılanmıştır ve “üzerinde imza bulunan ikiye katlanmış kâğıt, belge” demektir. *Di ploma*’nın kullanıma girdiği Eski Yunan’da bu sözcük, mesaj götürmek ve elçilik yapmakla görevli kişilerin kimliklerini belirtici belgeler için kullanılan bir kelime iken; Roma’da her türlü pasaport, geçiş izinleri, nakliye senetleri, askerlere ayrıcalık tanıyan belgelerin bir çift bronz levha üzerine mühürlenip katlanarak dikildiğini ve bunlara da “*di ploma*” dendiğini öğrenmekteyiz. Bkz. Onur Kınılı, *Osmanlıda Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Yayınları, Nisan 2006, s. 58; Mübahat Kütükoğlu, “Diplomatik”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 360; “Diploma” *Türk Ansiklopedisi*, C. 13, 1966, s. 321; Harold Nicolson, “Diplomasi Mesleği Nasıl Doğdu?”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, S. 253, (Çev. Kemal Bekiroğlu), Nisan 1952, s. 24.

2 A. İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

3 Kınılı, *a.g.e.*, s. 64.

4 Savaş, *a.g.e.*, s. 9; Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 3.

5 Machiavelli 15. yüzyılın sonlarında 16. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Floransa Cumhuriyetinin diplomatik görevlerine yükselmiş; İtalya’nın küçük prensliklerine, Fransa’da XII. Louis’in sarayına, Roma- Germen imparatoru Maximilian’a ve başka hükümdarlara elçi olarak gönderilmiştir. Ortaçağın teolojik dogma ve felsefe geleneklerine dayanmak yerine, tarihe ve çağdaş siyaset uygulamalarına bakarak sonuçlar çıkarmış, ayrıca siyasal sorunları din, metafizik ve ahlak ilkelerinden soyutlayarak siyasal düşünce tarihinde önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bkz. Mete Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, C. II, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, ss. 3-4.

yüzyılın sonlarına kadar Machiavelli'nin şu düşüncesinin bu dönemi büyük ölçüde etkilediği söylenebilir.⁶

“Aklı başında olan bir yönetici, özellikle çıkarının söz konusu olduğu durumlarda, önceden vermiş olduğu bir sözü tutmayabilir. İnsanlar doğal olarak kötü olduklarına ve sözlerine bağlı olmadıklarına göre, siz de onlara karşı dürüst davranmayabilir ve vermiş olduğunuz bir sözü yerine getirmeyebilirsiniz.”

Avrupa'da durum bu şekilde iken; Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'da giderek güçlenen Osmanlı Devleti kendine güveninin dorukta olduğu yükseliş döneminde yeterlilik ilkesini benimseyerek başka ülkelerle ilişkileri önemsememiş ve hiçbir Avrupalı Hıristiyan Devleti “eşit hakları haiz muhatap” kabul etmemiştir. Ayrıca bu devletlerle daimi barış içerisinde olmamıştır.⁷ Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dış siyaset çizgisinde en uzun ömürlü politikası karşılıksız diploması olmuştur. Osmanlı Devleti için karşılıksız diplomasının anlamı, Avrupa devletler sisteminden kendini soyutlayarak, yabancı ülkelere sürekli diplomatik misyonlar göndermemek buna karşılık diğer ülkelerden gelen diplomatik misyonları kabul etmek olmuştur.⁸ 15. ve 16. yüzyılda kurulmaya başlanan elçilikler, İtalyan kentlerinde uygulanan model doğrultusunda konsolosluk tipi örgütlenmeler olmuştur. Bunlar dönem koşullarında oldukça önemli yetkilerle donanmış idarî ve adlî vasıflara sahiptirler.⁹

15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa devletlerinin büyük çoğunluğu “sürekli ve karşılıklı diploması” uygulamasına geçerken Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonlarına kadar bu inifratçı politikasını sürdürmüştür.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin uzun süre Batı'nın desteğini sağlama ya da Batı'nın görüş ve düşüncelerinden yararlanma gibi kaygıları olmadığı için kendinden güçsüz olan devletler nezdinde temsili de küçüklük ve zayıflık saymıştır.¹¹

Bu dönemde karşılıksız dış siyaset izlemeyi kolaylaştıran önemli faktörden biri kuşkusuz ticari itici gücün olmamasıdır. Avrupalı tüccarlar, Osmanlı ülkesindeki ham maddeleri satın alarak mamul maddeleri de satıp örgütlenirken, hükümetleri tarafından da elçilik ve konsolosluklar vasıtasıyla hak ve çıkarları korunmaktaydı.¹²

6 Hüner Tuncer, “Eski” ve “Yeni” Diploması, Ümit Yayıncılık, Ankara 1991, ss. 24-25.

7 Savaş, a.g.e., s. 38; Sander, a.g.e., s. 4.

8 Gül Akyılmaz “Osmanlı Diplomasisinin Geçirdiği Aşamalar ve Özel Bir Örnek Olarak III. Selim Dönemi”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Konya, s. 778; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1987, s. 32.

9 Kınlı, a.g.e., s. 81.

10 Tuncer, a.g.e., s. 42.

11 Akyılmaz, a.g.m., *Bütün Yönleriyle Osmanlı Kongresi*, s. 778.

12 J.C. Hurewitz, “Ottoman Diplomacy and The European State System” *The Middle East Journal*, Vol. XV. Washington 1961, s. 41.

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde kabul ettiği prensip siyasi anlaşmazlıklarda ve savaşlarda kendi kuvvetine dayanmaktadır.¹³ Buna karşılık 18. yüzyıl sonlarından itibaren ve 19. yüzyıl boyunca da bunun tam tersine devletlerin menfaat çatışmalarından istifade etme temeline dayanan denge politikasını takip etmiştir.¹⁴ Bu siyasete göre, Avrupa'nın büyük devletlerini ve menfaat çatışmalarını birbirlerine karşı kullanarak ve zaman zaman bunlardan birinin desteğini sağlayarak Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amaçlanmıştır.¹⁵

18. yüzyılda Avrupa'da diplomasi teknik bir alan hâline gelmişken Osmanlı Devleti'nde ise bu durum söz konusu dahi olmamıştır.¹⁶ Diplomatik açıdan 12. yüzyıldan sonra ilk olarak güçlü bir şekilde tarih sahnesine çıkan devlet Venedik olmuştur. Venedikli diplomatlar kendilerini çok iyi bir şekilde yetiştirmiş, iç ve dış olayları yakından izlemişlerdir. Bu sayede çok yönlü bir bakış açısı kazanmışlar, değişik dilleri öğrenmişler ve bilmedikleri diller için de konunun uzmanı olan kişileri kullanmışlardır.¹⁷

Diplomat yetiştirmek adına ilk ciddi girişimde bulunan devlet Venedik olmuştur. Aynı zamanda küçük yaşta diplomat olarak eğitilmek üzere almış olduğu gençlere verdiği eğitim sayesinde Doğu dilleri ve tarihlerini yakından inceleyen, mesleki mesailerinin dışında Osmanlı kaynakları ve kronikleri üzerinde çalışan, tercüme yapılarak kısacası modern şarkiyatçılığın temelini atan kişiler yetiştirmiştir.¹⁸ Venedik örneğini takip ederek bu girişimi 1566 tarihinde Raguse Cumhuriyeti, 1621 tarihinde Lehistan, 1669 tarihinde Fransa, 1690'da İngiltere ve 1754'te ise Avusturya izlemiştir.¹⁹ Avrupalı devletler yabancı dil bilen memurlar yetiştirme çalışmalarına 16. yüzyılda başlamalarına rağmen Osmanlı Devleti ancak 19. yüzyılda başlamıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için 1864 yılında Sultan Abdülaziz döneminde devlet dairelerine yabancı dil bilen

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde kabul ettiği prensip siyasi anlaşmazlıklarda ve savaşlarda kendi kuvvetine dayanmaktadır. Buna karşılık 18. yüzyıl sonlarından itibaren ve 19. yüzyıl boyunca da bunun tam tersine devletlerin menfaat çatışmalarından istifade etme temeline dayanan denge politikasını takip etmiştir.

13 E. Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizâm-ı Cedîd (1789-1807)*, TTK, Ankara 1988, s. 155.

14 Akyılmaz, a.g.m., *Bütün Yönleriyle Osmanlı Kongresi*, s. 784.

15 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, TTK, Ankara 1983, s. 43.

16 Akyılmaz, a. g. m, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Kongresi*, ss. 789-790.

17 Mahmut Şakiroğlu, "Venedik Cumhuriyetinin İstanbul'daki Temsilcileri, Balyoslar Çalışmaları ve Etkinlikleri", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1988, s. 300.

18 Şakiroğlu, a.g.m.

19 Rinaldo Marmara, "16.- 19. yüzyılda İstanbul'da Levanten Tercümanlar", *Toplumsal Tarih*, S. 158, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2007, s. 62; Savaş, a.g. e, s. 43; Marie Testa, Antoine Gautier, *Dragomans et Diplomates Europeens Aupres de La Porte Ottomane*, LXXI, ISIS, İstanbul 2003, s. 12.

elemanlar yetiştirmek üzere “*Lisan Mektebi*” açılmıştır.²⁰ Ancak bu girişim de çok uzun soluklu olmamıştır.

Diplomat yetiştirmek anlamında, en uzun ve sistemli girişimi Fransa yapmış, 1700 yılında Pera Dil Oğlanları Okulu’nu tamamlamak üzere masrafları Kral XIV. Louis’in hazinesinden karşılanacak olan ve Paris Louis Le Grand kolejindeki Cizvitlerin yanına “din, edebiyat ve doğu dillerini öğrenmek üzere” on iki Ermeni gencinin gönderilmesine karar verilmiştir. Bu gençler eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine döndüklerinde “*misyoner sıfatıyla Hıristiyan dinine, tercüman sıfatıyla da Fransız Devleti’ne hizmet etmiş olacaklardı.*”²¹ “*Louis Le Grand*”de Orta Doğu kökenli Hıristiyan öğrencilerin eğitim gördükleri bölüme “*Ermeniler*” adı verilmiştir. Oysa 1700’de Paris’e getirilen gençlerin çoğu Ermeni değildi. Aralarında Ortodoks Rumlar, Marunî Hıristiyanlar, Mısırlı Kıptiler, İtalyanlar çoğunluktaydı.²² Avrupa Devletleri tarafından eğitilerek Osmanlı Devletine gönderilen bu yabancı misyonların görevleri sadece aracılık hizmetiyle sınırlı kalmamıştır. Bu kişiler daha ziyade ülkenin gelenek ve kurallarını aydınlatırlar, toplumun fikirlerini, her kurumun kurallarını, Osmanlı yasalarını, dinsel ve sivil erkân ve imparatorluk tebaası üzerine bilgileri hizmet verdikleri devlete aktarıyorlardı. Bundan başka devletlerarası kuralların uygulanması, ilişkilerin düzenlenmesi, uyrukların haklarının savunulması ve korunması görevini de yerine getirmişlerdir. Konsolos ve tercümanların ve bunların maiyetlerinde bulunan memurların Osmanlı toplumundaki yerleri ve bunlara tanınan imtiyazlar oldukça fazla olmakla birlikte özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren muafiyetlerinin daha da genişletildiği bilinmektedir. Tercümanlar müste’men statüsüne geçtikleri için, bazı vergi ve hizmetlerden muaftılar. Bu nedenle birtakım tüccarlar, elçilere ve konsoloslara rüşvet yedirerek tercüman statüsü elde etmiş ve sayıları artmıştır.²³

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin merkezi otoritesinin zayıflamaya başlaması ile birlikte gerek elçilik gerekse konsolosluklarda çalışan görevliler Osmanlı Devleti’nin siyasi işleriyle ilgili edindikleri bilgileri görevinde oldukları devlete bildirmek suretiyle casusluk faaliyetinde de bulunmuşlardır.²⁴ Genellikle Rum ve Ermeni tercümanların casus oldukları ve kendilerini yüksek

20 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK, Ankara 1988, s. 207-208; Bu konuda Maarif Salnâmeleri de taranmış ancak herhangi bir Dil Okuluna rastlanmamıştır. Sadece 1898/1899, 1900/1901, 1903/1904 tarihlerinde Trabzon’da Ermenilere ait bir Lisan Mektebi olduğu görülmektedir. Bkz. *Hicri 1316 tarihli Maarif Salnamesi*, s. 1112; *Hicri 1318 tarihli Maarif Salnamesi*, s. 722; *Hicri 1321 tarihli Maarif Salnamesi*, s. 607.

21 Frederic Hitzel, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, YKY, İstanbul 1995, s. 25.

22 Charles Fonton, *18. Yüzyılda Türk Müziği, Şark Musikisi (Avrupa Musikisiyle Karşılaştırmalı Bir Deneme)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Cem Behar, Pan Yayınları, Kasım 1987, s. 16.

23 İlber Ortaylı, *Osmanlı’da Milletler ve Diploması*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2009, s. 224.

24 Hüner Tuncer, “Osmanlılarda Sürekli Diploması Uygulaması”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 80, Aralık 1985, s. 48-49; Kenan İnan, “Osmanlı Devletinde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri”, *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, s. 197; Tuncer, a.g.m., *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, s. 49.

bir para karşılığında, elçiliğin bulunduğu ülke devletine sattıkları görülmüştür. Yabancı devletler elçi ve konsolosluk görevlileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ait bölgelerde halkı devlete karşı kışkırtma girişimlerinde de bulunmuşlardır.

I. Ermeni Sorununun Baş göstermesi ve Avrupalı Devletlerin Ermeni Sorununa Bakışı

Ermeni sorununu Avrupa gündemine taşıyan iki önemli siyasi olay mevcuttur. Bunlardan ilki Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) diğeri ise Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) olmuştur. Ayastefanos Antlaşmasının 16. maddesinde Rus askerlerince Doğu Anadolu'nun boşaltılarak Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi, Osmanlı'nın ise özellikle Ermenilerin meskûn olduğu bölgelerde ıslahat yaparak onları Kürt ve Çerkeslere karşı koruması taahhüt edilmiştir.²⁵ Bu Ermeniler için bağımsızlık yolunda atılmış en önemli adım olmanın yanında antlaşma metninde Rusya'nın kullandığı "Ermenistan" ifadesi ile bu ülkenin varlığını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir.

Berlin Antlaşmasının imzalanması ile de Ermeni sorunu artık tamamen Avrupa gündemine oturmuştur. Bu antlaşmanın 61. maddesi²⁶ uyarınca Avrupa Devletleri artık Ermenilerin hamiliğini ve koruyuculuğunu kabul ederek Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde bu sorunu sürekli olarak kullanmışlardır. Bu hususta 3 Aralık 1880 tarihli belgede Berlin Antlaşmasının 61. Maddesi'nde Ermenilerin ikamet ettikleri eyaletlerde bila-müddet kalmalarının lüzumunun Bab-ı Âli'ye anlatılarak söz konusu yerlerde gereken tedbirlerin alınması hususunda müzakerelerde bulunmak üzere yabancı sefirlerin bir araya geldikleri ifade edilmiştir.²⁷

a. İngiltere'nin Ermeni Olaylarındaki Rolü

Uluslararası arenaya bakıldığında İngiltere, Ermeniler hakkında yapılacak her ıslahat girişiminde ön plana çıkarak bu anlamda yapılacak reformların da sıkı bir takipçisi olmuştur. Bunu gerçekleştirmek üzere bölgeye konsoloslar tayin etmiştir. Bu doğrultuda Sivas'a Albay Wilson, Erzurum'a Binbaşı Trotter, Van'a Yüzbaşı Clayton, Kayseri'ye Yüzbaşı Cooper konsolos olarak atanmışlardır. Bu asker-konsolosların gelişi bölgede bulunan Ermeni çeteler için halkın kışkırtılması konusunda fırsat olarak görülmüş ve bu kişiler birer kurtarıcı olarak karşılanmışlardır. Nitekim 1878 tarihinde Doğu Anadolu'da

25 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 395.

26 Erim, *a.g.e.*, s. 423.

27 BOA., Y.PRK.PT., 1/43, 30 Zilhicce 1297.

uzun bir inceleme gezisinde bulunan İngiliz Generali Baker Paşa bölgenin durumu hakkında tafsilatlı bir rapor hazırlayarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir.²⁸ Bu hususta Mirliya Süleyman Paşa tarafının 30 Ağustos 1880 tarihli izahatında; Baker Paşa'nın, bölge halkının adet ve ahlaki ile servetin hangi kısım ahalide bulunduğunu araştırarak Ermenilerin İngiltere tarafına temayülünü sağlamaya çalıştığı gibi bu bölgede İngiliz nüfuzunu yayma girişimlerinden bahseder. Bunu gerçekleştirebilmek üzere de Anadolu'da bulunan seyyar konsoloslar tarafından askeri harekâta elverişli noktaların tespit edilerek haritalarını tashih ettikleri bildirilmektedir. Bunun neticesi olarak da söz konusu konsoloslar tarafından Ermeniler arasında Ermenistan fikri yayılmaya çalışılmaktadır.²⁹ İngiltere'nin Ermenilere yönelik politikalarının temelinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma fikri yatmakla birlikte Ermeniler henüz bunu gerçekleştirebilecek bir olgunluğa sahip değillerdi. Bu tartışmalar devam ederken Anadolu'ya teftişlerde bulunmak için gönderilen Ferik Baker Paşa raporunda; mevcut nüfus hasebiyle Ermeni milleti için otonomi teşkilinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ermenilerin en çok bulunduğu mahallerde dahi nüfuslarının ehl-i islama oranla dörtte bir civarında olduğu ve böyle bir memlekette ekalliyet için otonomi oluşturulmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Erzurum İngiltere ve Fransa Konsoloslarına yapılan açıklama ile buralarda Ermenilere otonominin olmayacağı hususu belirtilerek sefaretlere takrirler gönderilmiştir.³⁰

Söz konusu durum hakkında Erzincan'da bulunan Ferik Nafiz Paşa'dan 24 Ekim 1880 tarihiyle Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafnamede; gerek Rusya ve gerek diğer devletlerin konsolosları ve konsolosluk memurlarının bazılarının sürekli olarak Doğu bölgelerinde gezdikleri ve istedikleri yerlerde günlerce kaldıkları ifade edilerek, bu kişilerin özellikle asker bulunan veya istihkâm inşa edilecek noktalara yaklaşmasına müsaade edilmediği belirtilmektedir. İngiltere'nin Erzurum konsolosunun bir önceki sene Erzurum - Erzincan ve Diyarbakır seyahatleri gibi Rusya'nın Van Konsolosu da Erzincan-Diyarbakır-Harpüt dolaylarında seyahat etmektedir. Bu kişilerin istihkâm mahallerini istedikleri gibi tetkik ederek haritalarını aldıkları bildirilmiştir. Söz konusu durum hakkında ne şekilde davranılacağını Harbiye Nezareti'nden soran Nafiz Paşa'ya 26 Ekim 1880 tarihiyle gönderilen tezkerede; bu kişilerin izinsiz olarak askeri istihkâmlara ve bölgelere giremeyecekleri yazılarak buraların haritalarını neden almak istediklerinin sebebinin araştırılması istenmiştir.³¹

28 Haluk Selvi, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk- Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2006, ss. 7-8.

29 BOA., Y.PRK.MYD., 1/58, 24 Ramazan 1297.

30 BOA., Y.PRK.AZN., 1/29, 08 Şevval 1297.

31 BOA., Y.PRK.ASK., 4/67, 01 Zilhicce 1297.

İngiltere'nin Ermeniler adına teklif ettiği ıslahat teşebbüsleri sadece bununla sınırlı kalmamış aynı şekilde Doğu bölgelerinde bulunan Kürtleri de koruma adına çalışmalar yapmıştır. İngiltere vakit kaybetmeden bu olayı fiiliyata dökmek için Diyarbakır ve civarında bulunan bazı Kürtleri elçilik görevlileri vasıtasıyla ayaklandırmaya çalışmıştır.³²

Bu çerçevede başta İngiltere olmak üzere Osmanlı toprak bütünlüğünü istemeyen diğer Avrupalı devletler Ermenileri tahrik girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. 2 Ocak 1881 tarihiyle Van'dan gelen telgraf suretinde belirttiği üzere 2'si Van'lı ve 4-5'i Rusyalı olan 6-7 kişilik bir Ermeni grubunun varlığından bahsedilmektedir. Bunlardan Van'lı olanlarının Rusya'da on beş seneden beri eğitim gördükleri belirtilmektedir. Bundan başka Rusya'dan genç ve mektepli birçok kişi de deri alışverişi için Van'a geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu kişilerin mektepli olmalarına rağmen gençlik hallerine nazaran bölgeye gelişlerinin asıl nedeninin bölge halkını tahrik amacıyla olduğu anlaşılmakla birlikte bu hususta kesin bir kanıt ulaşılamamıştır. Bu durum Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş ve neticede Van'a gelip Ermenileri tahrike çalışan eğitimli Ermenilerden Rusyalı olanların kendi ülkelerine, diğerlerinin ise takip edilerek İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir.³³

b. Avrupa Basınında Ermeni Sorunu

Ermeni sorunu dönemin Avrupa basınında da yankı bulmuş 25 Şubat 1889 tarihiyle Rumeli'den Yunanistan ahvaline dair bazı haberleri içeren yazılar Atina Sefaretinde müstahdem olarak görev yapan Muharrem Ağa tarafından Rumca olarak gönderilmiştir. Bu yazılarda padişah aleyhinde birtakım ifadeler bulunmakla birlikte özellikle Sindağma kahvehanelerindeki Yunanlıların, Padişahın Ermenileri koruyup yüksek memuriyetlere atadığı fakat Ermenilerin padişah aleyhine bazı teşebbüslerde bulunduğu dair gazete haberlerini okudukları bildirilmiştir. Bu çerçevede Londra ve Paris'te birtakım Ermeni komitacılar Osmanlı hizmetindeki bazı Ermenilerle haberleşmektedirler. Hatta Danis Efendi bazen Atina'daki zengin Ermenilerle ittifaklar kurmaktadır. Muharrem Bey'in ifadesine göre Atina'ya Ermenice bir takım gazeteler de gelmektedir. Bu gazetelerden birini ele geçiren Muharrem Bey, Konsolosla ittifak kuran

İngiltere'nin Ermeniler adına teklif ettiği ıslahat teşebbüsleri sadece bununla sınırlı kalmamış aynı şekilde Doğu bölgelerinde bulunan Kürtleri de koruma adına çalışmalar yapmıştır. İngiltere vakit kaybetmeden bu olayı fiiliyata dökmek için Diyarbakır ve civarında bulunan bazı Kürtleri elçilik görevlileri vasıtasıyla ayaklandırmaya çalışmıştır.

32 BOA., Y.PRK.DH., 1/40, 29 Zilhicce 1298.

33 BOA., A.MKT.MHM., 486/38, 30 Muharrem 1298.

Ermenilerin Avrupa’da Osmanlı Devleti aleyhinde teşebbüslerde bulunduğundan da bahsetmektedir. Bu kişiler Atina’da ikamet etmelerine rağmen gazetelerin üzerinden Londra ve Paris postasının pullarının bulunduğu Muharrem Bey tarafından belirtilmektedir.³⁴ Aynı şekilde 13 Kasım 1890 tarihinde Erzurum’a gönderilen Augustin Danosso’dan alınan tahririn tercümesi de Yaver Ekrem tarafından takdim edilerek içerdiği bilgiler açısından oldukça önemlidir. Augustin Danosso tarafından *Correspondance Se’l Post* gazetesinin matbuatından aktarıldığı üzere, Emniyet ve sükunetin sağlanıp Hıristiyanlara kardeş muamelesinde bulunduğundan dolayı Ermenilerin bu durumdan şikayet ettiği bildirilmektedir. Augustin bu durumu şu şekilde yorumlar: “*Ermeniler burada Hıristiyanların kanlarının sokaklarda cereyan ettiğini ve cesetlerinin ayaklar altında olduğunu yazılmasını isterler. Bunları yazmak için Ermeni, Rum veya İngiliz olmak lazımdır.*” Aynı şekilde yalan haberleri dolayısıyla birçok zarar veren ve hala buna devam eden *Fitz Gerald*’nin neşriyatı da tekzip edilmiştir. Ayrıca bunlar sadece neşriyatla yetinmeyerek ahaliyi de tahrik etmektedirler. Bu hususta Fransa Viskonsolosu’nun Osmanlı Hükümeti aleyhindeki haberleriyle diğer konsolosları da etkilediği belirtilmektedir. Hatta bu duruma Rusya Konsolosu vekili hükümsüz kalsa da fitnekar olarak addedildiği bildirilmektedir. İtalya Viskonsolosu’nun ise Fransa Konsolosu’nun fikrine hizmetle sahte raporlar yazdığı ifade edilmiştir. Yine izinli olarak Dersaadet’te bulunan İran Baş Şehbenderi Mirza Ali Naci Han da Osmanlı hükümeti hakkında uygun olmayan bir üslup kullandığı için Osmanlı Hükümeti’nin düşmanı gibi görünmektedir. Daha önceden asi sıfatıyla bildirilen Joseph Mikaelian’ın ise İngiliz konsolosunun casusu olduğu ve konsolosluk ile Trabzon’daki Genç Ermeniler Fırkası’ndaki kişiler arasında muhabere görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kişinin daha önce Avrupa ve İran’a da seyahatlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu hususta Trabzon valisine emirler verilmiştir. Bu kişi müfsit olmakla birlikte Trabzon’daki Genç Ermeniler Fırkası’nın reisi ve İngiliz konsolosunun da casusu olduğu, şehirde olduğu müddetçe entrikalarına devam edeceği de tespit edilmiştir.³⁵

1895 Temmuz’unda Erzurum ve dolaylarında meydana gelen bir takım olaylar üzerine Rusya, İtalya, İngiltere ve Fransa konsolosları tarafından İstanbul’daki elçiliklere haber verilmiş ve bu durum üzerine de sefaretler tarafından Hariciye Nezareti’ne bir muhtıra gönderilmiştir. Bu durum devletler nezdinde diplomatik bir sorun haline getirilmeye çalışılmış, ancak yapılan araştırmada bu olayın kaynağının *Tribuna Gazetesi*’nin Erzurum’da bulunduğu iddia edilen muhabiri tarafından yayınlanan mektubun hülasası olduğu anlaşılmıştır. Yapılan incelemelerde muhabirin aslında İtalya’nın Erzurum konsolosu olduğu kanıtlanmıştır. Bu muhabirin gazetede yayınlanan mektubuna göre;

34 BOA., Y.PRK. MYD., 8/31, 24 Cemaziyelahir 1306.

35 BOA., Y.PRK. MYD., 9/102, 30 Rebiulevvel 1308.

“Çarşamba günü bölgede olayların başladığı ve bunun konsolos tercümanı tarafından kendisine bildirildiği ifade edilmiştir. Ermenilere karşı girişildiği iddia edilen bu eylemin yaklaşık yedi saat kadar sürdüğü ve bölgede yaşayan Ermeni halkının bir kısmının da güvenlik sebebiyle İtalyan Konsoloshanesine sığındığı belirtilmektedir. Söz konusu duruma mahalli kuvvetler müdahale etmeye çalışmış ancak buna rağmen olaylar daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Muhabir mektubunda Ermeni hanelerinin yağmalandığını, birçok Ermeni'nin de öldürüldüğünü ve cesetlerinin defnine hükümet tarafından izin verilmediği gibi birçok kişinin de kayıp olduğunu belirtmiştir. Bu olay üzerine Düvel-i Ecnebiye memurlarının bazılarının şikâyeti ile Erzurum Valisi ve Müfettiş Şakir Paşa tarafından olayın sorumluları tutuklanmış ve tevkif edilmiştir”.³⁶

II. Avrupalı Devletlerin Ermeni Olaylarına Müdahaleleri

a. Ermeni Olayları Hakkındaki Raporları:

İngiltere'nin Ermenilerle ilgili müdahale isteklerinde Osmanlı Devleti nezdinde bulunan elçi ve konsoloslarının göndermiş olduğu raporların, daha ziyade propaganda amaçlı yayınlanan Mavi kitaplarda yer almasının oldukça büyük bir payı olmuştur. Bu Mavi kitaplar, pek çok kez hazırlanmış olup bunların amacı, İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine, Ermeniler lehine, olgunlaştırmak ve kamuoyunun düşünceleri doğrultusunda İngiliz Parlamentosu'nda kararlar aldırarak, alınan aleyhte kararların uygulanmasını temin etmektir.³⁷ Nitekim 1890 ve 1891 yıllarından itibaren artık İngiltere'de Ermeni Meselesinin önemi azalmaya başlamıştır. 13 Ağustos 1889 tarihiyle “Ermeni Ahvaline Dair” Avam Kamarası'nda yapılan görüşmeler sırasında Mösyö Sumers birtakım suallerde bulunmuş ve bunun cevabının yetkililerden sorularak edinilen tüm malumatın bildirilmesi Marquis de Salisbury tarafından istenmiştir. Mösyö Sumers'in Avam kamarasında İngiliz Hariciye Nezareti Müsteşarından malumat istediği hususlar şunlardır; “Mardin 'de Müslümanların, yabancılara katliam için ilan yapıştırtıp yapıştırmadıkları? Ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin dağıtılmasının Padişah tarafından emredildiği, polisin de bunların ikametgâhlarını basarak

Mavi kitaplar, pek çok kez hazırlanmış olup bunların amacı, İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine, Ermeniler lehine, olgunlaştırmak ve kamuoyunun düşünceleri doğrultusunda İngiliz Parlamentosu'nda kararlar aldırarak, alınan aleyhte kararların uygulanmasını temin etmektir.

36 BOA, A.MKT.MHM., 639/6, 10 Cemaziyelahir 1313.

37 Zeynep Altuntaş, “1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1, Haziran 2005, s. 175.

defter ya da paralarını müsadere edip etmedikleri? Derviş Paşa'nın başkanlığı sırasında Yıldız'da oluşturulan Divan-ı Harpte Ermenilerin kürek ve müebbed cezasına çarptırılıp çarptırılmadığı?" Sonuçta Mösyö Sumers'in soruları Diyarbakır İngiltere Konsolos vekilinden sorularak alınan cevapta bu hususta padişahın katiiyen emir vermediği bildirilerek yakın zamanda bir raporun gönderileceği söylenmiştir.

1889 yılında Miralay Chermside tarafından Van, Bitlis ve Muş dolaylarına yapılan seyahat sırasında tutulan raporda bu bölgelerin durumu hakkında oldukça önemli bilgiler verilmiş ve Batı'nın artık yaşanan yeni olayları daha az umursadığı görülmeye başlanmıştır. Şöyle ki söz konusu seyahat raporunda Albay, Osmanlı ülkesinin önceki yıllara göre son derece huzurlu olduğunu, Türklerin Ermenileri öldürüp yok etmeye ve kızlarını kaçırmakla Osmanlı haremlerine sokmaya kalkıştıkları yolundaki söylentilerin oldukça abartılı olduğunu belirtmektedir. Berlin Antlaşması'nın maddelerinden Osmanlı Devletinin Doğu Bölgeleri'nde İslahat yapması hususundaki maddeyi de hatırlatarak devletin bölgede Ermeniler lehine hiçbir ıslahat girişiminde bulunmadığını da ifade ederek bu bölgelerdeki yönetimin zafiyetinden bahsetmiştir. Albay raporunun sonunda *Türkler aleyhinde bulunan her Hıristiyan devlete Ermenilerin meylettiklerini belirterek; Türklerin Ermenileri sadakatsiz addetmelerinin son derece doğru olduğunu da söylemektedir.*³⁸

Bölgedeki yönetimin zafiyetinden bahseden başka bir yazıda ise Ermenilerin bir süredir Doğu bölgelerinde asayişsizlikte bulunarak bu yolda her türlü teşebbüste buldukları belirtilmektedir. Maksatlarını gerçekleştirmek için bulunduğu mevkiinin önemi sebebiyle Van'ı seçmişlerdir. Halk bu duruma karşı çıkmasına rağmen Van valisi tedbir almak yerine eşrafı tahkir etmiştir. Bu durumun Ermenilerin emellerine hizmetten başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Aynı belgede, söz konusu olaylar yaşanırken Ekim 1892'de Rusya'nın Van Viskonsolosunun seyahatinden de bahsetmektedir. Konsolos, seyahati sırasında kendisini korumak üzere zaptiyeden Ermeni ve Kürd lisanına vakıf bir asker ile beraber hareket etmiş ve bölgede tahkikatlarda bulunmuştur. Söz konusu konsolosun Erzurum ve Bitlis dolaylarında vazifesi dışında yaptığı bu tahkikatlar nedeniyle, bu konsolosun devleti tarafından görevlendirildiği kanısına varılmıştır.³⁹

b. Ermeni Halkını Kışkırtma Faaliyetleri

İngiltere, doğu bölgelerinde çıkan isyan hareketlerini teşvik edici bir tutum içerisinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde huzuru bozan Ermenilere de sahip

38 BOA., Y.PRK.TKM., 18/8, 11 Zilkade 1307.

39 BOA., Y.MTV., 69/81, 27 Rebiulevvel 1310.

çıkıştır. İngiltere; isyancı Ermenilerin adil yargılanmadıklarını, şahitlerin dinlenmediği gibi bunlara söz hakkı dahi verilmediğini öne sürerek bunların tahliye edilmeleri için Osmanlı hükümetine baskı yapmıştır.⁴⁰ Hatta Sadaret'e Mayıs 1893 tarihiyle Ankara vilayetinden yazılan telgrafta, İngiliz konsolosunun usul üzere tutuklu olan Ermenileri korumak ve adilane bir muhakeme için mahkemeye dâhil olduğundan bahsetmenin yanında tutukluların sayısını ve suçlarını belirten bir açıklama yapılmasını istediği de belirtilmektedir. İngiliz konsolosu, Ermeniler arasında Sosyalizm ve Nihilizm fikrini yaymak için Anadolu'ya gelen ve gizlice seyahat ederken tutuklanan Reştoni isimli kişiyi de görmüş ve bu hareketi gerçekleştirme sebebini sorduğunda Reştoni, amacın sadece Osmanlı Devleti aleyhinde bulunmak olduğunu belirtmiştir. Ancak bunu yaparken Osmanlı'dan herhangi bir fenalık görmediğini söyleyerek bu fikirleri yaymak için Adana komitesinden para aldığını itiraf etmiştir. Bu olay üzerine İngiliz konsolosu hükümetin tavrında son derece adil olduğunu ve bu düşüncesini İstanbul'daki İngiliz elçiliğine yazacağını bildirmiştir.⁴¹

İngiltere, doğu bölgelerinde çıkan isyan hareketlerini teşvik edici bir tutum içerisinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde huzuru bozan Ermenilere de sahip çıkmıştır. İngiltere; isyancı Ermenilerin adil yargılanmadıklarını, şahitlerin dinlenmediği gibi bunlara söz hakkı dahi verilmediğini öne sürerek bunların tahliye edilmeleri için Osmanlı hükümetine baskı yapmıştır.

Zaptiye Nezareti'nin 14 Eylül 1895 tarihinde Sadaret'e göndermiş olduğu yazıda, Amerika Sefareti tercümanının Ermenilerin Adana ve Halep'te karışıklığa sebep olacaklarına dair malumat aldıkları ve bu bilginin Beyrut Konsolosluğu tarafından verildiği ifade edilmektedir.⁴²

Sadaret makamından 2 Eylül 1890 tarihinde yazılan bir yazı ile Trabzon İngiliz ve Rus konsolosluklarında tercüman olarak görev yapan İngiliz tebaasından Ermeni kökenli Avmidas Hekimyan ile Migadiryen Bedros ve katip Karekin Serdaryan adlı kişilerin sıfat-ı memuriyetlerinden istifade etmek sureti ile; Erzurum, Van ve Bitlis'teki Ermenilerle haberleşerek Osmanlı Devleti ve İslam milleti aleyhinde gerçek dışı haberleri hakikatmiş gibi göstererek bu haberlerin sefaretlerine gönderdikleri raporlarda yer almasını sağladıkları belirtilmiştir. Bu raporlar uluslararası resmi çevrelere yansıdığı için söz konusu şahısların görevden uzaklaştırılmaları gereği Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁴³

40 BOA, HR.SYS, 2819/30.

41 BOA, Y.PRK.A, 8/39, 16 Şevval 1310.

42 BOA, Y.PRK.ZB, 16/13, 18 Muharrem 1313.

43 BOA, HR.SYS., 2769/17, 17 Muharrem 1308.

14 Temmuz 1893 tarihiyle Anadolu vilayetleri ve kumandanlıklarına yazılan tebligatta ise İngiliz Konsoloslarının Anadolu'nun çeşitli yerlerine giderek ikamet ettikleri ve hatta Ermeni halkını da yardım vaatleri ile isyana teşvik ettikleri bildirilerek bu hususta gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bu duruma karşılık Halep Vilayetinden gelen telgrafta konsolosların istedikleri yerde gezabilmelerinin önüne geçilemeyeceği (ki bu onlara tanınmış bir hak) için bu hallerine mümkün olduğunca engel olunması amacıyla konsolosların memuriyet yerleri dışında seyahat edebilmelerinin ancak sefaretlerle yapılan yazışmalar ardından Bab-ı Âli'nin izni doğrultusunda olabileceği belirtilmiştir.⁴⁴ 26 Şubat 1894 tarihi ile Sivas Valisi tarafından gönderilen şifreli telgrafta Kayseri'de Ermenilerin Müslümanlar tarafından katledileceğine dair ilanlar yapıldığı, bunun Amerika konsolosuna Mösyö Fansur adında bir Amerikalı tarafından telgrafla bildirildiği ve akabinde yanında bir Protestan rahiple birlikte mutasarrıflığa giderek hükümetin icraatlarından dolayı teşekkür ettiği belirtilmektedir. Aynı belgede bu kişilerin gerçekleştirdiği ziyaretten sonra çarşıda dükkânları bulunan Ermenilerin sebepsiz yere işyerlerini kapattığı ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile buna engel olduğu da ifade edilmiştir. Sivas Valisi beyanında; *senelerdir tabi olduğu devlete sadık olan, ağır başlı ve terbiyeli Ermenilerin dahi bu durumdan şikâyet ettiklerini söylemektedir. Bölgede bulunan Ermeni halk, meydana gelen karışıklıklar nedeniyle zanaat ve ticaretlerinde büyük zarara uğradıklarını bildirilmiş hatta Komiteler tarafından kendilerinden para talep edildiğini, verilmediği takdirde de öldürülmekle tehdit edildiklerini ifade etmişlerdir.* Mösyö Fansur hakkında yeterli bilgi olmamasına rağmen fesadçılardan olduğu da bilinen bir gerçektir. Hatta bu hususta Ermenilere fesad dersi veren Protestan okullarının faaliyetlerine de dikkat çekilmektedir. Meclis-i Vükela tarafından 25 Şubat 1894 tarihiyle tebliğ edilen tahriratta, Ecnebi ve Protestan okullarının Maarif memurları tarafından teftiş edilerek içeriği zararlı olanların men edilmesine karar verilmiştir. Ardından asayişin sağlanarak gerekli tedbirlerin alınması hususunda dikkat edilmesi istenmiştir.⁴⁵ Aynı şekilde yaşanan bir başka olay da; Amerika'nın İskenderun Konsolosluğunda görevli iken Ermeni fesadını koruduğu için ülkesine sınır dışı edileceği sırada İskenderun Limanına gelen İtalyan kumpanyasından bir vapura hastaya bakmak bahanesi ile binerek çıkmayan ve buradan da İskenderiye'ye kaçtığı anlaşılan Doktor Nikogos hakkındadır. Mektubi Kalemi'ne mahsus 13 Mayıs 1905 tarihli tamimde bu kişinin "Osmanlı Vatandaşı" sıfatını kullanarak başka yerlere de gidebileceği belirtilerek bu durumun engellenerek Osmanlı memleketi dâhilinde bulunmasına müsaade edilmemesi istenmiştir.⁴⁶

44 BOA, Y.PRK.AZJ., 26/48, 29 Zilhicce 1310.

45 BOA, A.MKT.MHM., 724/4, 19 Şaban 1311.

46 BOA, ZB., 401/65, 30 Nisan 1321.

c. Ermeni Komitelerine Yapılan Yardımlar

4 Mayıs 1893 tarihli Başkitabet'e yazılmış olan bir başka belgede Manchester'daki Ermeni fesadçıların Londra'daki Ermeni komitesine yardım ettiği ve hatta İngiliz Konsolosu Wilkinson'un da durumdan haberdar olduğu bildirilmektedir. Bu evrak üzerine yapılan tahkikatın neticesinde bu eylemin Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından yapıldığı ve bunların bazılarının Manchester'li olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu kişilerin tüccar olmaları sebebiyle Londra'daki komiteye parasal yardım yaptıkları anlaşılmıştır. Bu kişiler hakkında bilgi edinmek için iki farklı yöntem belirlenmiştir. Buna göre; ya Manchester'a İstanbul'dan muktedir bir baş şehbender atanması ya da Liverpool'daki Osmanlı Devleti konsolosu Lütfi Bey'in Manchester baş şehbenderi olarak tayin edilmesi düşünülmüştür.⁴⁷

Osmanlı Devleti tarafından ne kadar tedbir alınırsa alınsın, Ermeni komitelerini arkasında bulunan çoğu Avrupa Devleti açıktan veya dolaylı olarak bu olayların yaşanmasına destek vermişlerdir. Ermeni Komitaları; propaganda, para ve silah temini gibi üç ana temel üzerinde yükselmişlerdir. Bunu yaparken de sadece Müslümanlara değil kendi soydaşlarına dahi maddi ve manevi baskıda bulunmuşlardır. Hatta misyonerler tarafından Ermeni komitacılara propaganda, para hatta silah konusunda birçok yardımda bulunulmuştur. Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi postaneden kontrol için gönderilen mektuplar arasından çıkan Van'da K. V. Hallward imzasıyla 4 Kasım 1895 tarihli Trabzon İngiliz Konsolosluğu Tercümanı Komidas Hekimyan'a yazılmış ve zarfı üzerinde İngiliz Konsolosluğu mührü bulunan İngilizce mektubun tercümesidir. K. V. Hallward "*Sevgili dostum Mösyö (Komidas) Hekimyan*" diye başlayan 15 Kasım 1895 tarihli mektubunda şunları ifade etmektedir:

"Tüfek ve sairenin bulunduğu sandığı ne zaman Erzurum'a gönderdiniz? Bundan kesinlikle bir bilgim yok. Bu sıralar yolların güvenli bir halde olduğunu sanmıyorum. Su anda bir Laz veya bir Kürd'ün bu tüfeklerle keklik avladığını zannediyorum. Siz ne düşünüyorsunuz? Kısa zaman önce İstanbul'dan benim için başka bir paket daha gönderilmişti. Trabzon Rüşumat Dairesi'nin iki adet raporunu lütfen gönderiniz. Çünkü bazen burada bu raporlar sorulmaktadır. Ya da gönderdiğiniz eşyayı ne şekilde yazdırdığınızı bana bildiriniz. Gönderdiğim birinci rapor vasıtasıyla tüfek ve sair şeyleri gümrükten geçirdiğinizi anladım. Gümrükten geçirilecek şeyin herhangi bir alet olmayıp tüfek olduğu söz konusu raporda belirtilmişti. Geçenlerde meydana gelen acıklı vakanın (Bitlis ve diğer olaylar) aslı esası nedir? Olayları ilk Ermeniler mi yoksa Türkler mi başlatmıştır? Bu olayların çıkmasına Bahri Paşa'ya yapılan

47 BOA, Y.PRK.AZJ., 24/11, 17 Şevval 1310.

suikast mı sebep olmuştur? Bunlar ne budala adamlarmış ki, silahlarını doğruca hedefe isabet ettirememişler! Bahri ve Hamdi Paşalara suikast yapanlar yakalanmış mıdır? Bildiğiniz tüm ayrıntıları tarafıma bildirmenizi rica ederim Şimdiki planımız nedir?”⁴⁸

Aynı şekilde örneklendirebileceğimiz başka bir belge de Van Fransız Konsolosuna aittir. Sadaret tarafından Hariciye Nezaretinin 22 Haziran 1905 tarihli tezkeresine ek olarak gönderilen yazıda Van Fransız Konsolosu tarafından Cebel’de bulunan on bir köyün Ermenilerine 38500 kuruş yardım parası dağıtıldığı ve bu esnada Konsolos tercümanı tarafından Ermenilere akçe ve hayvan verilmesindeki maksadın da kendi fikirlerine destek vermek amacıyla yapıldığı Bitlis vilayetinden gelen telgraf ile bildirilmiştir. Aynı konsolos tarafından 8 Haziran 1905 tarihinde de Sason ve Talori civarında bulunan yirmi köydeki Ermenilere 548 Osmanlı lirasının dağıtıldığı Muş mutasarrıflığından gelen yazıda belirtilmektedir. Bunun yanında Van Fransız Konsolosu Rupen ile Tercümanı Mihran’ın Muş’a gelerek durum ve hüviyeti araştırılmakta olan dağlı iki Ermeni’yi polis dairesinden alarak uygunsuz sözler söyleyip hakaretlere kalkışmışlardır. Aslında görev yeri Van ile sınırlı olması gereken konsolosun kendi kendine Muş’a kadar gelip defalarca böyle hareketlere kalkışması özellikle hükümet işlerine müdahale ve tecavüz etmesi, hele Tercümanı Mihran’ın kötü sözler söyleme cüretinde bulunması şiddetli cezayı gerektirdiğinden her ikisinin de azil ve değiştirilmesi için Fransa Büyükelçiliği’ne gerekli tebligat yapılmıştır. Sonuçta adı geçen konsolosun yapmakta olduğu mesleğe göre hakkında şikâyet beyan edilmesinin şaşırtıcı olduğu ve Van’a geri dönüşünde Bitlis Vilayeti’ne yaptığı seyahate dair gönderdiği rapor gösterilerek Osmanlı Hükümeti’nin iyiliğini isteyen böyle bir kişinin azlini istemenin uygun olmadığı cevabı verilmiştir.⁴⁹ Neticede açıktan destek alan Komitaların hem Osmanlı Devleti’ne bakışı hem de kullandığı üslup değişerek daha da tehditkâr bir hal almaya başlamıştır.

Hariciye Nezareti tarafından 23 Eylül 1905 tarihli yazıda ise Rusya’nın kullandığı Ermeni tercümanlardan bahsetmekle birlikte bundan başka “Çapar” adı verilen Ermeniler de Erzurum ve Bayezid konsoloslarının postalarını taşımaktadırlar. Bu iki grup Ermeni halkı (çapar ve tercüman) pasaportsuz olarak diledikleri yerlere seyahat yapmaktadırlar. Kaldı ki söz konusu çapar ve tercümanlar hususunda Dâhiliye Nezareti’nden 6 Ekim 1905 tarihiyle bir yazı gönderilerek bu kişilere ne şekilde muamelede bulunulacağı sorulmuştur. Verilen cevapta Ermeni fesadından dolayı asayişin sağlanması için bu kişilere dikkat edilmesi istenmiş ve hükümetler arasında anlaşmaya varılarak Ermenilerin bu görevlerde istihdam edilmeyeceği belirtilmiştir.⁵⁰

48 BOA., Y.PRK.UM., 33/99, 27 Cemaziyevvel 1313.

49 BOA., A.MKT.MHM., 673/25, 15 Rebiulahir 1322.

50 BOA., A.MKT.MHM., 644/5, 23 Receb 1323.

SONUÇ

Ermeni sorunu, Osmanlı Devleti'ni parçalayarak çıkarlarına ulaşmayı amaçlayan devletlerce ortaya konulmuş, bugün ise isimleri değişmekle birlikte aynı çıkar çevrelerinin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için sıcak tuttıkları temelsiz, yapay ve maksatlı bir sorundur. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde hemen her konuda baş gösteren Avrupa devletlerinin müdahaleleri sonucunda Türk-Ermeni ilişkileri de bozulmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta siyasi otoritesini yitirmiş olduğu son dönemde Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'nde bulundurdukları elçi ve konsolosları vasıtasıyla Ermeni halkını, Osmanlı aleyhinde kışkırtarak onlara yapay bir bağımsızlık vaat etmişler ve bu amaç için Ermeni halkına lojistik destekte bulunmuşlardır. Yine Avrupalı devletler misyonerlik faaliyetleri için din adamı kisvesinde Osmanlı Devleti'ne gönderdiği kışkırtıcıların etkinlikleriyle Ermeni halkını; sosyal, kültürel, ticarî, dinî ve siyasi açılardan Türk milletinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin "Doğu Anadolu'da yapacağı ıslahat ve alacağı asayiş tedbirlerinin icrasına ilgili devletlerin nezaret edeceğini" kabul etmesiyle birlikte fiilen uygulamaya konulan "Ermeni Planı", başlangıç itibarıyla Rusya, sonradan İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmiştir. Hatta bu devletler izlemiş oldukları paylaşım politikasının doğal bir sonucu olarak, "Sözde Ermeni hamiliklerini" insancıl motiflerle süsleyerek kendi ülkelerinde basın-yayın organları vasıtasıyla duyarlı bir kamuoyu yaratmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu destekten güç alan Ermeniler birbirini takip eden isyanlar başlatmışlar, Ermeni tedhiş ve terörünü artırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin tarihi ve azınlıkların durumu tarafsız bir gözle incelendiğinde, özellikle Rumlar ve Ermenilerin; dil ve din özgürlüğüne sahip oldukları, askerlik yapmadıkları, kendilerine ticaret yapma ve servet edinme özgürlüğünün tanındığı, Divan-ı Hümayun ve Elçilik tercümanlığı gibi üst düzey görevlerin her dönemde öncelikli adayları oldukları açıkça görülmektedir. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklarla ve özellikle Ermenilerle ilgili olarak özel biçimde saptadığı olumsuz bir devlet politikasından söz etmek olanaksızdır. Bu bağlamda kuşkusuz, devlet yönetiminden kaynaklanan bir "Ermeni Sorunu" da söz konusu değildir. Bugün böyle bir sorunun varlığından söz ediliyorsa bu Osmanlı Devleti'nin ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin değil Avrupalı güçlerin yarattığı ve kendilerine ait bir sorundur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

A. Belge Tasnifi

1. Hariciye Nezareti Tasnifi

a) Siyasi Kısım Evrakı

2. Sadaret Tasnifi

a) Mektubi Kalemli Evrakı

b) Mektubi Mühimme Kalemli

3. Yıldız Tasnifi

a) Perakende Evrakı

aa. Arzuhal ve Journaller

ab. Askeri Maruzat

ac. Zaptiye Nezareti Maruzatı Analitik Envanteri

ad. Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı

ae. Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı

af. Dahiliye Nezareti Maruzatı

b) Sadaret Evrakı

c) Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı

d) Mütenevvi Maruzat Evrakı

II. Yayınlanmış Vesikalar

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953.

III. Süreli Yayınlar

Maarif Salnamesi, 1316, 1318, 1321.

IV. Araştırma Eserler

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Diplomasisinin Geçirdiği Aşamalar ve Özel Bir Örnek Olarak III. Selim Dönemi”, *Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Konya, s. 777-794.

ALTINTAŞ, Zeynep, “1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere’nin Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1, Haziran 2005, s. 150-183.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, TTK, Ankara 1983.

“Diploma” *Türk Ansiklopedisi*, C. 13, 1966, s. 321.

FONTON, Charles, *18.Yüzyılda Türk Müziği, Şark Musikisi (Avrupa Musikisiyle Karşılaştırmalı Bir Deneme)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Cem Behar, Pan Yayınları, Kasım 1987.

HITZEL, Frederic, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, YKY, İstanbul 1995.

HUREWITZ, J.C., “Ottoman Diplomacy and The European State System” *The Middle East Journal*, Vol. XV. Washington 1961, s. 41.

İNAN, Kenan, “Osmanlı Devletinde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri”, *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, s. 196-201.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK, Ankara 1988.

_____, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları, Nizâm-ı Cedit (1789–1807)*, TTK, Ankara 1988.

KINLI, Onur, *Osmanlıda Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Yayınları, Nisan 2006.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Diplomatik”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s.360-366.

MARMARA, Rinaldo, “16.- 19. yüzyılda İstanbul’da Levanten Tercümanlar”, *Toplumsal Tarih*, S. 158, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2007, s. 62-66.

NICOLSON, Harold, “Diplomasi Mesleği Nasıl Doğdu?”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, S. 253, (Çev. Kemal Bekiroğlu), Nisan 1952, s. 20-27.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2009.

SANDER, Oral, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 3.

SAVAŞ, A. İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007,

SELVİ, Haluk, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk- Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2006, s. 3-18.

SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara 1987.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Venedik Cumhuriyetinin İstanbul’daki Temsilcileri, Balyoslar Çalışmaları ve Etkinlikleri”, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1988, s. 300-304.

TESTA, Marie, Antoine Gautier, *Dragomans et Diplomates Europeens Aupres de La Porte Ottomane*, LXXI, ISIS, İstanbul 2003.

TUNCER, Hüner, “Eski” ve “Yeni” Diploması, Ümit Yayıncılık, Ankara 1991.

_____, “Osmanlılarda Sürekli Diploması Uygulaması”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 80, Aralık 1985, s. 45-49.

TUNCAY, Mete, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, C. II, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.

AMERİKAN BASININDA LOZAN KONFERANSI VE ERMENİ SORUNU

(LAUSANNE CONFERENCE AND
THE ARMENIAN PROBLEM IN THE AMERICAN PRESS)

Yrd. Doç. Dr. Tuba Ünlü BİLGİÇ
ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz: *I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra da bazı Ermenilerin Türkiye topraklarının bir kısmı üzerinde devlet kurma isteği ve çabası devam etmiş; Lozan Konferansı bu açıdan son bir şans olarak görülmüştür. Bu amaca ulaşabilmek için de ABD'nin desteğini kazanmayı hedeflemişlerdir. Yoğun bir propaganda faaliyeti yürüterek Amerikan yönetiminin kendi istedikleri çizgide politika izlemesini sağlamak üzere kamuoyu baskısı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu makale söz konusu propaganda faaliyetleri çerçevesinde Amerikan basınında Ermeni meselesinin ele alınışını araştırmaktadır. Kampanya her ne kadar ABD'nin Lozan Konferansı sırasında Ermenilerin tercihleri doğrultusunda bir politika izlemesini sağlayamamış olsa da Amerikan kamuoyunda etkisi uzun yıllar devam edecek olan olumsuz Türk imajının inşasına katkıda bulunmuştur.*

Anahtar Kelimeler: *Lozan Konferansı, Türkiye, Ermeniler, Ermeni meselesi, ABD, Amerikan basını, Amerikan kamuoyu*

Abstract: *Armenian wish and endeavor to establish an Armenian state on a part of the Turkish territory remained alive even after the end of the World War I. Hence, the Lausanne Conference was seen as a last chance from this perspective by some Armenians. To attain this goal, they aimed to secure American support. Through intense propaganda efforts, they tried to build up public pressure in order to shape the administration's policy in accordance with their preferences. This article aims to investigate how American press handled the Armenian issue within the context of this propaganda campaign. Although the campaign was not able to make the American administration follow an Armenian favored policy during the Lausanne Conference, it contributed to the construction of a negative Turkish image which was to affect the American public for years to come.*

Keywords: *Lausanne Conference, Turkey, Armenians, Armenian issue, USA, American press, American public opinion*

Bu makale Amerikan basınında Lozan Konferansı çerçevesinde Ermeni meselesinin ele alınışını incelemektedir. Bu çerçevede, Konferans sırasında Ermeni sorunu ile ilgili olarak *Chicago Tribune*, *Los Angeles Times*, *The New York Times* ve *The Washington Post* gazetelerinde çıkan haber, yazı ve yorumlar değerlendirilmiştir. Makalede, Lozan'daki ABD heyeti ve Ermeni

***Ermeni davasında
Amerikan halkının
desteğini kazanmak üzere
yürütülen kamuoyu
yaratma çalışmaları
çerçevesinde, bu dönemde
ABD'de önce misyonerler
daha sonra da Ermeniler
ve Ermeni yanlısı
Amerikalılar tarafından
son derece olumsuz ve
etkileri bugüne kadar
süren bir Türk imajı
oluşturulmuştur.***

temsilcilerinin Konferans esnasında yaptıkları ve basında yayınlanan konuşmalarına yer verilmiş, ancak Türk heyeti ve İtilaf devletleri heyetleri temsilcilerinin konuşmaları, Lozan Konferansı üzerine yazılmış muhtelif eserlerde bulunabileceği cihetle aktarılmamıştır. Aynı sebeple, Lozan Konferansı hakkında detaylı bilgi verilmekten kaçınılmıştır.¹

I. GİRİŞ

Justin McCarthy'nin de ifade ettiği gibi, Amerikan kamuoyu 1890lar'dan itibaren Ermeni meselesine ilişkin olarak öncelikle ve ağırlıklı misyonerler tarafından bilgilendirilmiştir.² Aynı şekilde Lozan

Konferansı öncesinde misyonerlerin, Ermeni kuruluşları temsilcilerinin³ ve onlarla bağlantı içinde olan Amerikalı siyasetçi ve toplum önderlerinin ABD yönetimini Türkiye'ye karşı Ermenilerin haklarını korumaya yönelik olarak siyasi bir tavır almaya çağırان yazı ve demeçleri basında yayınlanmaya başlamıştır.⁴ Konferansın açılması ile birlikte yazı, başyazı ve okuyucu mektuplarında yönetimin Ermenilere bir yurt tesis edilmesi için girişimlerde bulunmasını sağlama çabası öne çıkmıştır. Ermeni davasında Amerikan halkının desteğini kazanmak üzere yürütülen kamuoyu yaratma çalışmaları çerçevesinde, bu dönemde ABD'de önce misyonerler daha sonra da Ermeniler

1 Lozan Konferansı konusunda oldukça zengin Türkçe literatür bulunmaktadır. Örneğin bkz. M. Cemil Bilsel, *Lozan Cilt I-II* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998); *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha Meray, Birinci Takım, Cilt I, Kitap 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970); Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990). Lozan Konferansı'nda Ermeni meselesini araştıran çalışmalar için bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987); Ömer Turan, "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu," *Türkkaya Ataöv* (ed.) *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), s. 195-222; Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansında Ermeni Sorunu," *KÖK Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, no.2, Güz 2000, ss. 209-225; Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform* (Minneapolis: UMI, 1986).

2 Justin McCarthy, *The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice* (Utah: The University of Utah Press, 2010).

3 Amerika'daki Ermeni kuruluşlarının Konferans süresince yürüttükleri faaliyetler hakkında detaylı bilgi için bkz., Kemal Çiçek, "Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri," *80. Yılında 2003 Pencesinden Lozan Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), ss. 119-141.

4 Protestan misyonerlerin Yakındoğu'da Amerikan siyasetiyle ilişkisi hakkında bir çalışma için bkz. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

ve Ermeni yanlısı Amerikalılar tarafından son derece olumsuz ve etkileri bugüne kadar süren bir Türk imajı oluşturulmuştur.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, basında Türklere karşı derin bir önyargı bulunduğu görülmektedir. Türkler, “kibirli, küstah, terbiyesiz”,⁵ “acımasız, güvenilmez, yetersiz, vurdumduymaz, duygusuz, cahil”,⁶ “savaş dışında yeteneği olmayan”,⁷ “beceriksiz, adil ve etkin yönetmeyi beceremeyen, baskıcı ve ilkel”⁸ gibi sıfatlarla tanımlanmış; sadece güç kullanımı ile ikna edilebilen, diplomasiden değil şiddetin dilinden anlayan doğulu kafa yapısına (oriental mind) sahip oldukları ileri sürülmüştür. Konferans sırasında Türklerin İtilaf devletlerinin suçlamaları karşısındaki savunmaları (en kibar ifadeyle) inandırıcılıktan uzak olarak nitelenmiş;⁹ Türklerin sözlerinin hiçbir değeri olmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca Ermeni ve Rumlar olmadan ülkeyi yönetecek kapasiteye sahip olmadıkları, ülkedeki refah ve medeniyetin esas kaynağı olan bu iki grubu yok ederek veya sürerek¹⁰ “altın yumurtlayan tavuğu öldürdüklerini” bile fark edecek seviyede olmadıklarını gösterdikleri vurgusu yapılmıştır. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu’nun 600 yıl boyunca çok-dinli ve çok-dilli bir yapıyı sürdürebilmesi hakkında herhangi bir değerlendirme yer almamıştır. Ayrıca, incelemeye tabi tutulan gazete yazılarında bazı Türk liderlere atıfla çeşitli ifadeler kullanılmış, böylece Türk liderlerin Anadolu’da hiçbir Hristiyanı istemediklerini kendi ağızlarıyla söyledikleri iddia edilmiştir. Ancak bu tür iddiaların başka kaynaklardan sağlamasının yapılması Amerikan kamuoyunda basın aracılığıyla çizilmeye çalışılan Türk imajını yansıtmayı amaçlayan mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Basında İtilaf devletlerine de, özelde Ermenilerin genelde tüm Hristiyanların haklarını savunma hususunda yetersiz kaldıkları için eleştiri yöneltilmiş; büyük güçlerin kendi, özellikle ekonomik, çıkarlarını korumak uğruna Ermenileri yarı yolda bıraktıkları fikri sıklıkla işlenmiştir.¹¹ Esasen bölgedeki petrol paylaşımını sonuca bağlamak amacıyla yapıldığı iddia edilen Konferans’ta İngiltere Musul petroleri konusunda elini güçlendirmek için Ermeni kartını bir süre oynamak sonra da Ermenilere ihanet etmekle suçlanmış; ABDAçık Kapı Siyaseti’ni Hristiyan azınlıklar konusunun üzerinde tutmakla itham edilmiştir.

5 “Turks’ Arrogance Damps Peace Hopes,” *The New York Times*, 23 Aralık 1922, s. 3.

6 Silas Bent, “Uprooting of Greeks in Turkey a Modern Exodus of Outcasts,” *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. XX5.

7 “No More Golden Eggs,” *The New York Times* 23 Aralık 1922, s. 10.

8 Vahan Cardashian, “Independence for Turkey,” *The New York Times*, 28 Ocak 1923, s. XX6.

9 “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.

10 Amerikan basınında Ermeniler’in zorunlu olarak Suriye bölgesine göç ettirilmeleri “deportation” olarak ifade edilmektedir. Bu yüzden, haber yapan muhabirler ya da Ermeni propagandistler zorunlu göç hadisesini sanki Ermeniler, Osmanlı topraklarından çıkarılıyorlarmış gibi anlatmaktadırlar. Hâlbuki Osmanlı Ermenileri, hükümet tarafından bir Osmanlı toprağından başka bir Osmanlı toprağına gönderilmişlerdir.

11 İtilaf devletlerine karşı takınılan şüheci tutum Ermeni meselesine özel bir tavır olarak düşünülmemeli ve Amerikalıların geleneksel olarak Avrupa siyasetçilerine ve siyasetine duydukları güvensizlik çerçevesinde değerlendirilmelidir.

II. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ

Konferans öncesinde Ankara hükümetinin tüm Hristiyanları ülkeyi terk etmeye zorladığına dair haberler yayınlanmıştır. Haberlerde, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti'nin (Near East Relief) "1.250.000 Hristiyanın Anadolu'dan kaçmak zorunda bırakıldığı" yönündeki açıklamalarına atfen İsmet Paşa'nın "Anadolu'dan 1.250.000 Hristiyan gidemez çünkü Anadolu'da o kadar Hristiyan yok" dediği aktarılıyor; ayrıca Ankara hükümetinin bir bildiri yayınlayarak, Hristiyanların ülkeden sınırdışı edilmelerinin sözkonusu olmadığını, bu tür haberlerin savaş sebebiyle (İzmir'in boşaltılması sırasında 18 ve 55 yaşları arasındaki Hristiyan erkeklerin Yunan kuvvetlerine katılmaları ihtimalini bertaraf etmek amacıyla) bu tarihe kadar yasak olmasına rağmen artık Hristiyanların ülkeyi terk etmelerine izin verilmeye başlanmış olmasından kaynaklanabileceğini açıkladığı bildiriliyordu.¹²

Ermeniler ile ilgili olarak da New York Times'da (NYT) Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi (American Committee for the Independence of Armenia - ACIA) Başkanı James W. Gerard'ın ABD Başkanı Harding'e hitaben yazdığı bir mektup yayınlanmıştır. Gerard, ABD yönetiminin Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların uygun bir düzenleme ile korunmasının sağlanması konusundaki faaliyetlerini yetersiz buluyor ve tek çözümün Türklerin Ermeniler üzerindeki yönetimine son verilmesi olabileceğini savunuyor; Başkanın daha önceki yıllarda Sevr Anlaşması'nın Ermeniler ile ilgili hükümlerinin uygulanmasından yana olduğunu hatırlatarak, ABD'yi bir an önce Ermenistan'ın bağımsızlığına destek vermek üzere harekete geçmeye çağırıyordu.¹³

Bu çerçevede, yine NYT'da yayınlanan bir makalede Türkiye'ye ilişkin üç temel Amerikan çıkarı¹⁴ olduğu fikri işleniyordu: (a) Azınlıkların korunması da dâhil olmak üzere, ahlâki ve dini çıkarlar; (b) Kapitülasyonlar; ve (c) Boğazlar rejimi. Ancak Amerika Ermeni meselesi ile çok geç ilgilenmeye başladığı, bu sebeple asıl ihtiyaçları olduğu sırada Ermenilere gerekli yardımı sağlayamadığı için eleştiriliyor; Amerika'nın azınlıklar ile ilgili en önemli çıkarının korunamadığından yakınılıyordu.¹⁵

Basında ayrıca, Türk kaynakların "Yunanlıların çekilmesi ertesinde Anadolu'da

12 Frank Wills, "Turks Denounce U. S. Propaganda," *Chicago Daily Tribune*, 17 Kasım 1922, s. 10.

13 James W. Gerard, "Armenia and the President," *The New York Times*, 14 Kasım 1922, s. 13.

14 Amerika'nın Yakındoğu politikasının genel esasları için bkz., Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika," *Bellekten*, cilt LV, no. 213, 1991, ss. 483-527.

15 Edwin L. James, "Our Rights Ended, İsmet Pasha Says," *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

150-200.000¹⁶ Ermeni'nin kalmış olduğunu tahmin ettiklerini ancak bu nüfusun da göç etmiş olabileceğini ve İstanbul'daki Ermenilerin de çoğunun ülkeyi terk ettiğini” açıkladıkları, bu durumda “özellikle Ermeni ve Rumlardan oluşan Hristiyan azınlığın neredeyse tamamen yok olması cihetiyle Lozan'da Türk diplomatlarının azınlık meselesinin önemsiz bir konu olduğunu savunacaklarının düşünüldüğü”, halihazırda Türklerin de Orta Avrupa ülkelerindeki azınlıkların korunmasına ilişkin Paris Anlaşmaları maddelerini kabul etmeye hazır olduklarını ifade ettikleri yazılıyor ancak “Türklerin azınlıkların korunmasına ilişkin bu tür sözleri 800.000 Ermeni katledilmeden önce de verdiği” ileri sürülüyordu.¹⁷ Bu sebeple, Hristiyan azınlıklar için genel bir taahhüt altına girilmesi gerektiğinden bahisle, Türkler verdikleri sözlerde durmadıkları takdirde Amerika'yı harekete geçme sözü vermeye davet eden yazılar yayınlanıyordu.¹⁸

Gazetelerde yapılan çağrılarda, ABD'nin Ermenilere yurt verilmesini sağlaması ve güvenliklerini taahhüt altına alması talep ediliyor; misyonerlerden ve din adamlarından halkı yönetime bu yönde baskı yapma konusunda ikna etmeleri isteniyordu.

III. LOZAN KONFERANSI İLK DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

Konferansın başlaması ile birlikte basında yer alan haberler arasında en önemli yeri Ermeni yurdu meselesi tutuyordu. İlk yayınlanan haberlerde, Amerikan heyetine dahil olan Ermeni-Amerikan Derneği (Armenia-America Society - AAS) Direktörü George Redington Montgomery'nin Konferans'ta Osmanlı tarafından Fransız mandasına bırakılan İskenderun Körfezi'nde Ermenilere bir yurt verilmesini teklif edeceği, İngilizler tarafından desteklenen plan konusunda Fransızların henüz bağlayıcı bir tavır almadıkları bildiriliyordu.¹⁹ Gazetelerde yapılan çağrılarda, ABD'nin Ermenilere yurt verilmesini sağlaması ve güvenliklerini taahhüt altına alması talep ediliyor; misyonerlerden ve din adamlarından halkı yönetime bu yönde baskı yapma konusunda ikna etmeleri isteniyordu.²⁰

16 Makalede, Anadolu'da I. Dünya Savaşı'ndan önce 1.100.000 Ermeni bulunduğu, 1918'de ise bunlardan geriye sadece 300.000'inin kaldığı bildirilmiş; 800.000'inin Türkler tarafından katledildiği veya 1916 ve 1917'de zor şartlardan dolayı hayatlarını kaybettikleri yorumu yapılmıştır. 300.000 Ermeni'nin 50.000'inin Fransızların çekilmesinin ardından Kilikya'yı terk ettikleri, 30.000'inin aynı şekilde Yunan ve Rumların gidişi ile birlikte İzmir'i terk ettikleri belirtilmiş ve başka yollarla Anadolu'dan kaçanlar dışında Türklere göre Anadolu'da o tarihte 150-200.000 Ermeni'nin kalmış olması gerektiği aktarılmıştır. “Our Rights Ended, İsmet Pasha Says”.

17 “Our Rights Ended, İsmet Pasha Says”.

18 “The Candid Friend,” *The New York Times*, 29 Kasım 1922, s. 13.

19 “Seeking a Homeland for the Armenians: American Philanthropists Will Appeal to Allied Statesman at Lausanne Conference,” *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.

20 Örnek bkz., Henry U. Jessup, “Turkey's Truculence,” *The New York Times*, 3 Aralık 1922, s.118. Ayrıca bkz., Christopher Akhtamar, “Our Missionaries in Turkey,” *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 10.

Aynı tarihlerde, Lozan'daki Amerikan heyeti başkanı ABD'nin Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child'ın Ermeni Konseyi'ni temsil eden ve aralarında eski Ermeni Başbakan ve Dışişleri Bakanı Dr. Alexander Khatissian'ın da bulunduğu bir heyeti kabul ettiği, Ermeniler için Türkiye'nin kuzey veya güneyinde bir yurt tahsis edilmesini talep eden heyete Child'ın bu hususu Konferans gündemine getirmeye söz verdiği bildiriliyordu.²¹

Başkan Wilson tarafından 1919 yılında görevlendirilen King-Crane Komisyonu'nun raporunun metni dikkat çekici bir zamanlama ile NYT'nin 3 ve 4 Aralık 1922 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır.²² Raporda, Amerikan mandası altında kurulması planlanan ve "Türkiye Ermenistanı"nda Karadeniz'den Akdeniz'e uzanmak suretiyle kuzey bölgesi ile Kilikya'yı birbirine bağlayacak şekilde kurulması planlanan "Büyük Ermenistan" ile Rusya Ermenistanı ve Rusların 1917'de ele geçirdikleri Türk toprakları üzerinde kurulacak ve Karadeniz'e çıkışı olacak "Küçük Ermenistan"ın siyasi açıdan başarı şansları değerlendiriliyor ve yönetime "Küçük Ermenistan"ı desteklemesi için tavsiyede bulunuluyordu. "Ermenilerin 1894'ten beri 1.000.000'u bulan kayıpları sebebiyle bu devleti hak ettikleri" savunuluyor; "Ermenilerin sözkonusu manda devletinin Amerika olmasını istedikleri, Türkiye'nin de eğer bağımsız bir Ermenistan kurulacaksa bunun ABD mandası altında olmasına itiraz etmeyeceğinin düşünüldüğü" belirtiliyordu. Raporda, "Ermenilerin talep edildiği şekilde Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan 'Büyük Ermenistan'ın kurulması, Türklerin, Kürtlerin ve Arapların düşmanlığını çekeceği ve ayrıca Ermenilerin bu bölgede hiçbir zaman çoğunluğu sağlayamamaları sebebiyle Wilson prensiplerine aykırı olacağı" gerekçesiyle desteklenmiyor; öte yandan, "'Küçük Ermenistan'ın kurulmasının daha muhtemel olacağı, 1925 yılına kadar Türklerin bölgeyi terk etmelerinin sağlanarak Ermenilerin sözkonusu bölgede az farkla da olsa nüfus çoğunluğunu sağlayabilecekleri ve böylelikle manda yönetiminin ABD için büyük bir yük teşkil etmeyeceği ve ileri bir tarihte yönetimin Ermenilere devrinin kolaylaşacağı" ileri sürülüyor; ayrıca "sözkonusu küçük devlet kuzeyde kurulup güvenliği sağlandıktan sonra ileriki yıllarda Kilikya'ya bağlanabileceği" kaydediliyordu. Raporda, "Ermenilerin gerçek dostu olan ABD'nin Ermeni çıkarlarını samimiyetle koruduğu için toprak talebinin daha küçük bir alana sınırlandırılması gerektiğini düşündüğü ifadeyle, aksi takdirde Ermenilerin çok şey elde edip bir anda hepsini kaybetme tehlikesi ile yüz yüze kalacakları" uyarısı yapılıyordu.²³

21 "Greece Ruined, Venizelos Says," *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s.3; "Russians Reject Ban at Lausanne," *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s. 3.

22 Rapor için ayrıca bkz., Harry N. Howard, *The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East* (Beirut: Khayat, 1963).

23 "How Two Americans Planned to Settle Near East Problem," *The New York Times*, 4 Aralık 1922, s.12-15.

Kaynak: Chicago Daily Tribune, 31 Aralık 1922. "Prefer Turkey to Russia [(Ermeniler) Türkiye'yi Rusya'ya Tercih Ediyorlar]".

Başkan Harding'in Konferans'ın gidişatından memnun olduğunu ve Amerikan heyetinin faaliyetlerini tatmin edici bulduğunu açıklamasının²⁴ ardından, Ermenilerin kaderi konusunda Amerika'nın sessiz kalmamasını talep eden başyazılarda, "1920 Cumhuriyetçi Platformunda 'Ermenilerin durumunu anlayıp içten bir yakınlık duydukları ve uygun olacak her şekilde yardıma hazır olduklarının' ilan edildiği, Başkan Harding'in seçim sonrası henüz göreve başlamadan o günkü Başkan Wilson'a İtilaf devletlerini Türklerin taleplerine boyun eğip Ermenilere ihanet etmekle suçlayan sert bir protesto notası gönderdiği" hatırlatılıyor; "bugün Hristiyanlar Türkiye'den tamamen silinmeye çalışılırken ABD'nin neden sessiz kaldığı" sorgulanıyor; "eğer söylenen sözlerin arkası getirilemeyecekse ciddi bir protesto yapılmasının anlamsız olduğunu savunanlar bulunduğu" dikkat çekiliyor; "ancak savaş dışında da protesto yöntemleri olduğundan bahisle, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde belirtildiği üzere ekonomik boykot benzeri yollara başvurulabileceği, Türklerin haksızlıklarına karşı Amerikan halkından gelen ahlaki temelli itirazların göz önüne alınması gerektiği, Türklerin doğaları gereği ABD yönetiminden gelecek sert ve doğrudan açıklamaları göz ardı edemeyeceği" kaydediliyordu.²⁵

NYT'da yayınlanan başyazılarda, "Ermeni ve Rumların Türkiye'den sürülmesi ve büyük çoğunluğunun yolculuk esnasında ölmesi veya öldürülmesinin Türklerin zaten yüzyıllardır segiledikleri erdemsizlik göz önüne alındığında hiç de şaşırtıcı olmadığı, ancak Hristiyan devletlerin bu duruma seyirci kalmasının beklenmediği, bunun da Ermeni ve Rumların gidişi ile boşalan ve kifayetsiz Türklerin dolduramayacağı ticaret ve endüstri alanındaki kârı ele geçirme niyeti ile açıklanabileceği" iddia ediliyordu.²⁶

24 "Progress at Lausanne Satisfies Harding," *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s.3.

25 "America Tongue-Tied," *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s.18.

26 "The Statesmanship of Extermination," *The New York Times*, 4 Aralık 1922, s. 16. Ayrıca bkz., "Europe and Turkey," *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s. 18.

Bu arada misyoner ve hayır kuruluşları ile Ermeni örgütlerinin yoğun bir kamuoyu faaliyeti yürüttükleri gözleniyordu. Örneğin, Ermenistan için Adalet Milli Derneği (National Justice to Armenia Society) Genel Sekreteri Rahip Dan A. Trundle, Pasadena Birinci Baptist Kilisesi'nde verdiği vaazda Türklerin Ermenilere yönelik "katliamlarını" anlatırken²⁷, İzmir'deki Yakındoğu Muavenet Cemiyeti temsilcisi Mark Prentiss yayınlanan mülakatında, "Türklerin Ermenilere karşı olan itirazının siyasi kaynaklı olduğunu" ileri sürüyor; Nureddin Paşa ile olan bir konuşmasına atfen "Paşa'nın Türkiye'nin Ermeniler olmadan daha iyi durumda olacağını söylediğini, kendisinin bu zalimliğe itiraz ettiğinde de Paşa'nın 'En iyi Kızılderili ölü olanıdır' şeklindeki Amerikan sözünü hatırlattığını" aktarıyordu.²⁸

Lozan Konferansı'nın 12 Aralık tarihli oturumunda, Büyükelçi Child'ın azınlıklar konusunda Amerika'nın insani hassasiyetini ortaya koyarak İtilaf devletlerinin ne yapması gerektiği hususunda öneriler²⁹ dile getirdiği ve Türklerden Ermeniler için, korunması garanti edilmiş şekilde, bir yurt tesis etmelerini talep ettiği bildiriliyor; ancak "İngiltere ve Fransa gibi temsilcilerinin sözleri ülkelerinin askeri güçleri ile desteklenen devletlerin aksine Child'ın sözlerinin bu tür bir destekten mahrum olması yüzünden istenilen güçlü etkiyi yaratamadığı ve İsmet Paşa'nın cevaben Ermenilerin siyasi manipülasyonların gönüllü aracı olmak suretiyle başlarına gelenlerden kendilerinin sorumlu olduğunu ifade ettiği, eğer ülkenin kanunlarına uymayı kabul ederlerse güvenliklerinin teminat altında olacağına söz verdiği" kaydediliyordu.³⁰

13 Aralık tarihli basında İsmet Paşa'nın Ermenilerin başlarına gelenlere kendilerinin sebep olduğunu söylediğine ilişkin haberler geniş yer tutmuştur. "Child'ın İsmet ile özel bir görüşme yaparak Amerikan halkının konuya olan derin hassasiyetinden bahisle, yerlerinden edilmiş nüfusun korunması ve ileride zorunlu göç benzeri durumların tekrarlanmaması için gerekli garantilerin verilmesini istediği,³¹ ancak İsmet Paşa'nın meydan okuyan tavrının azınlıklar konusunda hızlı bir anlaşma sağlanabileceğine dair umutları boşa çıkardığı" vurgulanıyor; Ermeniler konusunda çıkan anlaşmazlığın Konferans'ın dağılmasına sebep olabileceği aktarılıyordu.³² Ayrıca, "İsmet Paşa'nın Ermenilere toprak verilmesinin mümkün olmadığını ve Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'deki azınlık konusuna müdahil olacağı bir düzenlemeye izin verilmeyeceğini" açıkladığı haberleri üzerine "Türklerin azınlıkların

27 "Turks' Atrocities Told by Trundle," *Los Angeles Times*, 11 Aralık 1922, s. 113.

28 "Says Turks Believe They 'Licked World'," *The New York Times*, 10 Aralık 1922, s. 23.

29 Metin için bkz., Kıvanç Akkaya, "Lozan Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Cilt 12, Ocak 1998, ss. 76-87.

30 Henry Wales, "Seek Armenian State," *Chicago Daily Tribune*, 13 Aralık 1922, s.6 ve "American Envoy Asks Guarantees for Minorities," *The New York Times*, 13 Aralık 1922, ss. 1-2.

31 "İsmet Gets U.S. Plea," *The Washington Post*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.

32 Henry Wales, "İsmet Dashes Hope For Speedy Accord," *Chicago Daily Tribune*, 14 Aralık 1922, s. 4.

korunması konusunda verdikleri sözlere geçmişte yaşananlar sebebiyle güvenilemeyeceğine” dair yorumlar yayınlanıyordu.³³

15 Aralık tarihli basında, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmayı kabul ettiğini açıklaması ile birlikte, Lord Curzon'un Konferansı dağıtma tehdidini masadan çektiği bildiriliyor; “İtilaf devletlerinin Türkiye'ye azınlıklar konusunda istediklerini empoze edememiş olması ve bir gün önce Türkleri köşeye sıkıştırdığı düşünülen Curzon'un İsmet Paşa ile anlaşmaya varmasından” duyulan hayal kırıklığı yansıtılıyordu. Bu şartlar altında, “İngiltere'nin asıl amacının azınlıkların korunması değil kendileri açısından önem arz eden Suriye ve Mezopotamya gibi sorunların Cemiyet bünyesinde çözümünü garanti altına almak olduğunun ortaya çıktığı, bu arada ABD'nin İngiltere'nin amaçlarına hizmet etmekten öte bir başarı gösteremediği, aksine Amerika'nın kendisinin katılmadığı bir teşkilata baska bir ülkenin girmeye zorlanmasına yardım etmek durumunda kaldığı” aktarılıyordu.³⁴ “ABD'nin pasif ve etkisiz kalmakla” eleştirildiği yazılarda, Child'ın varılan çözümü tatminkâr bulduğunu açıklaması kınanıyordu.³⁵ Türklerin, “ekonomik gücü sebebiyle”³⁶ “Amerikalıların sözünü dinlediği”³⁷, buna rağmen ABDheyetinin Ermeni yurdu konusunda ısrarcı olmaması eleştiriliyor ve ABD'nin azınlıkların korunması ve Ermeni yurdu ile ilgili isteklerini Türklere özel bir anlaşma ile kabul ettirmeye çalışması telkin ediliyordu.³⁸

*Bu şartlar altında,
“İngiltere'nin asıl
amacının azınlıkların
korunması değil kendileri
açısından önem arz eden
Suriye ve Mezopotamya
gibi sorunların Cemiyet
bünyesinde çözümünü
garanti altına almak
olduğunun ortaya çıktığı,
bu arada ABD'nin
İngiltere'nin amaçlarına
hizmet etmekten öte bir
başarı gösteremediği,
aksine Amerika'nın
kendisinin katılmadığı bir
teşkilata baska bir ülkenin
girmeye zorlanmasına
yardım etmek durumunda
kaldığı” aktarılıyordu.*

Aynı tarihlerde, muhtelif gazetelerde “Rum ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kana susamış Türklerin elinde çektikleri vahşet ve acıları” görgü tanıklarının ağzından anlatan uzun ve kapsamlı yayınlar yapılıyor³⁹; yabancı yardım kuruluşlarının raporlarına göre Türkiye'den Suriye'ye kaçan Ermenilerin kötü durumu resmediliyordu.⁴⁰

33 “Curzon Threatens to End Conference Unless Turks Yield,” *The New York Times*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.

34 Henry Wales, “U. S. Aids Britain Forcing Turkey to Join League,” *Chicago Daily Tribune*, 15 Aralık 1922, s. 7.

35 “Turkey Promises to Join the League,” *The New York Times*, 15 Aralık 1922, ss. 1-2.

36 “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne”.

37 “Americans Showed Heroism in Smyrna Conflagration,” *The New York Times*, 17 Aralık 1922, ss. 104-105.

38 “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne”.

39 “Americans Showed Heroism in Smyrna Conflagration,”; W.A. Lloyd, “Tragedy of the Greek Failure Held Up as Shame of Europe,” *The New York Times* 17 Aralık 1922, s. 111.

40 “Venizelos and Riza Clash at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.

15 Aralık tarihli Azınlıklar Alt Komisyonu toplantısında Komisyon Başkanı Montagna'nın Ermeni heyetinin Konferans'a daha önce sunduğu muhtırayı⁴¹ gündeme getirdiği ve Türk heyetinin görüşmelere katılarak tartışılan hususlar ile ilgili pek çok çekince ileri sürdüğü bildiriliyordu.⁴² Haberde özellikle muhtıradaki dile getirilen üç teklif üzerinde duruluyordu: "(a) ABD Başkanının Ermenilere tahsis edilecek bölgenin seçimi konusunda hakemlik yapması; (b) Erivan Cumhuriyeti'nin sınırlarının denize erişim sağlanacak kadar genişletilmesi; (c) Kilikya'nın bir bölümünde Ermeni yurdu kurulması".⁴³

Ermeni meselesi ile ilgili kamuoyu yaratmak üzere sadece dini inançlar ve insani değerler açısından değil Amerikan toplumunun hassas olduğu bir başka husus çerçevesinde de yayınlar yapıyordu. Buna göre, Türklerin Ermenileri ülkeden "sürmesinin" Türkiye'deki Amerikan yatırımlarını olumsuz etkilediği yazılıyordu.

18 Aralık tarihli oturumda Rıza Nur'un Türkiye'nin azınlıklar siyasetini izlemek üzere İstanbul'da özel bir azınlıklar komisyonunun kurulması ile Ermeni yurdu meselesinin hala Komisyonun gündeminde olduğunu görerek sinirlendiği, "söz konusu hususların bir daha konu edilmemesi şartı ile Milletler Cemiyeti'ne girmeyi ve Cemiyet üyelerinin kendi azınlıklarına verdikleri garantilerin aynısını Türkiye'deki azınlıklara vermeyi kabul ettiklerini hatırlattığı" ve bu çerçevede hazırlanan Türkiye'nin azınlık politikası konusundaki resmi teklifini Komisyona sunduğu bildiriliyordu.⁴⁴

Ermeni meselesi ile ilgili kamuoyu yaratmak üzere sadece dini inançlar ve insani değerler açısından değil Amerikan toplumunun hassas olduğu bir başka husus çerçevesinde de yayınlar yapıyordu. Buna göre, Türklerin Ermenileri ülkeden "sürmesinin" Türkiye'deki Amerikan yatırımlarını olumsuz etkilediği yazılıyordu. "Samsun'daki Amerikan tütün fabrikalarından bahisle, artık buralarda çalışacak Rum ve Ermeni kalifiye işçi bulunmadığı, Türklerin bu tür bir boşluğu doldurabilecek yeteneğe sahip olmadıkları, bu sebeple sözkonusu endüstrinin para kaybetmeye başlayacağı, Türklerin artık hem bu yatırımlardan hem de ekonomideki gelir fazlasını üreten Ermenilerden vergi kazancı sağlayamayacağı, Türklerin altın tavuğu elde tutmak yerine adetleri olduğu üzere yok etmeyi tercih ettikleri" kaydediliyordu.⁴⁵

25 Aralık tarihli basında, Amerikan heyetine dahil olan dini teşkilat temsilcilerinin azınlıkların korunması ve Ermeni yurdu hususlarında giderek

41 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s.XXXIII-XXXVI.

42 Rıza Nur'un Lozan Konferansı hakkındaki hatıraları için bkz., Rıza Nur, *Lozan Hatıraları* (İstanbul: Boğaziçi, 1999).

43 "Oil Chief Barrier to Lausanne Peace," *The New York Times*, 16 Aralık 1922, s. 2.

44 "Straits Agreement Held up by Turks," *The New York Times*, 19 Aralık 1922, s. 3.

45 "No More Golden Eggs".

umutsuzluğa kapıldıkları ve ABD Dışişleri Bakanı Hughes'e bir mektup göndererek Amerikan heyetine bu konularda daha kararlı bir tavır takınması talimatı vermesini isteyebilecekleri bildiriliyor; ancak "Hughes'un Türkleri sadece güç kullanarak ikna edebileceklerini bilmesine rağmen, ABD'nin esasında tehditten öteye gitmeye niyeti olmadığı, oysa eğer Amerika Türkiye'deki Hristiyanların korunması konusunda ciddi bir çaba sarf ederse, İngiliz heyetinin Amerika'nın gitmeyi göze aldığı noktaya kadar işbirliği yapacağı" ileri sürülüyordu.⁴⁶

Bir gün sonra ise, Azınlıklar Alt Komisyonu'nda Ermeni yurdu hakkında konuşmak üzere davet edilen Ermeni heyeti başkanı Noradunghian Paşa'nın açıklamalarına yer veriliyordu. "Noradunghian'ın Ermenilerin Türkiye sınırları içinde Konferans'ta kararlaştırılacak herhangi bir bölgede yaşamayı ve ayrıca İngiliz yönetimindeki Kanada ve İrlanda'da olduğu gibi bir yönetimi kabul edeceklerini, Erivan Cumhuriyeti'nin sınırları genişletildiği ve bu bölge Ermeni yurdu ilan edildiği takdirde Rusya'nın Rus-Bolşevik vilayetine dönüştürmekle tehdit ettiği Erivan'ın bağımsızlığını garanti etmesi gerektiğini" dile getirdiği yazılıyordu.⁴⁷ Ayrıca Ermeni davasını savunmak üzere Lozan'da bulunan "AAS Direktörü Montgomery'nin tüm heyetlerin liderleri ile yakın temas halinde olduğunu ve şahsen Ermenilere güneydoğu Kilikya'da Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında otonom bir devlet kurulmasını istediğini, Ermeni yurdu isteğinin haklı bir talep olduğunu, bugüne kadar İtilaf devletlerinin (Ermenilerin bağımsızlığı konusunda) verdikleri açık sözler ve muhacirlerin zor durumu gözönüne alındığında, Türkiye karşısında Ermenilerin Türk topraklarının küçük bir bölümünün kendilerine ayrılmasını hak ettiklerini, Erivan'da 1.000.000, Kafkaslar'da 400.000, Yunanistan ve Ege Adaları'nda 102.000, Suriye'de 90.000, ve İstanbul'da yaklaşık 40.000 muhacir bulunduğunu, toplu göçün Anadolu'daki Ermeni sayısını 70.000'e düşürdüğünü, kurulması teklif edilen devlet için 250.000⁴⁸ Ermeni'nin hemen toparlanabileceğini" ifade ettiği bildiriliyordu.⁴⁹

Noradunghian'ın Alt Komisyon'da yaptığı konuşmada, "1915'de yaşanan trajik olayların Türkler ve Ermeniler arasındaki mesafeyi daha da genişlettiğini, İttihatçı hükümetin Osmanlı İmparatorluğu'nun "millet-i sadıka"sı olan Ermeniler üzerinde kelimelerle anlatılamayacak yöntemler kullandığını, Ermeniler Türk ordusunda savaşmakta oldukları halde en ufak bir mazeret olmadan çoğunun sürüldüğü ve baskıya maruz kaldığını, Türkler ve Ermeniler

46 "Turks' Arrogance".

47 "Fight for Mosul Due at Lausanne," *The New York Times*, 26 Aralık 1922, s. 3. Ayrıca bkz., "Turks Not to Hear Armenians' Appeal," *The Washington Post*, 26 Aralık 1922, s. 1.

48 Bahsi geçen rakamlar ile NYT'in bir gün sonraki nüshasında yayınlanan haberde yer alan rakamlar arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. "Turks Bar Hearing of Armenian Plea," *The New York Times*, 27 Aralık 1922, s. 4.

49 "Fight for Mosul Due at Lausanne". Ayrıca bkz., "Turks Not to Hear Armenians' Appeal".

arasında karşılıklı güvensizliğin hala sürmekte olduğunu, Türkiye'nin durumun vehametini azaltmak için hiçbir şey yapmadığını, yabancı ülkelerde bulunan muhacir Ermenilerin İsmet Paşa'nın teklif ettiği şekilde Türkiye'ye dönmek için bir çözüm olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığını ifadeyle, sorunun ancak bir Ermeni yurdu kurulması ile çözülebileceği hususunda ısrar ettiği, bu yurdun kurulacağı yer ile ilgili olarak iki teklif sunduğu" aktarıyordu. Bu haber aktarılırken pek çok benzer haberde olduğu gibi, 1915 olayları Ermenilerin bakışıyla anlatılmıştır. Halbuki, hem 1919 yılındaki Paris Konferansı sırasında hem de Lozan'a kadarki süreçte Ermeni temsilciler tebası oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl silaha sarıldıklarını ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yaptıklarını defaatle anlatmışlar ve bu yaptıkları için ödül olarak bir Ermeni devleti talebinde bulunmuşlardır.⁵⁰ Haberin devamında, "Noradunghian'ın Ermeni yurdunun ya savaş sebebiyle zaten Müslüman nüfusun azaldığı Kars vilayeti ve Van Gölü çevresindeki arazinin bir koridor marifetiyle denize bağlanması ile oluşturulacak bölgede ya da Maraş'ı kapsayacak şekilde Kilikya'nın bir bölümünde Türk egemenliği altında otonom bir vilayet kurulması ile tesis edilebileceğini teklif ettiği, bu yurdun Erivan ile birleşmesinin mümkün olmadığını çünkü Sovyet Rusya tarafından ilhak edilen Erivan Cumhuriyeti'nin artık var olmadığını, her hâlükârda bölgenin zaten 365.000 muhacirden oluşan bir nüfusu kaldıramayacak kadar küçük olduğunu söylediği ve ayrıca Türkiye'de kalan Ermeniler için askerlik hizmetinden muafiyet talep ettiği" kaydediliyordu.⁵¹

NYT'in 28 Aralık tarihli nüshasında yayınlanan bir makalede, "Türklerin Lozan'da bir Ermeni heyeti bulunmasından duydukları öfkenin anlaşılabilir olduğundan bahisle, 'yedi yıl bir halkı yok etmek için elinizden geleni yaptıktan sonra, onlardan bazılarının hala hayatta kaldığını ve konuşabilecek durumda olduğunu görmek heves kırıcıdır'" yazılıyordu. Aynı makalede, "Türklerin sorunu bir kez daha tüm Türk olmayan ırkların (burada gayrimüslimler kastedilmektedir) katledilmesi ve kovulması ile çözmeye çalıştıkları" belirtiliyor; İsmet Paşa'nın Konferans'ta Hindistan ve İrlanda meselelerini gündeme getirmesi alaycı bir tonla eleştiriliyordu. Ayrıca, "cesetler hala Anadolu yollarında atılı iken İngiltere, Fransa ve ABD savaş sonrası diplomasisinde daha önce verdikleri sözleri tutamadıkları için utanç belirtisi bile göstermemekle" suçlanıyordu.⁵²

Amerikan heyetinin "30 Aralık tarihinde Alt Komisyon'da Türkiye ile müzakere edilecek genel af düzenlemeleri çerçevesinde Türkiye'den kaçan ve

50 Örnek olarak bkz. dipnot 114.

51 John Clayton, "Turks to Allow Greek Pope in Constantinople," *Chicago Daily Tribune*, 27 Aralık 1922, s. 14; "Armenians Storm Center at Near East Meeting," *Los Angeles Times*, 27 Aralık 1922, s. 12. NYT'in 27 Aralık tarihli nüshasında gerek Rıza Nur'un Alt Komisyon'a sunduğu protesto notasının gerek Noradunghian'ın konuşmasının tam metinleri yayınlanmıştır. "Turks Bar Hearing of Armenian Plea".

52 "Armenians at Lausanne," *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.

evlerine geri dönmek isteyen Ermeni ve diğer muhacirler için gerekli maddelerin eklenmesini, Türkiye'den muhacirlere mallarının iadesinin sağlanmasını istediği basında bildiriliyor; barış düzenlemelerinin Türkiye tarafından evlerinden ve mallarından mahrum kalanlar için adalet sağlayacak (ve tercihen gönüllü olarak yapılacak) bir açıklamayı içermemesini Amerikan kamuoyunun onaylamayacağı" ileri sürülüyordu.⁵³

Ancak basında asıl olarak, Amerikan heyetinin Ermeni yurdu konusunda Alt Komisyon'a sunduğu plana⁵⁴ ilişkin haberler geniş yer tutmuştur. Mimarının Montgomery olduğu açıklanan ve Amerika'daki Protestan Kiliseleri Federal Konseyi'ni temsil eden Dr. James L. Barton ve William W. Peet tarafından da desteklendiği belirtilen Amerikan planına göre, "Ermeni yurdunun Rusya'da değil Türkiye'de, Kilikya bölgesinde yaklaşık 47.000 kilometrekarelik bir alanı kaplayacak şekilde kurulmasının teklif edildiği yazılıyor; Montgomery'nin Amerika'dan aldığı haberlere göre Konferans'ta uygun bir toprak düzenlemesi yapıldığı takdirde, Başkan Harding'i 20.000.000 Dolar borç vermek üzere yetkilendiren bir karar tasarısının Temsilciler Meclisi'ne getirilmekte olduğunu açıkladığı, buna göre Komisyon'a Ermeni yurdunun başka ülkelerin sağlayacağı fonlara ilaveten ABD Kongresi tarafından ayrılacak sözkonusu miktar veya yine Amerika'dan sağlanacak kredi ile finanse edilmesine ilişkin bir Amerikan planı sunulduğu" bildiriliyordu. Buna karşılık "Rıza Nur'un 'Amerikalıların burada sadece gözlemci olarak bulduklarını sanıyordum, Anlaşmaya taraf olduklarından haberim yoktu' dediği" iletiliyordu. Haberde ayrıca, "Amerikalıların sundukları notanın hem Avrupalı heyetlerde hem de Türkler arasında şaşkınlığa yol açtığı ancak daha sonra sözkonusu belgenin Amerikan iç politikası gereği hazırlandığını anladıklarına dikkat çekiliyor; Amerika tarafından teklif edilen bölgenin Bağdat demiryolunu yaşamsal bir noktadan keseceği, Türkiye'den en zengin tarım bölgelerinden birini içine alacağı ve Türkiye ile Suriye arasında kalan bu bölgenin komşuların saldırılarından korunmasının mümkün görülmediği değerlendiriliyor; Komisyon'da nota hakkında görüşme yapılmadığı bildirilerek, sözkonusu teklifin ABD'de büyük bir ilgi ve heyecan uyandırsa da, Lozan'da geçersiz bir belge olarak görüldüğü" ifade ediliyordu.⁵⁵

Bu haberin hemen ardından aynı gazetede yayınlanan Washington kaynaklı başka bir haberde ise, "Ermeni yurdu kurulmasının ABD tarafından finanse edileceğine ilişkin teklifin ABD hükümetinin resmi bir teklifi olarak değil Amerikan hayırsever kuruluşlarının ricası üzerine Konferans'ta sunulduğunun açıklandığı, Child'ın Ermenilere bu tür bir koruma sağlandığı görmek

53 "U. S. Again Appeals," *The Washington Post*, 30 Aralık 1922, s. 1.

54 Amerikan heyetinin bildirişi ve eklerini oluşturan Barton ve Peet imzalı mektup ile Montgomery imzalı muhtıra metinleri için bkz., *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, ss. 242-247.

55 "Armenian Home Financed in U. S. Urged at Parley," *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12. Ayrıca bkz., "Holy Crusade Urged," *The Washington Post*, 31 Aralık 1922, s. 2.

isteyeceklerini söylediği ancak hükümet yetkililerinin herhangi bir plan ile bağlantıları bulunmadığını, Kongre’de bekleyen konu ile ilgili yasa teklifinin de hükümet programının parçası olmadığını ilan ettiği” duyuruluyordu.⁵⁶ Ayrıca, “Child’ın İsmet Paşa ile yaptığı özel görüşmede, Amerikan yurdu projesinin hükümetinin bir planı değil Amerikan dini teşkilatlarının isteği olduğunu” dile getirdiği⁵⁷; “daha sonra yaptığı bir basın açıklaması ile Ermeni yurdu için hayır kuruluşları temsilcileri tarafından sunulan teklifi değil ama gerçekçi ve somut bir planı destekleyeceklerini, ABD’yi Konferans’a davet eden ve Konferans’a katılan devletlerin kabul etmeyecekleri bir adım atmayı düşünmediklerini açıkladığı” yazılıyordu.⁵⁸

Bunun ardından gazetelerde yayınlanan sert eleştirilerde, “Ermeni yurduna ilişkin teklifin sunulduktan sonra ABD yönetiminin talebi olmadığının açıklanmasının hem Amerikalıların hem de muhataplarının zamanlarını harcamaktan öte işe yaramadığı” dile getiriliyordu.⁵⁹ NYT’da Edwin James’in kaleme aldığı bir yazıda, “İngiltere ve diğer ülkeler daha önce defalarca söz verdikleri Ermeni yurdu meselesini Lozan’da gündeme getirirlerse de, Türklerin itirazını geçersiz kılabilme için savaşa gitmeyeceklerinin açık olduğundan bahisle, İngiltere istediğini elde etmek için Türkleri savaş gemileri ile tehdit ederken, Amerikan heyetinin Ermeni yurdu konusunda sadece daha fazla ısrar etme tehdidinde başvurabildiği” istihzai bir dille anlatılıyordu. James, “heyetin Konferans’ta dile getirdiklerinin esasında ‘Ermeni yurdu kurulması için bir proje imzalamayacağız. Bu konuda bir sorumluluk almayacağız. Bu amacı gerçekleştirmek için kendimiz bir adım atmayacağız. Kurulduğu takdirde Ermeni yurdunu korumak için söz de vermiyoruz. Ancak burada hepimize ilan ediyoruz ki aslında yapılması gereken ve doğru olan budur (Ermeni yurdunun kurulmasıdır)’ anlamına geldiğini, bunun ABD’deki kamuoyu üzerinde olumlu bir etki yaratmaktan öte bir önemi olamayacağını” vurguluyor; “Lozan’da yapılacak her türlü siyasi ve toprak düzenlemesinin sorumluluğunu önceden üzerinden atmış bir ülkenin yeni bir devletin kurulması yönünde tavsiyede bulunmasının anlamsızlığı” üzerinde duruyordu. James ayrıca, “son altı haftadır Ermeni yurdu projesini savunmak için bir şey yapmayan Child’ın 30 Aralık tarihinde girişimde bulunmasını iç siyaset hesapları ile hareket eden Dışişleri Bakanı Hughes’dan talimat almış olması ihtimaline” bağlıyordu. James, bir başka yazısında, “Türk heyetinden görüştüğü bir kişinin ‘eğer Amerikalılar Ermeni yurdu kurmak üzere İskenderun Körfezi’ne 100.000 kişilik bir donanma gönderirlerse onlarla savaşacaklarını, 200.000 kişi göndermeleri halinde ise ellerini öpüp Ermeni yurdu kurulmasına razı

56 “Not a Government Plan,” *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12.

57 John Clayton, “İsmet and Child Confer,” *Chicago Daily Tribune*, 1 Ocak 1923, s. 3.

58 “Turks Are Holding up Deals with Americans,” *The New York Times*, 2 Ocak 1923, s. 3.

59 Örneğin bkz. Edwin L. James, “Our Advice Alone Leaves Europe Cold,” *The New York Times*, 13 Ocak 1923, s. 2.

60 “Our Envoy Submits Armenia Home Plan,” *The New York Times*, 31 Aralık 1922, s. 2.

olacaklarını, sadece bu tür bir yöntem kullanılmasının ülkenin en zengin tarım arazisinden bir parçadan vazgeçmelerine yol açabileceğini” söylediğini” aktarıyor ve “Ermeni yurdu konusundaki sorunun nihayetinde gelip Türklerin bu işe zor kullanılarak razı edilmesine dayandığına” dikkat çekiyordu.⁶⁰

8 Ocak tarihli gazetelerde Türklerin Ermeni yurdu talebini reddettikleri bildirilirken, özellikle Rıza Nur “aşırı milliyetçi” olarak nitelenerek, Ankara’nın “şoven” politikalarının savunuculuğunu yapmakla suçlanıyor; “Ermeni heyetinin Child’dan Ermeni davası için tekrar girişimde bulunmasını talep etmesine rağmen”⁶¹, “Ermeni yurdu uğruna kimse savaşmaya niyetli olmadığı için talebin İtilaf devletlerinin anlaşma tekliflerinde yer almayacağına kesinleştiği” aktarılıyordu.⁶²

9 Ocak tarihli basında, Lozan’da genel af ve Hristiyanların askerlik görevi konularının karara bağlanmak üzere komitelere bırakılması ile azınlıkları ilgilendiren görüşmelerin sona erdiği bildiriliyordu. Durum değerlendirmesi yapılan yazılarda, “azınlıklar konusunda sekiz hafta süren görüşmelerin ve Ankara’ya verilen birkaç ultimatomun sonrasında, İtilaf devletlerinin Türklerin sadece kağıt üzerinde kalacağını bildikleri sözlerini kabul edecek denli geri adım attıkları, azınlıkların da Türkiye’nin Konferans öncesi teklif ettikleri ile yetinmek zorunda kaldıkları, büyük devletler Türkleri azınlıkların korunması konusunda garantiler vermeye zorlayamadığı ve ABDgibi ‘ısrarcı’ olmaktan fazlasını yapmaya hazır olmadıkları için, Ermeni yurdunun yanısıra azınlıklarla ilgili konularda denetimlerde bulunmak üzere Türkiye’de yerleşik bir Milletler Cemiyeti özel komisyonunun kurulması veya Cemiyet üyesi bir yetkilinin İstanbul’da görevlendirilmesi ihtimalinin de ortadan kalktığı, azınlıkların çıkarlarının, İtilaf devletleri için daha önemli olan konularda (Musul gibi) Türklerden ödün koparabilmek için feda edildiği, ABD’nin ise kendisi taşın altına elini sokmadığından diğer devletleri insani değerler adına daha sert adımlar atmakla suçlayamayacak bir konumda olduğu” dile getiriliyordu.⁶³ Ayrıca, “Amerikan heyetinin taleplerinden sadece Rum Ortodoks Patrikhanesinin ve Rumların İstanbul’da kalması maddesinin kabul edilmesi, Ermeni yurdu ve nüfus mübadelesi konularındaki isteklerinin reddedilmesinden hareketle, Amerikalıların Lozan’daki etkisinin belirleyici olmadığı” yorumları yapılıyordu.⁶⁴ Yönetimin eleştirildiği yazılarda, “sonucun ABD’nin ahlâki ikna gücünün sıfırlandığını gösterdiği, Başkan Wilson Paris Konferansı’na katıldığında bu tür bir gücü bulunduğu çünkü Wilson’un Avrupa’da 2.000.000 askeri, ABD’nde de 2.000.000 yedeği bulunan bir ordunun başkumandanı olduğu ve İtilaf devletleri, ABD’nin kendilerinin savaş

61 “Greece Gets Her Minimum Demands,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, s.4 ve “Million Must Move,” *The Washington Post*, 11 Ocak 1923, s. 2.

62 Edwin L. James, “Gains at Lausanne in Private Meetings,” *The New York Times*, 8 Ocak 1923, s. 3.

63 Edwin L. James, “Allies Abandoning Minorities’ Cause,” *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4.

64 “Million Must Quit Homes in Near East, Lausanne Decrees,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, ss. 1-2.

borçlarını sileceği veya azaltacağını ümit ettikleri için Amerika'nın ayrıca 11.000.000.000 Dolar değerinde 'ahlâki ikna gücü' bulunduğu, oysa bu kez hükümetin güç kullanmayı göze alamadığı için başarısız olduğu" kaydediliyordu.⁶⁵

Ermeni dernekleri ve destekçilerinin tepkileri de basına yansımıştır. ACIA, Başkan Harding ve Dışişleri Bakanı Hughes'u Kilikya'da Ermeniler için bir yurt kurulması hususunda harekete geçmeye çağıran bir bildiri yayınlamıştır. Valiler, senatörler, yargıçlar, emekli büyükelçiler, askerler, din adamları ile Yale ve Princeton Üniversiteleri rektörlerinin de imzaladığı belgede, "öncelikle sözkonusu bölgenin işgali için Kilikya civarındaki alanı elinde tutan üç büyük devletin birer birlik tahsis edebilecekleri, bu süre zarfında da Milletler Cemiyeti'nin bir manda yönetimi ihdas edebileceği ve Ermenilerden müteşekkil bir jandarma gücü kurulabileceği vurgulanıyor; Amerika'nın Yakındoğu yardım faaliyetleri için 70.000.000 Dolar ayırdığı hatırlatılarak, yeni devletin kendi ayakları üzerinde durabilmesi için iki veya üç yıl için 20.000.000 Dolar tutarında borç almaya ihtiyacı olduğundan bahisle, Ermeni davasının ABD'nin üzerine inşa edildiği en temel gelenek ve ahlâki prensipleri doğrudan ilgilendirdiği, bu sebeple Amerika'nın Ermenistan için taahhütlerini yerine getirme görevi bulunduğu, yönetimin Ermenilere olan sorumluluğundan kaçarsa kendini küçük düşüreceği" ileri sürülüyordu.⁶⁶

Ermeni şair ve gazeteci Arshag Mahdesian NYT'nin 14 Ocak tarihli nüshasında yayınlanan okuyucu mektubunda, "Ermenilerin felaketine sebep olduğunu söylediği Lozan Konferansı ile 1876 İstanbul (Tersane) Konferansı arasında paralellik kurarak Edward A. Freeman'ın yazısına atıfla Türklerin Avrupalılarla eşit şartlarda aynı Konferans'a katılmasına izin verilmesini suçlunun yargıçla aynı masada oturtulmasına benzetiyor; Türklerin Avrupa'nın yüzüne bir tokat attığını, Avrupa'nın ise bu hakareti yuttuğunu" yazıyordu.⁶⁷

İngiliz hükümetini çıkarlarını korumak adına Hristiyan azınlıklara ihanet etmekle suçlayan Liverpool Courier adlı İngiliz gazetesi yazarı Avustralyalı gazeteci W.A. Lloyd bir okuyucu mektubu ile Amerikan kamuoyuna sesleniyor; "Mustafa Kemal'in, İttihak Terakki'nin 'aşırı şovenist' grubuna mensup ve adı Paris Konferansı'na sunulan savaş suçluları listesinin başında yer alan Hacı Adil Bey'i Adana valisi atamak suretiyle, azınlıklar konusunda verdiği sözlerin geçersiz olduğunu ispatladığını, henüz Konferans'ın bitmediğini, Amerika'nın ve İtilaf devletlerinin birlikte hareket ederek güçlü bir tavır ortaya koyarlarsa Lozan'da harikalar yaratabileceklerini" savunuyordu.⁶⁸

65 Edwin L. James, "Our Advice Alone Leaves Europe Cold".

66 "Asks U.S. to Found Armenian Nation," *The New York Times*, 12 Ocak 1923, s. 4

67 Arshag Mahdesian, "Armenia for Armenians," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. E6.

68 W.A. Lloyd, "The Great Betrayal," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. XX8.

Bu arada basında, Rusların, son derece akıllıca bir diplomatik adım atarak, Gürcistan ve Ukrayna ile işbirliği halinde sayısı sonradan belirlenmek üzere Ermeni muhacirleri ülkelerine kabul etmeye hazır olduklarını açıkladıklarına dair haberler yayınlanıyordu.⁶⁹ “Ermeni heyetinin özellikle Yunanistan, Bulgaristan ve Suriye’de bulunan 250.000 Ermeni muhacir adına Rusya’nın cömert teklifini şükranla kabul ettikleri, ancak Rus hükümeti ulaşım ve yerleştirme masraflarının tümünü karşılayamayacağı cihetle diğer ülkeleri Ermenilerin Rusya’daki yeni yurtlarına yerleşmeleri için maddi yardım sağlamaya çağırıldıkları” bildiriliyordu.⁷⁰ Haberlerde “güneybatı Rusya’da Don ve Kuban nehirleri arasındaki zengin tarım alanlarının Ermenilere açılacağı, bunun otonom bir Ermeni yurdu kurulması anlamına gelmediği, Rusya’daki bütün topraklar devletin malı olduğu gibi bu arazilerin de sadece kullanımının Ermenilere verileceği hatırlatılarak, Montgomery’nin savaş sırasında pek çok Ermeni’nin Kuban bölgesine gittiğini ve o zamandan beri bütün ekimi ile uğraşarak iyi bir hayat sürdürdüklerini” dile getirdiği aktarılıyordu.⁷¹

Aynı tarihlerde, Temsilciler Meclisi’nin Türkiye’de dini ayrımcılığa uğradıkları gerekçesi ile ABD’nden sığınma hakkı talep edenlerin Ermenilere tanınan kota dışında değerlendirilmesine ilişkin tasarımı reddetmesi sebebiyle 51 Ermeni’nin sınır dışı edildiği duyuruluyordu.⁷² Bu olay protestolara neden olmuş; bu kişilerin “Türkiye’de ya öldürüleceği ya da açlıktan öleceğini” iddia eden yazılar yayınlanmıştır.⁷³

Öte yandan, basında azınlıklar konusunda Türklere haksızlık edildiğini vurgulayan yazılar da yer almıştır. Bu kapsamda, İzmir’deki Uluslararası Kolej’de öğretmenlik yapan Raymond Moremen’in ailesine yazdığı bir mektuba yer verilmiştir. “Eylül 1922’de İzmir’de bir yetimhanede bulunan 300 Rum ve Ermeni çocuğu öldürmeye çalışan Türk askerlerini⁷⁴ tek başına direnerek yetimhaneye sokmadığı için kahraman olarak tanınan Moremen, geçmişte yaşananlar yüzünden hep Türklere suçladığını, ancak son zamanlarda öğrendikleri sayesinde Rum ve Ermenilerin de Türklere kadar korkunç suçlar işlediklerini anladığını, Türklere hakkını teslim edecek haberlerin gerçeklere dayanmayan propagandanın yaygınlığı yüzünden duyulmadığını” ifade

69 Frank Wills, “Turkish Assembly Assails Curzon: Kurds Fear Slavery,” *Chicago Daily Tribune*, 28 Ocak 1923, s. 12

70 “Turks See New Light,” *Los Angeles Times*, 29 Ocak 1923, ss. 11-12.

71 “Turks Name Terms to Prevent Break,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923. s.3 ve “Full Sovereignty Demand of Turkey,” *The Washington Post*, 29 Ocak 1923, s. 4.

72 “Deport 51 to Turkey,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923, s. 17.

73 “Refugees Deported in Spite of a Writ,” *The New York Times*, 11 Şubat 1923, s.1-2 ve George P. Michaelides, “Friends of the Refugees,” *The New York Times*, 16 Şubat 1923, s. 12.

74 İfade metinde “Turkish soldiers” diye geçmektedir. Halbuki Türk düzenli birlikleri 9 Eylül’de İzmir’e girdikten sonra şehirde hem Rum ve Ermenilerin hem de kendilerinden önce şehre varan bir kısım Müslüman çetecilerin faaliyetlerine karşı asayiş sağlamaya çalışmışlardı.

ediyordu.⁷⁵ Benzeri bir haber de Chicago Daily Tribune’de yayınlanmıştır. Haberde, eski Kafkasya Müttefik Yardım Teşkilatı Yüksek Komiseri Albay William Haskell’in “ABD’nin Rumlar ve Ermeniler yerine İzmir ve civarında geri çekilen Yunanlılar tarafından evleri yıkılan 500.000 Türk’e yardım etmesi gerektiğini, Amerikan kiliselerinde dolaşan Türklerle ilgili vahşet haberlerinin yalana dayandığını, kendisinin Rumların barbarca davrandıklarına inandığını” söylediği aktarılıyordu.⁷⁶ Özellikle Haskell’in ifadeleri bazı kesimlerde şiddetli tepki yaratmış, oldukça sert okuyucu mektuplarının kaleme alınmasına sebep

olmuştur. Örneğin, yazar Soterios Nicholson’un Washington Post’da yayınlanan yazısında, “dost Ermeni ve Rumlar yalnız bırakılırken, katil Türklere insan muamelesi yapıldığı” ileri sürülüyordu.⁷⁷

Moremen, geçmişte yaşananlar yüzünden hep Türkleri suçladığını, ancak son zamanlarda öğrendikleri sayesinde Rum ve Ermenilerin de Türkler kadar korkunç suçlar işlediklerini anladığını, Türklerin hakkını teslim edecek haberlerin gerçeklere dayanmayan propagandanın yaygınlığı yüzünden duyulmadığını” ifade ediyordu.

IV. ARA DÖNEM:

Konferans’ın birinci bölüm görüşmelerinin Ermeni meselesi Ermenilerin arzu ettiği şekilde karara bağlanmadan sona ermesi sebebi ile yaşanan hayal kırıklığını aksettiren yazılar yayınlanmıştır. Öncelikle, Ermeni heyetinin Konferans’a bir protesto notu⁷⁸ göndererek “Ermenilerin Konferans tarafından terk edildiğini, Batılı güçlerin verdikleri sözlere rağmen Ermeni meselesi halledilmez

ise bölgeye barış gelemeyeceğini” ifade ettikleri aktarılıyordu.⁷⁹

Cumhuriyetçi Harding hükümetinin politikasına karşı yönetim içerisinde de eleştiriler yükseliyordu. Mississippi Demokrat Parti Senatörü Pat Harrison NYT’da yayınlanan makalesinde, Dışişleri Bakanı Hughes’un dış politikasını eleştiriyor; “Hughes’un Ermenistan mandası teklifini reddederken Mezopotamya petrolü üzerindeki haklarını korumak için cesur ve atik davrandığı, Lozan’da ise Amerikan heyetinin sadece ahlâki etkisini kullanmaya çalıştığı, oysa bu etkinin daha önce ne İzmir’in yakılmasını⁸⁰ ne de binlerce

75 “Hope Seen for Turks,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. II10.

76 “Help the Turks, Let Greeks Go, Haskell Advice,” *Chicago Daily Tribune*, 8 Şubat 1923, s.2. Ayrıca bkz., Walter Duranty, “Refugee Problem Viewed by Haskell,” *The New York Times*, 9 Şubat 1923, s. 2.

77 Soterios Nicholson, “Appeals to Common Sense of Christians in Near East,” *The Washington Post*, 4 Mart 1923, s. 35.

78 Ermeni heyetinin 2 Şubat 1923 tarihli bildirisini kastediliyor. Metin için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ss. XXXVI-XXXVIII.

79 “Turks to Offer Counter Plans,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. 13.

80 Bu dönemde, Amerika’da Ermenilerin Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerden dolayı 13 Eylül 1922 tarihinde İzmir’de çıkan yangını düzenli Türk birliklerinin başlattığına dair bir kanaat oluşmuştu.

insanı ölümden veya sürgünden koruyamadığının tecrübe edildiği, ABD'nin sadece sözlü güvenceler verip azınlıkları Türklerin merhametine bıraktığını" ileri sürüyordu.⁸¹ Demokrat Parti Utah Senatörü King tarafından Kongre'ye sunulan Türkiye, "Ermenistan"dan askerlerini çekmediği sürece bu ülke ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine ilişkin karar tasarısının Cumhuriyetçi Parti Massachusetts Senatörü Lodge'un itirazı ile reddedildiği bildiriliyordu.⁸²

Bu dönemde Ermeni dernekleri de yönetimi ve kamuoyunu etkilemek üzere girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, ACIA Başkanı Gerard'ın Dışişleri Bakanı Hughes'a bir bildiri göndererek "Türkiye ile Ticaret ve Dostluk Anlaşması imzalanması halinde, anlaşmanın onaylanmaması için çalışacaklarını, Türkiye ile ilişki kurulmasının Türklerin geçmişte ve halen Hristiyanlara karşı yapmakta oldukları barbarlıkların onaylanması anlamına geleceğini ve anlaşmanın Türkleri geçmiş cinayet ve yağmacılıklarına ileride de devam etme hususunda cesaretlendireceğini, Senato'nun Ermenilere olan taahhüt ve yükümlülükler yerine getirilmeden böyle bir anlaşmayı onaylamasının düşünülemeyeceğini" dile getirdiği aktarılıyordu.⁸³

Öte yandan, yine ACIA üyesi Henry W. Jessup'un kaleme aldığı bir yazıda, "Türkleri Ermeni yurdu kurulmasına ikna etmek için ne ekonomik boykot ne de başka bir tedbir alınmamış olmaması" eleştiriliyor; "ABD yönetimi seçim öncesi verdiği sözleri tutmamakla" suçlanıyor; "Ermenistan için, kısa süre önce Liberya konusunda İngiltere ve Fransa karşısında takınılan tutum kadar bile çaba sarf edilmemiş olması" kınanıyordu.⁸⁴ Los Angeles'daki Immanuel Presbiteryen Kilisesi'nde Ermenistan için Adalet Milli Derneği'nin himayesinde düzenlenen "Türklerin kanlı eli beyaz Hristiyanlık aleminin boğazında" konulu ayinde "Amerikan yönetimini zulme uğramış Ermeniler yararına harekete geçmeye ve bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını sağlamaya çağıran kararlar alındığı" basına yansıtıyordu.⁸⁵ Aynı şekilde, Genel Sekreter Rahip Trundle'in Los Angeles Westlake Presbiteryen Kilisesi'nde verdiği vaazda "Ermenilere ihanet etmenin günah olduğunu iddia ettiği, ABD'nin güçlü etkisini Ermeniler lehine kullanması yönünde yapılan ricaların sonuçsuz kalmasını eleştirdiği, Türkiye'nin ülkedeki tüm Hristiyanların kökünü kazıma

81 "Hughes a Failure as Seen by Pat Harrison," *The New York Times*, 4 Şubat 1923, ss. XX1-XX2.

82 "Effort in Senate to Break with Turkey Frustrated," *Chicago Daily Tribune*, 4 Mart 1923, s. 9.

83 "Friends of Armenia Protest on Treaty," *The New York Times*, 26 Şubat 1923, s.18. Gerçekten de Türkiye ve ABD arasında 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın Kongre tarafından onaylanmasına ilişkin tartışmalar 1927 yılına kadar devam etmiş ve Ermeni ve Rum lobilerinin faaliyetleri neticesinde Kongre söz konusu anlaşmayı onaylamayı reddetmiştir. Bkz. John M. Van der Lippe, "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt XXIII, 1993, ss. 31-63.

84 "Armenia and the League," *The New York Times*, 8 Nisan 1923, s. XX8.

85 "Bloody Turk is Theme," *Los Angeles Times*, 24 Mart 1923, s. II2; "Churches Seek Aid in Armenia," *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s.II15 ve "Think of Good Qualities, Way to Love an Enemy," *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s. II5.

niyetinden bahisle Hristiyanlığı seçmiş Türkleri bile öldürebileceklerini ileri sürdüğü, buna karşılık bölgede yatırımları olan bazı Amerikalıların⁸⁶ kendi çıkarları adına Türklerin yaptıklarını örtbas etmeye çalışarak Amerikan kamuoyunu işlenen korkunç suçlar konusunda yanlış bilgilendirdiklerini söylediği” yönünde haberler yapıyordu.⁸⁷

Bu dönemde ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda savaşmış Rafael de Nogales isimli Venezuelalı bir paralı askerin anıları yayınlanıyordu. De Nogales “Siirt şehrinde Cevdet ve Halil Beylerin Ermenilere yaptıkları katliamları, askerlerin ve halkın Ermeni mallarını yağmalamasını” anlatıyordu.⁸⁸

Konferansın ikinci dönem görüşmelerinin 23 Nisan 1923 tarihinde başlamasına kadar geçen süre zarfında, basında daha ziyade Ermeni muhacirlerin durumu ve Chester imtiyazları konusu işlenmiştir.

Lozan Konferansı’na katılan heyetten aynı zamanda Yakındoğu Muavenet Cemiyeti üyesi de olan Barton’ın Washington’a gelerek Dışişleri Bakanlığı’nda Konferans ile ilgili görüşmelerde bulunduğundan bahisle, “Barton’ın Ermenilere her Amerikan vatandaşının protestosunu hak edecek kadar büyük bir haksızlık yapıldığını, tüm Ermeni nüfusunun, Türkiye’den, kendi kadim yurtlarından, kovularak yardıma muhtaç şekilde dünyanın kapısına terk edildiklerini dile getirdiği, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti gibi özel bir yardım kuruluşunun bu boyuttaki yardım ihtiyacının altından kalkmasının artık mümkün olmadığını, uluslararası bir komisyon kurulması gerektiğini ifade ettiği” bildiriliyordu.⁸⁹ Çeşitli haberlerde, Yakındoğu Muavenet Cemiyeti’nin faaliyetleri hakkında bilgi veriliyor; Cemiyet’in 1915 yılından beri çoğunluğu Türkiye’den Ermenistan’a kaçan Ermenilere olmak üzere 82.266.548 Dolar tutarında yardımda bulunduğu, bu yardım olmasa bölgedeki 1.000.000 Ermeni’den en az 500.000’inin açlıktan ölmüş olacağı duyuruluyordu.⁹⁰

Aynı çerçevede, Hristiyan muhacirlerin durumunu incelemek üzere Türkiye’ye giden Kansas eski valisi Henry J. Allen’in telgrafi yayınlanmıştır. “Allen

86 Burada kastedilen özellikle Chester Projesi’nin isim babası Colby M. Chester ve oğlu Arthur Chester tarafından yayınlanan makalelerdir. R. Colby M. Chester, “Turkey Reinterpreted,” *The New York Times Current History*, cilt 16, Eylül 1922, s. 939-949 ve Arthur T. Chester, “Angora and the Turks,” *The New York Times Current History*, cilt 17, Şubat 1923, ss. 758-764.

87 “Attacks on Women Laid to God’s Wrath at America Refusing to Aid Armenia,” *Los Angeles Times*, 9 Temmuz 1923, s. II5.

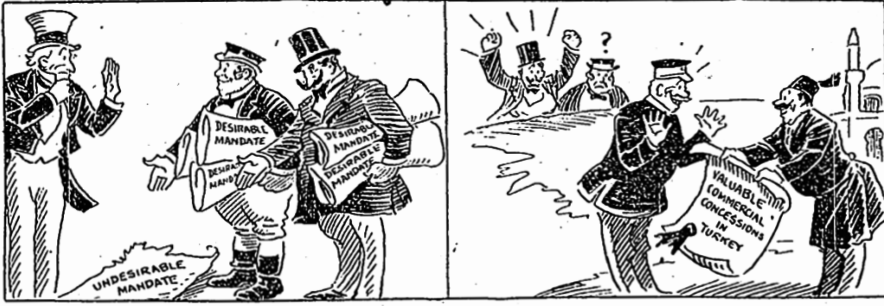
88 T. R. Ybarra, “Nogales Bey of Venezuela,” *The New York Times*, 25 Şubat 1923, s.SM10-SM11. Nogales’in savaş anıları Türkçe’ye çevrilerek 2008 yılında yayınlanmıştır. Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*(İstanbul, Yaba Yayınları: 2008).

89 “Recommends New Policy,” *The New York Times*, 8 Şubat 1923, s. 2.

90 “Ten Countries Aiding the Near East Relief,” *The New York Times*, 4 Mart 1923, s.2. James Barton, daha sonra Yakındoğu Muavenet Cemiyeti’nin faaliyetlerini bir kitapta anlatmıştır. Bkz. James L. Barton, *The Story of the Near East Relief* (New York: MacMillan Press, 1930)

muhacirlerin durumunu vahim olarak nitelediği telgrafında yerel yetkililerin bu kişileri Türkiye'nin düşmanları olarak gördüklerini, Amerikan yardım kuruluşlarına ise pek sempati ile yaklaşmadıklarını, zorluk çıkardıklarını ileri sürüyor; Lozan Konferansı'nın siyaseti bir kenara bırakıp acilen bu soruna bir çözüm bulması gerektiğini" savunuyordu.⁹¹

After the great war was won and all the desirable mandates had been grabbed the United States was urged to take the Armenian mandate.

Today there is great indignation because Americans have been given a valuable concession in Turkey.

Lozan Konferansı'na ilişkin karikatürler. Kaynak: Chicago Daily Tribune, 14 Nisan 1923.

Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi'ne tanınan ve Chester imtiyazları⁹² olarak da bilinen projenin gündeme gelmesi ile basında "ABD yönetimini Ermeni yurdu konusu gibi ahlâki meseleleri savunmak yerine ekonomik çıkarları korumak için uğraşmakla" eleştiren yazılar yayınlanmıştır.⁹³ Öte yandan New York'lu bir avukat olan Vahan Cardashian gibi Ermeni davası savunucuları "projenin yürütüleceği alanın Ermenilere ait topraklar olması sebebiyle Ankara hükümetinin imtiyazları onaylama yetkisi bulunmadığını" iddia etmiştir.⁹⁴ Projeyi engellemek için Dışişleri Bakanlığı'na da başvuran Ermeniler, "Türklerin fakir hükümetinin iflas etmiş olduğunu, zaten tarihleri boyunca Türklerin hiçbir dış ve iç borçlarını geri ödemediklerini, Ankara hükümetinin tutumu yüzünden Lozan'da anlaşma sağlanamadığını, bu yüzden sözkonusu bölgeye barışın gelmesinin de şüpheli olduğunu" ifadeyle projeye karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.⁹⁵

91 "Plight of Refugees Incenses Gov. Allen," *The New York Times*, 15 Nisan 1923, s. 3.

92 Chester imtiyazları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Bülent Bilmez, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2000). Ayrıca bkz. John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939* (Minneapolis, University of Minnesota Press: 1963).

93 Örneğin, Edwin L. James, "See in Standard Oil a Check to Chester," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 3.

94 Vahan Cardashian, "Scoffs at Chester Grants," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 12.

95 "Armenia against Chester," *The Washington Post*, 2 Mayıs 1923, s. 6. Ayrıca bkz., Vahan Cardashian, "Turkish Concessions," *The New York Times*, 10 Haziran 1923, s. X5.

V. LOZAN KONFERANSI İKİNCİ DÖNEM GÖRÜŞMELERİ

İkinci dönem görüşmelerinin başlaması ile Ermeni konusunun bir daha açılmamak üzere kapanmış olduğu artık Amerikan kamuoyu tarafından iyice anlaşılmıştır. Bu sebeple, gazetelerde ABD hükümetine yönelik sert eleştiriler yer almıştır. En sık vurgulanan husus, “Amerikan hükümetinin caydırıcılık gücünden yoksun politikası sebebiyle, Konferans’ın ilk dönem görüşmeleri sırasında gerek Avrupalı diplomatların gerek Türklerin, Amerikalıları Ermeni yurdu gibi konularda insani değerlerden bahseden ancak aslında bunlarla ilgili adım atmaya niyeti olmayan bir ülkenin temsilcileri olarak görmeleri” olmuştur.⁹⁶

Nitekim, Lozan Konferansı’nın birinci dönem görüşmelerinde “Amerikalılar ahlâki değerler öne sürerek Ermeni yurdu kurulmasını ve son kalan Ermenilerin de katliama uğramamasını isterken Türklerin onları önce ‘fanatik baş belaları’ olarak gördükleri daha sonra ise sadece konuşmakla kalacaklarını anladıkları için Amerikalıları görmezden gelmeye başladıkları” yazılmıştır.⁹⁷ İkinci dönemde ise “Türklerin Amerikalılara bakışının değiştiği, ABD’yi kendilerini borçtan kurtaracak, Türkiye’de gelişmiş bir demiryolları sistemi ve Washington D.C. gibi bir başkent yapacak ve İngilizlerin elinde tuttuğu Musul petrollerini alıp Türklere de bir miktar kâr aktaracak bir devlet olarak gördükleri” ifade edilmiş;⁹⁸ “Rumlar ve Ermeniler gibi ‘altın yumurtlayan kazı’ öldürdükleri için paraya ihtiyacı olan Türklerin⁹⁹ ABD’nin desteğinden medet umdukları, bu desteği satın alabilmek için Chester imtiyazlarını kabul ettikleri”¹⁰⁰ ve “Türkler’de Amerikalıların Türkiye’yi daha fazla sömürebilmek için Konferans’ta bu kez Ankara’nın her dediğine onay verecekleri düşüncesinin yerleşmeye başladığına”¹⁰¹ dair haberler yapılmıştır.

Konferans’ta gündeme gelen Ermenilerle ilgili meselelere ilişkin olarak, “Türkiye dışındaki Ermenilerin yeni rejimi ve kanunlara uyan vatandaşlar olarak yaşamayı kabul ettikleri konusunda yetkilileri ikna edemedikleri takdirde ülkeye geri dönmelerine izin verilmeyeceği” yönündeki açıklamaların ardından, Amerikan temsilcisi Joseph Grew’un¹⁰² İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaparak “Paşa’dan bu hükmün geniş bir yorumla uygulanacağına dair söz aldığı” bildiriliyor;¹⁰³ “Türklerin bu kararı almasının arkasında yeni

96 “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here,” *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1.

97 “Chester Grant Row Likely at Lausanne,” *The New York Times*, 23 Nisan 1923, ss. 1-2.

98 “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here”.

99 “Business at Lausanne,” *The New York Times*, 29 Nisan 1923, s. E6.

100 “Lausanne Parleys Reopen with Hope of a Peace Treaty,” *The New York Times*, 24 Nisan 1923, ss. 1-2.

101 “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here”.

102 Joseph Grew daha sonra Türkiye’de Amerikan büyükelçiliği görevinde de bulunmuştur. Türkiye ile ilgili hatıraları için bkz. Joseph C. Grew, *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945* (Boston: Houghton Mifflin, 1952).

103 “Alien Guarantees Granted by Turkey,” *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

çıkarılan müsadere yasası gereği ülkeyi terk eden Ermenilerin mallarına el koyma isteğinin yattığı” ima ediliyordu.¹⁰⁴ 17 Temmuz tarihli oturumda da “tüm delegelerin Türkiye’den Ermenilerin evlerine dönmelerine izin verilmesini talep ettikleri, özellikle Grew’un evsiz sürgünlerin durumlarının iyi niyetle değerlendirilmesini istediği ve evleri ile mallarının korunması hususunda cömertlik ve tolerans gösterilmesini talep ettiği, İsmet Paşa’nın sadece huzuru bozacak kimseleri uzak tutmak istediklerini ifadeyle affi dikkatle uygulayacaklarını söylediği” aktarılıyordu.¹⁰⁵

Henüz Konferans sürerken, aralarında Montgomery’nin de bulunduğu 15 kilise ve hayır kuruluşunu temsil eden din adamlarından oluşan bir heyetin Başkan Harding’i ziyaret ederek “ABD yönetiminin Yakındoğu’nun ezilen halklarına ilişkin politikalarından duydukları memnuniyetsizliği dile getirdikleri, İtilaf devletlerinin Ermenileri uğradıkları haksızlıkları telafi etmeden yüz üstü bıraktıkları gibi ABD’nin de savaşta kazanılan zaferde hak iddia ederken, üstlendiği sorumlulukları sonradan unuttuğundan şikayetle, Türkiye ile yapılması planlanan ikili anlaşma sürecinde hükümetin Lozan Konferansı’nın ilk döneminde sunulan şekli ile Ermeni yurdu projesini tekrar canlandırmasını, ekonomik imtiyazların kabulünün Ermeni meselesi şartına bağlanmasını ve Başkan’ın Türkler Ermenilere topraklarını geri verinceye kadar Ankara ile yapılacak anlaşmayı onaylamamasını istedikleri, bu yönde hareket edecek hükümete gerek oylarıyla gerek faaliyetleri ile destek olacakları sözünü verdikleri” bildiriliyordu.¹⁰⁶

Lozan Konferansı sonrası yayınlanan değerlendirme yazılarında ise, genel olarak, “İtilaf devletleri kendi çıkarları peşinde olduklarından güçlerini birleştirip birlikte hareket edemedikleri için aslında zayıf durumda olan Türklerin hak etmedikleri bir zafer kazandığı yorumu yapılmıştır. Yazılarda Lozan’da İtilaf devletlerinin neredeyse Türkleri yendikleri için özür diler duruma düştükleri ve Türklerle büyük ödünler verdikleri iddia ediliyor”;¹⁰⁷ “bir zamanlar Viyana kapılarında dayanan Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti Anadolu yabanında küçük bir Türk devletine dönüştüğü, Türklerin var güçleri ile elde tutmak için uğraştıkları İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya’nın sayesinde Asya’da önemsiz bir kabile durumuna düşmekten kurtuldukları, ancak Ankara fanatiklerinin bu topraklardan Hristiyanlığı söküp atma ve ırk olarak Ermenileri dışlama kararlılığı çerçevesinde yüzbinlerce Ermeni’nin Anadolu’ya geri dönmesine izin verilmeyeceği”¹⁰⁸, “Lozan’da büyük

104 “Turks Remain Firm against Armenians,” *The New York Times*, 8 Haziran 1923, s. 12.

105 “Turks Hold Their Own,” *Los Angeles Times*, 18 Temmuz 1923, ss. 11-12 ve “Reservation Made by U. S. and Britain to Near East Pact,” *The Washington Post*, 18 Temmuz 1923, s. 1.

106 “Ask Harding to Act in the Near East,” *The New York Times*, 12 Haziran 1923, s. 18.

107 “The Treaty With Turkey,” *The Washington Post*, 19 Temmuz 1923, s. 6.

108 Raymond Fendrick, “Christian Bells Welcome Turkey,” *Chicago Daily Tribune*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

devletlerin Türkler karşısında ahlâki ve entellektüel eksiklikleri nedeniyle yenildikleri, ancak bu yenilginin cezasını Ermeni ve Rumların çekmek zorunda kaldığı”¹⁰⁹, bu sebeple “Ermenilerin Rusya’nın kendilerine açtığı topraklar ile Suriye gibi komşu ülkelere sığınma mecburiyetinde oldukları” ifade ediliyordu.¹¹⁰

Aynı çerçevede, ABD’nin eski Türkiye Büyükelçisi Henry Morgenthau’nun Massachusetts’de yaptığı bir konuşmada, “ABD’nin Lozan’a gözlemci gönderme ötesinde bir adım atmaya başaramaması yüzünden Lozan’ın Ermenilere karşı tarihin en büyük suçunu işleyen Türkler karşısında büyük bir fiyasko ile sonuçlandığını, sadece İtilaf devletlerinin değil ABD’nin de ekonomik çıkarlarını takip etmek ve vatandaşı olan işadamlarının kazançlarını korumak için uğraştığını, oysa birlikte hareket edilip, gerekirse güç kullanılması durumunda Türklerin kolaylıkla mağlup edilebileceğini dile getirdiği” aktarılıyordu.¹¹¹

Konferans sonrası gazetelerde yer alan Türkiye’den kaçan Ermeniler ile yapılan mülakatlar ve Ermeni okuyucu mektupları yayınlıyor, buralarda “medeniyetten nasibini almamış barbar Türklerin, ellerinde kalan zaten fakirleşmiş devleti Ermeni ve Rum nüfusu olmadan yönetmeyi beceremeyecekleri” hususu işleniyordu.

Konferans sonrası gazetelerde yer alan Türkiye’den kaçan Ermeniler ile yapılan mülakatlar ve Ermeni okuyucu mektupları yayınlıyor, buralarda “medeniyetten nasibini almamış barbar Türklerin, ellerinde kalan zaten fakirleşmiş devleti Ermeni ve Rum nüfusu olmadan yönetmeyi beceremeyecekleri” hususu işleniyordu.¹¹²

“Lozan’da bağımsız Ermenistan taleplerinin

görmezden gelindiği, ikiye bölünmüş haldeki Ermenistan’ın Rusya’da kalan bölümünde koşulların nispeten iyi olduğu ancak Türkiye’de kalan çok az sayıdaki Ermeni’nin zor şartlar altında yaşadığı, kiliselerinin camilere dönüştürüldüğü, şehirlerinin yerle bir edildiği, zaten Türkiye’nin genel olarak zor ekonomik şartlar altında olduğu bunun sebebinin de Türklerin istikrarlı bir hükümet yürütebilecek medeniyet seviyesine ulaşmamış, orta çağlarda kalmış, savaşmaktan ve yağmadan başka birşeyden anlamayan insanlar olduğu” ileri sürülüyordu.¹¹³ Ayrıca “Lozan’da Ermenilere ihanet edildiği, savaştan önce Küçük Ermenistan olarak bilinen Kilikya dışında Harput, Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas’tan oluşan altı Ermeni vilayetinde yaşayan ve İtilaf

109 “The End at Lausanne,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 10.

110 “Seven Powers Sign Near East Treaty,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

111 “Morgenthau Scores Isolation Policy,” *The New York Times*, 28 Temmuz 1923, s. 5.

112 Örneğin bkz., Vahan Cardashian, “The Decline of the Turk,” *The New York Times*, 5 Ağustos 1923, s. X6.

113 “Armenia Lost at Lausanne,” *Los Angeles Times*, 28 Temmuz 1923, s. II16.

devletlerinin zaferine en çok katkıda bulunan millet olan Ermenilerin savaştan sonra kadim yurtlarından mahrum bırakılıp Suriye gibi yerlere sığınmaya zorlandıkları ifade ediliyor; 600 yıl boyunca hiçbirşey üretmeyen aksine yok eden Türklerin zanaatkâr, esnaf ya da çiftçi olmamaları sebebiyle Ermenilerin ve diğer Hristiyan milletlerin Küçük Asya'daki harap olan yurtlarını yeniden kalkındırıp medeni bir hayata erdirmeyecekleri, zaten Avrupalıların da Ermeni ve Rumlar gittikten sonra zorda kalacak bu zengin ve verimli topraklara göz diktikleri” iddia ediliyordu.¹¹⁴

VII. SONUÇ:

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere, Lozan Konferansı sırasında Amerika'da Ermeniler ve destekçileri tarafından oldukça yoğun propaganda faaliyeti yürütülmüştür. Bu dönemde Ermenilerin temel hedefi Konferans'ta Türkiye toprakları içerisinde bir Ermeni yurdu kurulmasını öngören bir karar alınmasıdır. Söz konusu faaliyet de Amerikan yönetiminin Ermeni yurdu konusunda etkili ve aktif bir politika izlemesini sağlamak üzere kamuoyu baskısı oluşturmayı amaçlamıştır. Propaganda faaliyetleri esnasında Ermeniler en büyük desteği ABD'deki Protestan kuruluşlarından görmüşlerdir. Ayrıca, bazı Amerikalı siyasetçiler de yönetimi Ermenilerin talepleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar ABD hükümeti neticede Ermenilerin arzu ettiği çizgide bir Türkiye siyaseti geliştirmemiş olsa da Amerikan kamuoyunun belirli bir kısmını etkilemiş olan olumsuz Türk imajı bahsekonu propaganda faaliyetlerinin günümüze dek canlı kalan sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

114 Arshag Mahdesian, "Assails Lausanne Treaty: Armenian Declares It Sows the Seeds of Another War," *The New York Times*, 30 Temmuz 1923, s. 12.

KAYNAKÇA

MAKALE VE KİTAPLAR:

Akkaya, Kıvanç. “Lozan Konferansı’nda Amerika Birleşik Devletleri,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Cilt 12, Ocak 1998, ss. 76-87.

Armaoğlu, Fahir. “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika,” *Bellekten*, cilt LV, no. 213, 1991, ss. 483-527.

Barton, James L. *The Story of the Near East Relief* (New York: MacMillan Press, 1930).

Bilmez, Bülent. *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2000).

Bilsel, M. Cemil. *Lozan Cilt I-II* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998).

Chester, Arthur T. “Angora and the Turks,” *The New York Times Current History*, cilt 17, Şubat 1923, ss. 758-764.

Chester, R. Colby M. “Turkey Reinterpreted,” *The New York Times Current History*, cilt 16, Eylül 1922, ss. 939-949.

Çiçek, Kemal. “Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri,” *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), ss. 119-141.

DeNovo, John A. *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939* (Minneapolis, University of Minnesota Press: 1963).

Ertan, Temuçin F. “Lozan Konferansında Ermeni Sorunu,” *KÖK Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, no.2, Güz 2000, ss. 209-225.

Grabill, Joseph L. *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971).

Grew, Joseph C. *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945* (Boston: Houghton Mifflin, 1952).

Howard, Harry N. *The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East* (Beirut: Khayat, 1963).

Lippe, John M. Vander. "The 'Other' Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt XXIII, 1993, ss. 31-63.

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, Çev. Seha Meray, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970).

McCarthy, Justin. *The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice* (Utah: The University of Utah Press, 2010).

Nogales, Rafael de. *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* (İstanbul, Yaba Yayınları: 2008).

Nur, Rıza. *Lozan Hatıraları* (İstanbul: Boğaziçi, 1999).

Şimşir, Bilal N. *Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990).

Trask, Roger R. *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform* (Minneapolis: UMI, 1986).

Turan, Ömer. "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu," Türkkaya Ataöv (ed.) *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), ss. 195-222.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987).

GAZETELER:

"Alien Guarantees Granted by Turkey," *The New York Times*, 5 Haziran 1923, s. 23.

"America Tongue-Tied," *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s. 18.

"American Envoy Asks Guarantees for Minorities," *The New York Times*, 13 Aralık 1922, ss. 1-2.

"Americans Showed Heroism in Smyrna Conflagration," *The New York Times*, 17 Aralık 1922, ss. 104-105.

"Armenia against Chester," *The Washington Post*, 2 Mayıs 1923, s. 6.

- “Armenia and the League,” *The New York Times*, 8 Nisan 1923, s. XX8.
- “Armenia Lost at Lausanne,” *Los Angeles Times*, 28 Temmuz 1923, s. II16.
- “Armenian Home Financed in U. S. Urged at Parley,” *Chicago Daily Tribune*, 31Aralık 1922, s. 12.
- “Armenians at Lausanne,” *The New York Times*, 28 Aralık 1922, s. 14.
- “Armenians Storm Center at Near East Meeting,” *Los Angeles Times*, 27 Aralık 1922, s. I2.
- “Ask Harding to Act in the Near East,” *The New York Times*, 12 Haziran 1923, s. 18.
- “Asks U.S. to Found Armenian Nation,” *The New York Times*, 12 Ocak 1923, s. 4.
- “Attacks on Women Laid to God’s Wrath at America Refusing to Aid Armenia,” *Los Angeles Times*, 9 Temmuz 1923, s. II5.
- “Bloody Turk is Theme,” *Los Angeles Times*, 24 Mart 1923, s. II2.
- “Business at Lausanne,” *The New York Times*, 29 Nisan 1923, s. E6.
- “Chester Grant Row Likely at Lausanne,” *The New York Times*, 23 Nisan 1923, ss. 1-2.
- “Churches Seek Aid in Armenia,” *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s. II15.
- “Curzon Threatens to End Conference Unless Turks Yield,” *The New York Times*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.
- “Deport 51 to Turkey,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923, s. 17.
- “Effort in Senate to Break with Turkey Frustrated,” *Chicago Daily Tribune*, 4 Mart 1923, s. 9.
- “Europe and Turkey,” *The New York Times*, 5 Aralık 1922, s. 18.
- “Fight for Mosul Due at Lausanne,” *The New York Times*, 26 Aralık 1922, s. 3.

- “Friends of Armenia Protest on Treaty,” *The New York Times*, 26 Şubat 1923, s. 18.
- “Full Sovereignty Demand of Turkey,” *The Washington Post*, 29 Ocak 1923, s. 4.
- “Greece Gets Her Minimum Demands,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, s. 4.
- “Greece Ruined, Venizelos Says,” *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s. 3.
- “Help the Turks, Let Greeks Go, Haskell Advice,” *Chicago Daily Tribune*, 8 Şubat 1923, s. 2.
- “Holy Crusade Urged,” *The Washington Post*, 31 Aralık 1922, s. 2.
- “Hope Seen for Turks,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. II10.
- “How Two Americans Planned to Settle Near East Problem,” *The New York Times*, 4 Aralık 1922, ss. 12-15.
- “Hughes a Failure as Seen by Pat Harrison,” *The New York Times*, 4 Şubat 1923, s.XX1-XX2.
- “İsmet Gets U.S. Plea,” *The Washington Post*, 14 Aralık 1922, ss. 1-2.
- “Lausanne Parleys Reopen with Hope of a Peace Treaty,” *The New York Times*, 24 Nisan 1923, ss. 1-2.
- “Million Must Move,” *The Washington Post*, 11 Ocak 1923, s. 2.
- “Million Must Quit Homes in Near East, Lausanne Decrees,” *The New York Times*, 11 Ocak 1923, ss. 1-2.
- “Morgenthau Scores Isolation Policy,” *The New York Times*, 28 Temmuz 1923, s. 5.
- “No More Golden Eggs,” *The New York Times* 23 Aralık 1922, s. 10.
- “Not a Government Plan,” *Chicago Daily Tribune*, 31 Aralık 1922, s. 12.
- “Oil Chief Barrier to Lausanne Peace,” *The New York Times*, 16 Aralık 1922, s. 2.

- “Our Envoy Submits Armenia Home Plan,” *The New York Times*, 31 Aralık 1922, s. 2.
- “Plight of Refugees Incenses Gov. Allen,” *The New York Times*, 15 Nisan 1923, s. 3.
- “Progress at Lausanne Satisfies Harding,” *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 3.
- “Recommends New Policy,” *The New York Times*, 8 Şubat 1923, s. 2.
- “Refugees Deported in Spite of a Writ,” *The New York Times*, 11 Şubat 1923, ss. 1-2.
- “Reservation Made by U. S. and Britain to Near East Pact,” *The Washington Post*, 18 Temmuz 1923, s. 1.
- “Russians Reject Ban at Lausanne,” *The New York Times*, 1 Aralık 1922, s. 3.
- “Says Turks Believe They ‘Licked World’,” *The New York Times*, 10 Aralık 1922, s. 23.
- “Seeking a Homeland for the Armenians: American Philanthropists Will Appeal to Allied Statesman at Lausanne Conference,” *The New York Times*, 18 Kasım 1922, s. 2.
- “Sees Our Prestige Hurt at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.
- “Seven Powers Sign Near East Treaty,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 1.
- “Straits Agreement Held up by Turks,” *The New York Times*, 19 Aralık 1922, s. 3.
- “Ten Countries Aiding the Near East Relief,” *The New York Times*, 4 Mart 1923, s. 2.
- “The Candid Friend,” *The New York Times*, 29 Kasım 1922, s. 13.
- “The End at Lausanne,” *The New York Times*, 25 Temmuz 1923, s. 10.
- “The Statesmanship of Extermination,” *The New York Times*, 4 Aralık 1922, s. 16.

- “The Treaty With Turkey,” *The Washington Post*, 19 Temmuz 1923, s. 6.
- “Think of Good Qualities, Way to Love an Enemy,” *Los Angeles Times*, 26 Mart 1923, s. II5.
- “Turkey Promises to Join the League,” *The New York Times*, 15 Aralık 1922, ss. 1-2.
- “Turks Are Holding up Deals with Americans,” *The New York Times*, 2 Ocak 1923, s. 3.
- “Turks Bar Hearing of Armenian Plea,” *The New York Times*, 27 Aralık 1922, s. 4.
- “Turks Hold Their Own,” *Los Angeles Times*, 18 Temmuz 1923, ss. II-12.
- “Turks Hope to Get \$200,000,000 Here,” *The New York Times*, 26 Nisan 1923, s. 1.
- “Turks Name Terms to Prevent Break,” *The New York Times*, 29 Ocak 1923, s. 3.
- “Turks Not to Hear Armenians’ Appeal,” *The Washington Post*, 26 Aralık 1922, s. 1.
- “Turks Remain Firm against Armenians,” *The New York Times*, 8 Haziran 1923, s. 12.
- “Turks See New Light,” *Los Angeles Times*, 29 Ocak 1923, ss. II-12.
- “Turks to Offer Counter Plans,” *Los Angeles Times*, 4 Şubat 1923, s. I3.
- “Turks’ Arrogance Damps Peace Hopes,” *The New York Times*, 23 Aralık 1922, s. 3.
- “Turks’ Atrocities Told by Trundle,” *Los Angeles Times*, 11 Aralık 1922, s. II3.
- “U. S. Again Appeals,” *The Washington Post*, 30 Aralık 1922, s. 1.
- “Venizelos and Riza Clash at Lausanne,” *The New York Times*, 22 Aralık 1922, s. 3.
- Akhtamar, Christopher. “Our Missionaries in Turkey,” *The New York Times*, 2 Aralık 1922, s. 10.

Bent, Silas. "Uprooting of Greeks in Turkey a Modern Exodus of Outcasts," *The New York Times*, 21 Ocak 1923, s. XX5.

Cardashian, Vahan. "Independence for Turkey," *The New York Times*, 28 Ocak 1923, s. XX6.

Cardashian, Vahan. "Scoffs at Chester Grants," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 12.

Cardashian, Vahan. "The Decline of the Turk," *The New York Times*, 5 Ağustos 1923, s. X6.

Cardashian, Vahan. "Turkish Concessions," *The New York Times*, 10 Haziran 1923, s. X5.

Clayton, John. "İsmet and Child Confer," *Chicago Daily Tribune*, 1 Ocak 1923, s. 3.

Clayton, John. "Turks to Allow Greek Pope in Constantinople," *Chicago Daily Tribune*, 27 Aralık 1922, s. 14.

Duranty, Walter. "Refugee Problem Viewed by Haskell," *The New York Times*, 9 Şubat 1923, s. 2.

Fendrick, Raymond. "Christian Bells Welcome Turkey," *Chicago Daily Tribune*, 25 Temmuz 1923, s. 1.

Gerard, James W. "Armenia and the President," *The New York Times*, 14 Kasım 1922, s. 13.

James, Edwin L. "Allies Abandoning Minorities' Cause," *The New York Times*, 10 Ocak 1923, s. 4.

James, Edwin L. "Gains at Lausanne in Private Meetings," *The New York Times*, 8 Ocak 1923, s. 3.

James, Edwin L. "Our Advice Alone Leaves Europe Cold," *The New York Times*, 13 Ocak 1923, s. 2.

James, Edwin L. "Our Rights Ended, İsmet Pasha Says," *The New York Times*, 17 Kasım 1922, s. 3.

James, Edwin L. "See in Standard Oil a Check to Chester," *The New York Times*, 14 Nisan 1923, s. 3.

- Jessup, Henry U. "Turkey's Truculence," *The New York Times*, 3 Aralık 1922, s. 118.
- Lloyd, W.A. "The Great Betrayal," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. XX8.
- Lloyd, W.A. "Tragedy of the Greek Failure Held Up as Shame of Europe," *The New York Times* 17 Aralık 1922, s. 111.
- Mahdesian, Arshag. "Armenia for Armenians," *The New York Times*, 14 Ocak 1923, s. E6.
- Mahdesian, Arshag. "Assails Lausanne Treaty: Armenian Declares It Sows the Seeds of Another War," *The New York Times*, 30 Temmuz 1923, s. 12.
- Michaelides, George P. "Friends of the Refugees," *The New York Times*, 16 Şubat 1923, s. 12.
- Nicholson, Soterios. "Appeals to Common Sense of Christians in Near East," *The Washington Post*, 4 Mart 1923, s. 35.
- Wales, Henry. "İsmet Dashes Hope For Speedy Accord," *Chicago Daily Tribune*, 14 Aralık 1922, s. 4.
- Wales, Henry. "Seek Armenian State," *Chicago Daily Tribune*, 13 Aralık 1922, s. 6.
- Wales, Henry. "U. S. Aids Britain Forcing Turkey to Join League," *Chicago Daily Tribune*, 15 Aralık 1922, s. 7.
- Wills, Frank "Turkish Assembly Assails Curzon: Kurds Fear Slavery," *Chicago Daily Tribune*, 28 Ocak 1923, s. 12.
- Wills, Frank. "Turks Denounce U. S. Propaganda," *Chicago Daily Tribune*, 17 Kasım 1922, s. 10.
- Ybarra, T. R. "Nogales Bey of Venezuela," *The New York Times*, 25 Şubat 1923, ss. SM10-SM11.

LEPSIUS'UN, 1. DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA ENVER PAŞA İLE GÖRÜŞMESİ

(LEPSIUS' MEETING WITH ENVER PASHA
DURING THE FIRST WORLD WAR)

Dr. Ramazan YILDIZ

Öğretmen, Viyana
ramazanyildiz@gmx.at

Özet: *Johannes Lepsius'un, Ermeniler hakkında kaleme aldıklarının Avrupa'da ciddiye alınmasının en önemli sebebi, Alman-Ermeni Cemiyeti'nin başkanı olarak görev yapmış olması ve bu görevde iken Harbiye Nazırı Enver Paşa ile bir görüşme yapmış olmasıdır. Bu makalede Lepsius'un, "Der Todesgang des Armenischen Volkes" isimli kitabının ön sözünde yazdıklarından yola çıkarak Enver Paşa ile yaptığı görüşme özetlenmekte ve başta İstanbul'daki Avusturya elçisi olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin değişik şehirlerinde konsolosluk yapmış veya başka görevler icra etmiş olan Avusturyalı görevlilerin, amirlerine gönderdikleri raporların Ermenilerle alakalı olan bazı kısımları ele alınarak okuyucuların, Ermenilerin tehciri kararına başka bir pencereden bakmalarına ve bu raporları Lepsius'un söyledikleriyle mukayese etmelerine imkan sunulmaktadır. Avusturyalı görevlilerin raporları, "Haus- Hof- und Staatsarchiv" (HHStA) denen Avusturya Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Alman-Ermeni Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni Tehciri, Johannes Lepsius, Jön Türkler*

Abstract: *The main reason why the works of Johannes Lepsius about Armenians are taken seriously in Europe is, that he was the president of the German-Armenian Society and as such had met Enver Pasha, the Minister of War. In this article, we present a summary of his meeting with Enver Pasha based on information from his book "Der Todesgang des Armenischen Volkes". Further, we present information from official reports with regard to Armenians, sent by the Austrian ambassador, several consuls, and other Austrian officials who worked in the Ottoman Empire during the First World War, to their superiors. This will enable the reader to look at the Armenian deportation decision from a different angle and to compare the reports with Lepsius's statements. These reports by Austrian officials, can be found in the Austrian state archive, called the Haus- Hof- und Staatsarchiv" (HHStA).*

Keywords: *Armenian Deportation, First World War, German-Armenian Society, Johannes Lepsius, Young Turks*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesini, bağımsızlıklarını elde etmek için değerlendirmek isteyen ve bu sebepten dolayı ülke düşmanlarıyla iş birliği yapan Ermenilerin savaş bölgelerinden uzak yerlere göç ettirilmesi, Meclis-i Vükela tarafından 30 Mayıs 1915 tarihinde kararlaştırılmış ve tespit edilen kurallar dâhilinde uygulanmıştır.¹ Ermenilerin isyan etmelerini önlemek için düşünülen bu tedbirler, Lepsius ve başka birçok Avrupalı tarafından kasten, 'Ermenileri tamamen yok etmek için alınmış kararlar' şeklinde okunmuş, Türkleri suçlamak için her türlü yalan ve iftiraya başvurulmuştur. Mesela, Paul Rohrbach isimli bir yazar şöyle diyor: "Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk hükümeti, savaş esnasında Ermenilerin tamamını yok etmek için karar vermişti. Bu kararı şöyle uyguladı: Askerlikle yükümlü olanlar orduya alınıp ekseriyetle kurşuna dizildiler. Ermeni şehir ve köyleri yağmalanıp halk göçe zorlandı. Evlerinden alınan Ermeniler, yiyeceksiz ve bineksiz yüzlerce kilometre yürütülüp Suriye ve Mezopotamya'ya atıldılar. Büyük bir bölümü yolda açlık ve hastalıktan öldü veya konvoydan alınıp öldürüldü. Fırat'a kadar ulaşanlar toplama kamplarına dolduruldu ve kendilerine yiyecek verilmedi. Bir buçuk seneden fazla devam eden bu trajedide yaklaşık 1.500.000 Ermeni öldü. Bütün bunları yaparken Türkler hiç kimseyi dinlemediler, "bu kimseyi ilgilendirmez, bizim iç meselemizdir" dediler. İstanbul ve İzmir'deki Ermeniler Avrupa'ya yakın oldukları için katliamdan kurtuldular. Fakat savaştan önce iki milyondan fazla olan Ermenilerden şimdi Türk toprakları üzerinde sadece birkaç yüz bin Ermeni kaldı.²

Bir başka yazar da benzer iddialarda bulunarak şöyle diyor: "Jön Türklerin ihtilaliyle (ki muvaffak olmaları için Ermeniler Jön Türklere çoğu kez yardım etmişlerdi) pek bir şeyin değişmediği, 1909 Adana Katliamı'yla ortaya çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermenilere yapılan gaddarlıkları ise anlatmak için kelime bulmak mümkün değildir. Bir milyonun üzerinde Ermeni ya kılıçtan geçirildi, ya da açlıkla ölüme mahkum edildi. Binlerce ve binlerce zavallı çocuk, kadın ve yaşlı, tehcir esnasında aylarca çöllerde ve vahalarda yürütüldüler. Çektikleri acıları tavsif etmek mümkün değildi. Bu kervanı gören, onları mahşer meydanına giden ölümler sanırdı. Hürriyet için can veren bu milyonlarca isimsiz kahramanın ruhları, Ermeni dağı Ararat'ın (Ağrı Dağı) üzerinde ebediyen Ermeni bayrağı dalgalanmadıkça rahata ermeyecektir."³

Sonu gelmeyen bühtanlardan bir tanesi de şu şekilde ifade edilmiştir: "Osmanlı topraklarındaki Ermeniler, silahsızlandırılıp savunmasız hale getirildikten sonra, yok edilmelerine başlandı. Önce 1915'te, 24 Nisan'ı 25 Nisan'a

1 Meclis-i Vükela Mazbatası, Defter no 198, Karar sıra no 163

2 Paul Rohrbach, *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig 1926, s 4-5

3 Paul Essabalian, *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana 1939, s. 85-87

bağlayan gece, 600 kadar Ermeni eşrafı, keyfi bir şekilde, ihanet ithamı ile gözaltına alındı. Üç günlük gözaltından sonra, ülkenin içlerine doğru sevk edildiler. Bunların içinde entelektüeller, tüccarlar, tabipler ve milletvekilleri de vardı. Hiçbir şikâyet olmadığı halde Diyarbakır'a sevk edildiler. Nakliye esnasında birçoğu öldürüldü. Diyarbakır'a ulaşan birkaç düzine Ermeni ise mahkemede ifadeleri alınarak idama mahkûm edildiler. Mart 1915 sonunda Ermeniler, düşmanlarla beraber hareket edecekler bahanesiyle (ki bunlar Ruslar, İngilizler ve Fransızlardı) Kuzey Suriye çöllerine sürülmeye başladı. Bu, Mayıs 1915'ten itibaren katliam şeklini aldı. Gerçekten söz konusu olan sistemli bir şekilde Kilikya, Batı Ermenistan ve sonra diğer vilayetlerdeki Ermenileri yok etmekte. Kavurucu yaz sıcağında, kadınlar, çocuklar ve yaşlılara dahi dikkat edilmeden, yaya olarak güneye sürüldüler. Daha çabuk helak olsunlar diye yanlış yollara sokuluyorlardı. Bu ölüm yürüyüşünün yanı sıra, Müslüman ahalinin saldırıları ve kılıçtan geçirmeleri de oluyordu ki, makamlar bu olayları önlemek yerine organize ediyor ve destekliyorlardı. Bütün bunlara rağmen hayatta kalabilenlerin, Fırat kenarındaki Dar az-Zor ve Ra'sul-ayn toplama kamplarında sadist görevliler tarafından, sonradan geleceklere yer açmak için, on binlercesi ya dövülerek öldürüldüler ya da içinde petrol bulunan mağaralarda yakıldılar. Böylece 4 Ekim 1916'da, İstanbul'daki Alman elçisinin tahminine göre bir buçuk senenin içerisinde Osmanlı topraklarında savaş öncesi yaşayan iki buçuk milyon Ermeni'nin bir buçuk milyonu yok edilmiş oldu. Önceki kurbanları da sayarsak 1878-1922 arası iki milyondan fazla Ermeni Türkler tarafından yok edilmiştir.”⁴

Avrupa ülkelerindeki yazarlar ve kuruluşlar, Ermeni meselesinin sahneye çıkışından itibaren Ermeniler tarafından yapılan propagandaların tesiriyle %90 Osmanlı aleyhtarı yayınlar yapmışlar, 1878 Berlin Antlaşması'na imza koyan batılı devletlerin, Ermeni meselesiyle özellikle ilgilenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bernstein: “Eğer hükümetler bu görevlerini unuturlarsa halkın onlara görevlerini hatırlatmaları gerekir. Zulme uğrayan, baskı altında tutulan Ermenilerin beklentileri bunlardır. Başka da başvuracakları kapı yoktur. Berlin Antlaşması'na imza koyan devletler, Ermeni halkı yeryüzünden tamamen silinmeden bu halk için bir şeyler yapmalıdırlar. Rusların İstanbul ve sıcak denizlere inme arzusu sebebiyle Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'nı, Berlin Antlaşması'yla geçersiz kılanlar, başta İngiltere olmak üzere, meseleye sadece Rusya açısından bakmamalıdırlar, bilakis Türklerin Ermenilere yaptıkları zulümler açısından bakmalıdırlar.”⁵ diyordu.

Müellifin kullanmış olduğu “Ermeni halkı yeryüzünden silinmeden” tabiri, Osmanlı aleyhinde yapılan menfi propagandaların etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Eğer Türklerin, Ermenileri yeryüzünden silmek gibi bir

4 Tessa Hofmann, *Die Armenier*; Basım yeri ve tarihi belli değil, s. 35-36

5 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.6

niyet ve planları olsaydı bunu, en güçlü oldukları dönemlerde rahatlıkla yapabilirlerdi. Böyle bir şey yapılmadığına göre, Batıların meseleye insafla yaklaşmaları gerekir. Nasıl Türklerin, Ermenilere haksızlık yapması doğru değilse, taşımadıkları bir niyetten dolayı ve işlemedikleri bir cinayetten dolayı Osmanlıları itham etmek de doğru değildir.

Ne var ki Batılılar ithamda sınır tanımamaktadırlar. Mesela, Tessa Hofmann şöyle diyor: "Abdülhamid'in kurduğu özel Kürt birlikleri, 1894-1896 arasında sistemli bir şekilde 300.000 Ermeni'yi katletmişlerdir. Ermeniler, Abdülhamid'in zulmünden kurtulmak için bütün muhaliflerle birlikte çalışmışlardır ve 1908'de Jön Türkleri desteklemişlerdir. Fakat Jön Türkler döneminde durumları daha da kötüleşmiştir. Nisan 1909'da Adana'da 300.000 Ermeni katledilmiştir."⁶

Şayet iddia edildiği gibi, 1894-96 tarihleri arasında 300.000 ve 1909 tarihinde 300.000 Ermeni katledildi ise istatistiklere göre, Osmanlı toprakları üzerinde en çok 200.000 Ermeni'nin kalmış olması icap ederdi. Zira yapılan istatistiklere göre o tarihlerde Anadolu'da 800.000 kadar Ermeni mevcuttu.⁷ Bu durumda Osmanlılar tehcir esnasında 1,5 milyon Ermeni'yi nasıl bulup katlettiler? Kaldı ki askerden veya ülkeden firar ederek Rus ordusuna katılan, İngiliz ve Fransız harp gemileriyle Fransa ve Amerika'ya göç eden 200.000 civarında Ermeni'nin mevcudiyeti de çeşitli kaynaklarca doğrulanmaktadır.⁸

Gerçek bu olduğu halde Karen Jeppe adında biri şu bühtanda bulunuyor: "Türkiye'de yaşayan iki milyon Ermeni'den bir milyonu savaştan önce çeşitli şekillerde işkencelerle öldüler. Geri kalan bir milyon Ermeni'nin ise malları yağmalandı ve yurtlarından sürüldüler. Türkiye'deki Ermenilerin çektikleri bunlarla son bulmadı, devam etti. 1915 senesinde Ermeniler büyük bir sürgüne tabi tutuldular. Bu sürgün eski Ermeni vilayetlerinde uygulandı. Ve bunların hemen hemen hepsi katledildi. Sadece Kilikya Ermenilerinden yüz bin kişi hayatta kalmıştı ki onlar da Suriye'ye, diğerlerinin katliam yapıldığı yere sürüldüler. Barıştan sonra kimi Ermeniler, Amerikan gemileriyle Kilikya'ya geri döndü, çünkü orası Fransızlar tarafından işgal edilmişti."⁹

Avrupa basınında Türklerin aleyhinde yazılanlara cevap mahiyetinde, Avrupa'da ikamet eden Türk temsilcilerinin de zaman zaman makaleler yazıp yayınladıkları olmuştur. Mesela, daha evvel Washington'da Türk elçisi olarak bulunmuş olan Ahmed Rüstem Bey, doğru bilgi edinmek isteyen İsviçreli

6 Tessa Hofmann, *Die Armenier*, Basım yeri ve tarihi belli değil, s 35-36

7 Ramazan Yıldız, "Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle ilgili Reformlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 25, s 57-82.

8 Wolfgang Gust ve Sigrig Gust, *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16 - Dokumente aus dem Politischen Archiv des Deutschen Auswärtigen Amts*, <http://www.armenocide.de>, 1914-08-11-DE-001-V.

9 Karen Jeppe, *Neu-Armenien im Abrahamsland*, Potsdam 1930, s 3-5

için “Ermeni Mes’alesi Cihan Harbi ve Türk” başlıklı bir makale yazıp Bern şehrinde yayınlamıştır. Ahmed Rüstem Bey bu makalede, İngiliz ve Rus parası ve entrikaları ile Ermenilerin Osmanlı Hükümeti’ne karşı kışkırtıldığını, tehcir esnasında vuku bulan bazı nahoş olayların az sayıda memur tarafından işlenmiş hatalar olduğunu, Hristiyan tebaanın Osmanlı’da çok büyük haklara sahip olduklarını, bu konuda Fransız diplomat Engelhart’ın yazdığı, “Türkiye ve Tanzimat” isimli eserden ve İstanbul’da bulunmuş olan Amerika’lı diplomat Mösyö Berdo’nun “Türkiye’de Ecnebîler ve Onların Vaz’iyyet-i Hukûkiyyeleri (1914)” adındaki kitabından alıntılar yaparak delillerle ortaya koymuştur ve Lord (Brays’ın) “Memâlik-i Osmaniyye’de Ermenilere Edilen Mu’âmele” adlı kitabında yer alan Türklük ve İslâmiyet aleyhindeki yalan ve iftiraları çürütmüştür.¹⁰

1. Lepsius’un İstanbul Seyahati

Lepsius, Birinci Dünya Savaşı esnasında İstanbul’a yaptığı seyahat ile alakalı olarak şu açıklamalarda bulunuyor: „1915 yılı Haziran başlarında, Dışişleri Bakanlığı’nda, önüne İstanbul elçisi Freiher von Wangenheim’in 31 Mayıs 1915’te İstanbul’dan gönderdiği bir telgraf kondu.“ Telgraf şunları ihtiva ediyordu: „Ermeni ispiyonluğunu önlemek ve toplu bir Ermeni ayaklanmasının önüne geçmek için Enver Paşa, savaş şartları çerçevesinde, büyük oranda Ermeni okullarını kapatmaya, Ermeni mektuplaşmalarını yasaklamaya, Ermeni gazetelerini baskı altına almaya ve bütün Ermenileri, Ermeni merkezlerinden Mezopotamya’ya nakletmeye niyetlendi. Sayın Dr. Lepsius ve Alman-Ermeni Cemiyeti üyeleri! Lütfen malumatınız olsun ki, Türkiye’deki siyasi ve askeri şartlar olumsuz olduğundan, hatırlatılan hususların önlenmesi mümkün değildir.“ Lepsius, „toplular sürgün toplu katliam demektir“ mantığı ile, olup bitenleri tespit etmek için İstanbul’a ve Anadolu’nun içlerine gitmek istediğini, Bakanlık Müsteşarı Zimmermann’a bildiriyor. Müsteşar da durumu, İstanbul’daki Avusturya elçisine telgrafla ulaştırıyor ve Lepsius’a vize almasını istiyor. Ancak İçişleri Bakanı Talat Paşa, Lepsius’a vize vermiyor. Lepsius müracaatını tekrarlıyor ve bu kez elçiden, ziyaret arzusunun, İstanbul’daki Ermeni Patrik’ine de bildirilmesini rica ediyor. Bu ziyaret talebinin, Alman Ermeni Cemiyeti (Deutsch-Armenische Gesellschaft) ve Almanya Doğu Misyon’u (Deutsche Orientmission) yönetim kurulları ve müsteşar Zimmermann tarafından da desteklendiği ifade ediliyor. Bunun üzerine Talat Paşa, Lepsius’un İstanbul’a gelmesine izin veriyor fakat Anadolu’ya geçmesini uygun görmüyor. Lepsius, yolculuğu esnasında, İsviçre’deki Taşnak Partisi’nin temsilcilerini görmek için Basel ve Cenevre şehirlerine uğruyor. Bükreş ve Sofya’da da yolculuğuna ara verip oradaki Ermenilerle görüşüyor. Bükreş’te,

10 BOA. HR. HU, Kr. 108/141

Alman-Ermeni Cemiyeti'nin Ocak ayında İstanbul'a gönderdiği Dr. Nazariantz ile buluşuyor. Sofya'da ise, İstanbul'dan Sofya'ya nakledilmiş olan Taşnak bürosuna gidiyor. Kendi ifadesiyle, oralarda aldığı bilgilerden "Ermeni halkının planlı bir şekilde yok edilmesine karar verildiği" kanaatine varıyor. "İstanbul'da Taşnak yöneticileri tutuklu buldukları, tutuklu olmayanlar da sıkı polis takibinde oldukları için direkt bilgi almam mümkün değil" düşüncesiyle Sofya'daki ikamet süresini uzatıyor. Sofya'da iken aldığı haberlere göre, "doğu vilayetlerinden tehcir edilen Ermeniler, yolda sistemli bir şekilde kesiliyorlar ve Ermeni milleti planlı bir şekilde yok ediliyor. Eğer batı vilayetlerindeki Ermenilerin tehciri önlenbilirse ve henüz katliama maruz kalmamış olan Kilikya Ermenileri kurtarılabilirse hala birçok Ermeni ölümden kurtarılmış olacak" mülahazasıyla, bir şeyler yapabilmek için İstanbul'a hareket ediyor ve 24 Temmuz 1915 günü akşam üzeri İstanbul'a geliyor. Meşrutiyetin ilanının sene-i devriyesi olduğu için kutlamaların yapıldığını ifade eden Lepsius, "düşman Çanakkale Boğazı'nı döverken İstanbul, Jön Türkler'in ihtilalini kutluyordu" diyor. Tokatlıyan oteline yerleşen Lepsius, takip edildiğini, görüşeceği Ermenilerin hayatlarını tehlikeye atmamak için çok dikkatli davrandığını, açıktan sadece Alman Elçiliği'ni ve Ermeni Patriki'ni ziyaret ettiğini, Almanların dahi kendisiyle birlikte gözükmemekten endişe duyduklarını, hafiyelere farketmeden Ermenilerle buluştuğunu ve elçilikteki görevlilerin kendisine yürekten destek olduklarını, dehşetlerini gizleyemeyen elçilik memurlarının da göçün karakteri hakkında, Sofya'da zihninde oluşan resmi onayladıklarını söylüyor. Alman Elçiliği'ndeki belgelerin kendisine gösterilmediğini itiraf eden Lepsius, gelen belgelerle ilgili görev yapan Dr. Mordtmann'ın söylediklerinin, kendisinin elde ettiği bilgilerle aynı olduğunu veya onları doğruladığını, söylüyor. O günlerde iç kısımlardan gelen Alman misyonerlerin, öğretmenlerin, hemşirelerin de korkunç haberler verdiğini ilave ediyor. Kendisinin aldığı, henüz duyulmamış bir habere göre, mollaların camiilerde Müslümanlara, Ermenilere karşı sert tedbirlerin alınmasının Almanya'nın emriyle yapıldığını açıkladıklarını, önce buna inanmayan elçilik yetkililerinin haberin doğruluğunu öğrenince, en sert bir tavırla Bab-ı Ali'den bunun yalanlanmasını istediklerini, ifade ediyor.¹¹

1.1. İstanbul'da İkameti

24 Temmuz 1915 günü akşam üzeri İstanbul'a gelen Lepsius, üç hafta İstanbul'da kalıyor. Lepsius bu süreyi bilgi toplamak için değerlendirdiğini ve bütün milletlerin temsilcilerine, yabancı elçilere, Anadolu'da şubesi olan Hristiyan cemiyetlere, Amerikan İncil Evi'ne (Bible House) ve Anadolu'dan gelen her Avrupalı ve Amerikalı'ya yöneldiğini, hepsinin kendisine haberlerini

11 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, ss. V-X

anlatmaya istekli olduklarını, yığınla notlar aldığını ve olaylar hakkında zihninde tam bir resmin şekillendiğini, Katolik-Mehitarist Ermenilerden, Roma-Katolik keşişlerinden, Ermeni Patrikliğinden, Alman gezginlerden ve Amerikalı misyonerlerden sürekli yeni gelişmeler hakkında bilgi aldığını, ayrıca değişik cihetlerden, Jön Türklerin içinde, kulislerin arkasında neler olup bittiğini öğrendiğini söylüyor.¹²

Kendisinden çok değerli bilgiler aldığını söylediği Amerikan Elçisi Morgenthau, diplomatik teşebbüslerinin, Jön Türk yetkilileri nezdinde hiçbir netice vermediğini, Freiherr von Wangenheim ve Fürst Hohenlohe'nin de kendisinden fazla birşeye ulaşamadıklarını söyledikten sonra Lepsius'a, Talat ve Enver Paşa'nın yüzlerine karşı öfkelenişinizi kibarca söylemenin faydasız olduğunu, bu beylerin ondan anlamadıklarını, buna rağmen haftada birkaç defa şahsen görüşmek ve yöntemlerinin tasvip edilmediğini ve bunun neticelerinin ahlaki krediyi ve Türkiye'nin ekonomik refahını tehlikeye düşüreceğini dostça idraklerine sunmak için fırsat aradığını ama kulaklarının bunlara sağır olduğunu, tehcirin nasıl katliama dönüştüğü hakkında Halep, Trabzon, Harput ve diğer şehirlerdeki konsolosların gönderdikleri haberleri en ince ayrıntılara kadar anlattığını, bu belgeleri kendisine vermek istediğini, fakat buna yetkisinin olmadığını söylüyor. Elçi, belgelerin kopyalarını Lepsius'a verip veremeyeceğini telgrafla Washington'a soruyor. Aldığı cevapta, bunun Amerika Birleşik Devletleri'nin tarafsızlığıyla bağdaşmayacağı söyleniyor. Buna rağmen elçi, Lepsius'un notlar alması için evraklara bakmasına ve notlar almasına göz yumuyor. Lepsius bu belgelerde yer ve isimler yer almadığından söz konusu olan boşluğu, daha sonra Amerikan yardım komitesinin haberlerini (kayıtlarını) elde ederek giderdiğini ifade ediyor.¹³

1.2. Enver Paşa ile görüşmesi

Amerikan elçisi Morgenthau'nun işaret ettiği gibi fayda sağlamasa bile Türk yetkilileriyle şahsen görüşmek isteyen Lepsius, deniz binbaşı Humann aracılığıyla 10 Ağustos'ta harbiye nezaretinde Enver Paşa ile görüşmek için randevu alıyor. Lepsius, bakanlığa geciktiği için Enver Paşa çıkmış, fakat çıkarken Lepsius'u İçişleri Bakanlığı'nda beklediğini, ilgililere söylemiş. Lepsius da Bab-ı Ali'ye gidiyor, yarım saat bekliyor, o esnada kendisine bir Türk kahvesi ikram ediliyor, pencereden boğazı seyrederek kahvesini içiyor ve sonra Enver Paşa kendisini kabul ediyor. Lepsius, Almanya'dan getirdiği selamı tebliğle tabii şekilde konuşmaya başladıklarını ve konuşmanın bir saat devam ettiğini; Ermeni tehciri esnasında vuku bulan hadiseler hakkında kendisinin duyduğu nahoş haberleri duyup duymadığını Enver Paşa'ya

12 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, s. X

13 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, s.XI-XII

sorduğunu, onun da “bütün sorumluluk benim üzerimdedir” dediğini; toplu tehcirde kadınlar ve çocukların da sürüldüğünü ve kesildiğini, bunun Meşrutiyetin ilanı ile Jön Türklerin kazandığı itibarı yok edeceğini Enver Paşa’ya hatırlattığını; Enver Paşa’nın kendisini çok rahat bir eda ile dinlediğini ve savaş esnasında bu yöntemi, ihtilalci unsurlara karşı askeri gereklilik olarak gördüğünü söylediğini; Ermenilerin askerden kaçmalarını, ajanlık yapmalarını, Zeytun ve Van isyanlarını planlanmış bir ayaklanmaya delil gösterdiğini söylüyor. Bunun üzerine kendisinin, Abdülhamid döneminde Ermenilerle ilgili ara sıra vuku bulan olayların kanlı takiplere sebep edildiğini, bu yüzden Abdülhamid’in Jön Türkler tarafından da kınandığını ve tahttan düşürüldüğünü, şimdi ise Abdülhamid’in siyasetinin devam ettiğini gördüğünü, Ermeni komplo teorisine inanmadığını söylediğini; İstanbul’daki entellektüel Ermenileri tutuklarken ihtilal hazırlıkları yaptıklarına dair ellerinde bir delil olup olmadığını sorduğunu; Enver Paşa’nın da buna karşılık gülererek “ben kendim ihtilal yoluyla geldim onun nasıl yapıldığını bilirim” dediğini ve bu işin delilinin olmadığını ifade ettiğini söylüyor.¹⁴

Lepsius, Anadolu’nun toptan ve perakende ticaretinin Ermenilerin elinde olduğunu, doğu vilayetlerinde en iyi ziraati Ermenilerin yaptığını, Ermenilerin ülkenin midesi olduğunu, hemen hemen tüm Anadolu el sanatlarının Ermenilerce icra edildiğini, şimdi bu halkın ülkeden sürüldüğünü, Ermenilerin bu fonksiyonlarını, devletin diğer unsurları; Türkmenler, Kürtler, Lazlar ve Çerkezlerin yapacağına inanmanın yanılğı olduğunu söylemiş. Enver Paşa da gülümseyerek „olabilir, savaştan sonra bir kaç yıl zayıf mideye sahip olacağız, dinleneceğiz. Düşün, eğer 40 milyon Türk ilk kez aynı devlette bir araya gelirse, Almanya Avrupa’da ne ise, biz de Asya’da o oluruz“ demiş.¹⁵

Lepsius şöyle devam ediyor: „Sözü tekrar konuya getirdim. Çoğunlukla kadınlar ve çocuklar tehcir ediliyor, eğer onların işe ve ibatelerini mümkün kılacak organizasyon yapılmazsa bedeli bunlar öderler. Çerkezlerin iskanından biliyoruz ki mahalli görevliler bu konuda yeteneksiz. Şimdi zaten savaş sebebiyle bu zor işi icra etmek için zaman ve paraları da yok. Sizin gayeniz binlerce kadın ve çocuğun yok olması olamaz.“ dedim. Enver Paşa da, “Herşey temin edilecektir. Fakat sizin bana teklifleriniz varsa onları yazılı olarak bana verin. Gereğini düşünürüm.” dedi. Ben de hemen “Tehcir edilenlerin ihtiyaçlarını organize etmek üzere bana görev verin. Gerekli yardım timlerini ve gerekli parayı temin edeceğim. Bu konuda tecrübeliyim. Abdülhamid dönemindeki katliamda yardım işini hayata geçirmiştım, ekonomik imkanları ve halkın ihtiyaçlarını bilirim, yirmi senelik tecrübemden yararlanıyorum. Eskiden Alman yardım cemiyetleri aracılığıyla binlerce yetim çocuk beslendi ve eğitildi, hastaneler kuruldu, ekonomik işletmeler açıldı. Eğer tarafınızdan

14 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, S. XII - XIV

15 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, S. XIV - XV

görevlendirilirimsem savaşa rağmen, tehcir edilenlere büyük ölçüde yardım işi mümkün olur.” dedim. Enver Paşa beni dikkatlice dinledikten sonra şöyle dedi: “İyi niyetinizi takdir ediyorum. Fakat teklifinizi kabul edemem. Eğer yabancıların Ermenilere yardım etmesine izin veririm, rüyalarını gerçekleştirmek için yabancı müdahalesi ümitlerine son vermezler. İç düşmanlarımızı bitireceğiz. Siz bunu Almanya’da yapamazsınız. Onun için biz sizden daha kuvvetliyiz. Ermeniler kendilerine iyilik yapan kişiler olarak sadece bizi görmeliler. Maamafih, benim sana bir teklifim var: „Toplayacağınız paraları bana verirsiniz. Onları sizin belirlediğiniz gibi kullanırım. Alman olmayan fakat sizin güvendiğiniz kişileri kontrol için görevlendiririm.” Lepsius, Alman hayırseverleri yaptıkları hayırları bizzat vazife verdikleri kişinin yerine ulaştırmasına büyük önem verirler diyerek bu teklifi kabul etmediğini söylüyor.¹⁶

Lepsius devamla diyor ki: “Görüşmemden maksadına ulaşamayınca, en azından Enver Paşa’nın nüfuzundan yararlanıp bir arkadaşımı, Alman-Ermeni Cemiyeti’imizin kurucuların- dan Dr. Heiranian’ı kurtarmayı denemek istedim. Dr. Heiranian savaşın patlak vermesinden az önce hanımını ve çocuğunu Berlin’de bırakarak yaşlı ebeveynini görmek için memleketi Divriği’ye (Sivas) gelmişti. Sivas Valisi bütün Ermeni doktorlarla beraber bunu da hapse atmıştı. Enver Paşa ile vedalaşmadan önce, bu özel konuyu da konuşmam gerekiyordu. Dr. Heiranian’dan bahsedip serbest bırakılmasını ve tekrar Almanya’ya dönmesini temin etmesini istirham ettim. Arkadaşımın bütün yanlış hareketlerden uzak duracağına ve serbest bırakılmasını asla kötüye kullanmayacağına kefil oldum. Enver Paşa arzumu yerine getirmekten mutluluk duyacağını, fakat Dr. Heiranian’ın ne ile suçlandığını Sivas Valisi’ne sorması gerektiğini söyledi. Ben de, tutuklanan diğer Ermeni doktorlar gibi Ermeni olmasından başka bir suçu yok dedim. Enver Paşa, Sivas’tan gelecek cevap imkan verirse arkadaşımın Almanya’ya dönüşünü sağlayacağına dair bir sefer daha söz verdi. Enver Paşa’nın beni uğurlarken gösterdiği dostane tavır, en azından arkadaşımı kurtarabileceğime dair olan ümidimi artırdı. Almanya’ya döndüğüm zaman deniz binbaşısı Human’dan aldığım cevaba göre, Dr. Heiranian hakkında Sivas’tan gelen yazı olumsuz olduğundan Enver Paşa, benim istirhamımı yerine getirememek sebebiyle üzüntü duymuş. Dr. Heiranian, tahmin edildiği gibi hapishanede öldürülmüş olacak ki kendisinden bir daha haber alınamadı. Enver Paşa ile yaptığım konuşmadan sonra, Ermenilerin kaderini değiştirecek her hangi bir etki yapabilme düşüncesini bırakmalıydım. Çektikleri acıları azaltmak için yapılması gerekenler Almanya ve Amerika Elçilikleri tarafından yapılmıştı. Zaten, Bab-ı Ali’nin dikkate almak mecburiyetinde olduğu başka bir merci de yoktu. Papa’nın sesinin yankısı da duyulmadı. Bundan sonra bana düşen, yeterince bilgi toplamak, basın

16 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, S. XV - XVII

tarafından kendilerine Türk yalanları aktarılan Alman halkını, sansürün imkan verdiği nisbette aydınlatmaktı. İstanbul'da ulaşabileceğim bütün yerlerle görüştüğüm ve işleri bitirdikten sonra oradaki ikametimi uzatmanın gerekçesi kalmadı. Haliç'te geçirdiğim haftalar pek hoş geçmedi. Almanlara karşı Türk halkının duyguları dostane değildir. Almanlar da dahil, bir gün bütün yabancıları temizleyeceklerdir Polis yönetmeliğine göre, Türkçe olmayan firma isimleri ve tabelaları, Galata ve Pera gibi Avrupa vari semtler de dahil olmak üzere bütün İstanbul'da yasaklanacak ve indirilecektir. Hiç bir yabancı Beyoğlu caddesinde dükkan ve depo arasa bulamaz. Türklerle münasebet kurmak isteyen Avrupa, Türkçe öğrenmek mecburiyetindedir.”¹⁷

1.3. Almanya'ya Dönüşü ve Sonrası

İstanbul'da kalmanın lüzumsuzluğuna kanaat getiren Lepsius, dönüşte Sofya'daki Taşnak bürosuna uğrayıp, tekrar birçok haber edindiğini, Almanya'ya gelince dışişleri yetkililerine, Jön Türklere daha çok baskı yapmak gerektiğini, bunun da Türklerle ittifakı sona erdirmeden mümkün olamayacağını hatırlattığını, söylüyor. Hem Protestan hem Katolik kiliselerinin yetkilileri ile görüşmeler yaparak, kiliselerin Alman Başbakanı'na, Ermeni katliamını önlemesi ricasıyla yazılar yazdırıyor. Basın mensuplarının haftalık toplantılarına katılıp, şimdiye kadar yalan ve yaldızlı haberler yazdıklarını, gerçeğin felaket olduğunu anlatıyor ve basının tutumunu değiştirmesine sebep olduğunu ifade ediyor.¹⁸

Lepsius, “Almanya'nın, Ermeni Meselesi'ndeki tutumu, haysiyetli bir tutum değildir. Yakında Osmanlı iktisaden çökecek, Genç Türkler hareketi kuvvetlenecek ve böylece Osmanlı son bulacaktır. Böyle bir neticenin husulü üzücü olmaz. Korkunç olan İslami fanatizmle, fanatik Kürtlerin cesaretlendirilip yeni katliamların yapılmasıdır” diyor.¹⁹

Lepsius, Alman Harbiyesi'nin meseleyi çözmek için gösterdiği isteksizlik ve yüzüne karşı dostane tavırlar sergileyen aciz politikacılar sebebiyle İsviçre'ye geçti ve orada önemli günlük gazetelerde anonim olarak fikirlerini neşretmeye devam etti. Ancak yazılar, Osmanlı diplomatlarını ve Alman Hükümetini rahatsız etti. 22 Eylül 1915 günü, Almanya'nın Basel başkonsolosu, başbakan Bethmann Holweg'e bir yazı gönderip “İsviçre basınında Osmanlı'nın Ermeni politikası aleyhinde ve Almanya'nın bu konuda izlediği dış siyasetin yanlışlığı üzerindeki yazıların arkasında yüksek bir ihtimalle Lepsius vardır” diyor.²⁰

17 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, s XVIII - XX

18 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, s XIX - XXIV

19 Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919, s 112-118

20 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, Theologische Literaturzeitung 108, Jahrgang Nr.12 Dezember 1983

Lepsius 1916 yılının yazında Hollanda'ya geçti. Çünkü, Almanya'da kendisine yardım eden hiç kimse kalmamıştı. Hatta, kendisinin kurduğu 'Deutsche Orient Mission' (Alman Doğu Misyonu) bile onun aleyhine tavır aldı. Dışişleri Bakanlığı mensubu birkaç kişi hariç, onu fanatik diye dışladılar ve kilise çevrelerinde de huzur bozucu olarak suçlandı.²¹

Lepsius'un Anadolu seyahati hakkında bu bilgileri verdikten sonra, şimdi, o tarihlerde Osmanlı Devleti'nde bulunan Avusturyalı görevlilerin raporlarından Ermenilerle alakalı olan bazı paragraflara bakalım.

2. Avusturya Elçisi Pallavacini'nin Raporları

2.1. "Haftalardan beri Anadolu'daki, Van, Erzurum, Erzincan ve diğer Ermeni merkezlerinde karışıklıklar var. 'Ermeni Hareketi', Ermenileri, Türk halkına karşı faaliyet gösteren çetelere destek vermek üzere bir bayrağın altına topladı. Bu Ermeni hareketinde yabancı para çok büyük rol oynuyor. Geçen hafta ve son günlerde İstanbul'da çok sayıda tutuklanmalar oldu. Anadolu'daki Ermeni merkezlerinde huzursuzluk büyük boyutlara ulaştı. Ermeni İhtilal Komiteleri'nin daha yoğun çalışmalara başladıkları tesbit edildi. Gizlenmiş silah ve cephaneler bulunmuş. Hareketin saldırılarını önlemek için ilk etapta avukatlar, doktorlar gibi entellektüel çevrelerden tutuklamalar oldu. Bunlar Divan-ı Harp'e verileceklerdir. Konya'ya götürüleceklerdir. Zahir ya serbest bırakılırlar ya da alikonurlar."²²

2.2. "Dün Talat Bey'in dikkatini, Rusya'nın Ermeni huzursuzluğundan yararlanmak için çaba sarfettiğine ve Amerikan efkar-ı umumiyesini, Türkiye ve ortakları aleyhine tahrik ettiğine çekme imkanı buldum. Gereksiz şekilde kadınların ve çocukların kötü muameleye tabi tutulması, Türkiye karşıtlarının tahrik gayretlerini kolaylaştırır, dedim. Talat Bey, birkaç bin kişinin, fakat sadece Ermenilerin değil kargaşaya sebebiyet veren Türklerin de takibata uğradığını, itiraf etti. Kadın ve çocuklara kötü muamele yapıldığını ise kabul etmedi. Ayrıca uyarılarımdan dolayı bana teşekkür etti ve takibatın sadece suçlular için vuku bulacağını söyledi."²³

2.3. "Güvenilir kaynaklardan öğreniyorum ki, Ermenilerle meskun olan bölgelerde durum iyi değil. Van'da gerçek bir ihtilalin patlak vermesi söz konusu. Bunu da Türk tarafı kanlı olarak bastırmakta kararlı. İstanbul'da Ermeni önde gelenlerini gözaltına alma işi şimdilik durdu. Fakat Türklerin

21 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die Protestantische Internationale in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Potsdam 13.12. 2008, s 4-8

22 HHStA PA XII209, Konstantinopel, 29 April 1915, Nr.32/P.D.

23 HHStA PA XII209, Pera, 2 Mai 1915, Nr.352

Ermenilere olan itimatsızlığı hala hakim durumda. Büyük ölçüde tutuklamalar tekrarlanabilir. Amerikalı meslektaşım, tekrar Ermeni meselesiyle ilgilenmemi teklif etti. Şu anda bunun için birşey yapamayacağımı söyledim.”²⁴

2.4. “Buradaki Ermeni-Gregorian Patriği devamlı Ruslarla temas halindedir. Eğer burada her hangi bir sebeple uygun ortam oluşursa İstanbul’da da aniden bir Ermeni isyanı çıkabileceğini ihtimal dışı görmüyorum.”²⁵

2.5. “Ermenilerin fayda sağlamayacak sertlikte, Karadeniz vadisinden içerilere göçürülmelerini, daha önce bildirdiğim gibi, dostane bir şekilde engellemeyi gaye edinmiştim. Sonra Sadrazamla konuşma imkanım oldu. “Bazı devlet düşmanı suçlu ve zanlı Ermeniler bulunsa bile, kısa bir süre içinde, istisnasız kadın ve çocuklara da uygulanan Musul’a zorla sürgün tedbiri çok haklı gözüküyor. Tedbirin bu şekilde uygulanması, ölüm kararıyla aynı mesabededir. Bu durum şu anda düşmanın değirmenine su taşımak gibidir ve Türkiye için efkar-ı umumiyede iyi karşılanmaz” dedim. Said Halim Paşa önce itiraz etti. “Tecrübelerimiz Ermenilerin Karadeniz sahillerinde bırakılmamasını gerektiriyor” dedi. Sonunda bana anlayış gösterip her halükarda o kadar uzağa gönderilmeyip başka bir yere alınacaklarını beyan etti.”²⁶

2.6. “Şüphesiz bugün Ermenistan’da durum çok ciddidir. Bana gelen güvenilir haberlere göre Van, Bitlis, v.s. ve fakat Karadeniz sahillerinde de, Ermeniler uzun zamandan beri Rus ordusunda bulunan ihtilalci komiteler tarafından tahrik edilmekte ve bu savaş Ermenileri Türk buyruğundan kurtarmak için fırsat olarak görülmektedir. Bu ciddi hareketi bastırmak için Türk Hükümeti çok ciddi tedbirler almıştır. Bazı ayaklanmalar olmuştur ki, kanlı olarak bastırılmış, Türk tarafı büyük gaddarlık göstermiş, erkekler umumiyetle öldürülmüş ve kadın ve çocuklar dahi bizzat emniyette olamamışlardır. Ermeniler, Karadeniz sahillerinden yığınlar halinde Musul’a sürgün edilmişlerdir. Bunun ötesinde bütün Türkiye’de Ermeniler çok sıkı denetleniyor, çokça gözaltına alınıyorlar, çokça savaş mahkemesi kararları ve idamlar var. Amerika Elçisi, tüm Türkiye’ye dağılmış olan misyonerlerin haberlerine sahip. İşitilmemiş gaddarlıklar var. Morgenthau’un tahminine göre 100.000’in üzerinde Ermeni hayatını kaybetmiş olmalı. Ben de bir önceki gün sadrazamla dostane konuşmamda: “İhtilalciler ve devlet düşmanlarının hesaba çekilmesi ve en katı şekilde cezalandırılmaları çok tabiidir. Fakat idari organların kadın ve çocuklara karşı gaddarca davranışlarını yanlış buluyorum. Bu Türkiye’yi büyük sorumluluğun altına sokar ve Türkiye, Almanya ve Avusturya’dan Ermeni konusunda bu tutumu müdafaa etmesini bekleyemez”

24 HHStA PA XII209, Konstantinopel, 20 Mai 1915, Nr.37/P.C.

25 HHStA PA XII 209, Konstantinopel, 24 Juni 1915, Nr.49/P.E.

26 HHStA PA XII 209, Konstantinopel, 1 Juli 1915, Nr.51/P.E.

dedim. O da, ihtilalci ve Türk karşıtı unsurların çok büyük boyutlara ulaştığını, devletin bekası için tehlike oluşturduğunu, bunun da hükümeti en keskin tedbirler almaya zorladığını ifade etti.”²⁷

2.7. “Dünya Savaşı patlak verdiği için beri Ermeniler, ‘Türklerin umumi infialinden önemli neticeler alabiliriz’ anlayışıyla, doğu sınırlarında infiale yol açacak davranışlarda bulundular. Onlar sadece Rus ordusuna silahlı destek vermekle ve Van’ı zapt etmekle yetinmediler, aksine Türkleri topluca katlettiler. Bundan başka Ermeniler, Türk verilerine göre, Rusların saldırması durumunda bir ayaklanma çıkartmayı organize ettiler. Bu organizasyon özellikle Sivas’ta, İstanbul-Ankara-Erzurum demir yolu çizgisi üzerinde yapıldı. Yeni olarak da Çanakkale-Karadeniz arasında, Sakarya ovası boyunca bir organizasyon orataya çıkartıldı. Bu organizasyonun merkezi Adapazarı’dır. Adapazarı’nda birçok bomba bulundu. Keza Karadeniz’e akan Sakarya nehrinin her iki yakasının birçok yerlerinde bombalar bulundu. Oralarda silah depoları da mevcut olmalıdır. Ermeni çeteleri, İngiliz ve Fransızlar güneyden, Ruslar da kuzeyden Anadolu’ya girince Türk ordusuna yandan saldırırlardır. Bütün bu keşifler, Türkler arasında Ermenilere karşı derin bir heyecana yol açtı. Onun için hükümetin, ‘Ermeniler, devletin en uzak vilayetlerine gönderilecek’ şeklindeki kararı icra edildi.”²⁸

2.8. “Dün Talat Bey’le görüştüm. İçişleri Bakanı, Ermeni takibatının sona ermesi için sert talimatlar verdiğini söyledi. Aşırı hareket eden makamların en sert biçimde hesaba çekileceğini de hatırlattı. Talat Bey’in açıklamalarından ihtilalci veya devlet düşmanı Ermenilerin bertaraf edildiği neticesini çıkarttım. Ermeni sorununa, belli ölçüde bitmiş gözyle bakılıyor.”²⁹

2.9. “İnkâr edilemez ki, şu savaşın başlangıcında, Rusların Anadolu’ya girişlerinde Kafkasya’da ve İran sınırında, Ermenilerden çok miktarda insan açıktan Rusların yanında yer aldı. Şurası bir gerçektir ki, Rusların girmek istediği bu sınır bölgelerinde az veya çok, düşmana sempati besleyen halkın mevcudiyeti, direkt bir tehlike oluşturur. Bu nokta-i nazardan hareketle, şüphesiz bu bölgeleri ve ajanlık faaliyetlerinin arttığı Karadeniz sahillerini tehlikeli unsurlardan temizlemek, hatta bazı bölgeleri belki boşaltmak bir gereklilik idi.”³⁰

2.10. “Müslüman olmayan unsurlar Osmanlı Devleti’nde, tabiri caizse devlet içinde devlet idiler. Patrik idaresinde dini olarak organize olmuşlardı. Hatta çoğu kez özel hakimler tarafından yargılanmışlardı. Dini lider, Türkler

27 HHStA PA XII 209, Yeniköy, 13 August 1915, Nr.66/P.B.

28 HHStA PA XL 272, Konstantinopel, 19/8/1915, Nr.300

29 HHStA PA XII 209, Yeniköy, 31 August 1915, Nr.71/P.B.

30 HHStA PA XII 463, Konstantinopel, 10 März 1916, Nr. 21/P.B.

tarafından bir dereceye kadar kendi milletinin hamisi olarak tanınırdı ve Bab-ı Ali’de onların menfaatlerini savunurdu.”³¹

2.11. “Kafkas cephesinde, nizami Rus birliklerinin içinde Ermeni gönüllüleri zuhur etti ve Müslüman halka tecavüzlerde bulundular. Burada Harbiye nezaretinde, bu bölgelerden kaçıp gelenler, Ermeni ve Gürcülerin yaptıkları mezalimi anlattılar ki bu mezalim, daha önce Rusların hizmetinde bulunmak için kurulmuş olan çetelerin yaptıklarından bilinmektedir. Topluca katledilen Türklerin çoğu, bilhassa Erzincan ve Trabzon’da kadınlar ve çocuklardır. Şayet Osmanlı Ordu Yönetimi, ordularına münasip bir şekilde ilerlemelerini ve Rusların bu hareketlerini düzeltmelerini sağlamalarını emrettiyse, bunun şaşılacak bir tarafı yoktur.”³²

3. Avusturya Trabzon Konsolosu Kwiatkowski’nin Raporları

3.1. “Türk kaynaklı açıklamalara göre, yaygınlaşan Ermeni başkaldırılarında, Van’da Türk makamlarına Ermenilerin saldırmasında Rusların etkisi var. Maamafih bu başkaldırı, Kürtlerin de yardımıyla kanlı olarak bastırıldı. Ermeni hareketi, Erzurum, Bitlis, Sivas ve başka şehirlerde de hissedildi ve Türk makamları duruma her yerde müdahale ettiler. Burada da muhtemelen İstanbul’un emriyle, Ermeni-Gregorian Kilisesi, Ermeni-Katolik Mabedi, Ermeni Klubü ve bazı özel evlerde usulüne uygun aramalar yapıldı. Silah, cephane, ve bazı kitaplar bulunduğu için bir takım tutuklamalar oldu. Başkaldırılar etraftaki Ermeni köylere kadar uzanıyor. Ermenilerin Rusları tutması, Türklerin yükselen nefretini artırıyor ise de burada kargaşa korkusu yok. Durum sakin. İç taraflardan gelen haberler, bölgenin adeti olduğu üzere mübalağalıdır. Onlara göre karar vermemek uygun olur. Not: Ermenilerin karışıklık çıkartmasına, güya askerlik konusunda kendilerine yapılan baskıların ve acımasız müsaderelerin sebep olduğunu, duydum.”³³

3.2. “Daha önce Van’da görev yapmış olan, Kasım 1914’ten beri Erzurum’da görev yapan ve Avrupa dostu olan Erzurum Valisi Tahsin Bey, Mart ayında, nüfuz sahibi Türklerin, Ermenileri kılıçtan geçirme uygulamalarını engelledi ve sürgünü de sadece Erzurum civarındaki köylere münhasır kıldı. Ocak-Şubat 1915 aylarında Tortum’un birçok Ermeni-Katolik köylerinde şiddet olayları yaşandı. İki Ermeni-Katolik papazı tutuklandı ama birkaç hafta sonra serbest bırakıldılar. Van olaylarıyla bağlantılı olarak Erzurum’da çok sayıda Ermeni’nin evinde arama yapıldı, 100’ün üzerinde tutuklama oldu. Fakat tutuklamalar sürdürülmedi. Netice itibariyle 15 kişi sürüldü. Bu zaman zarfında

31 HHStA PA XII 210, Konstantinopel, 8 April 1916, Nr.28/P.A.

32 HHStA PA I 946, Konstantinopel, 9 Februar 1918, Nr.13/P.B.

33 HHStA PA I 944, Trapezunt, 5 Mai 1915, Nr.Z.23/P

Ermeniler özellikle askeri icraatlardan muzdarip oldular. Türklerle Ermenilerin münasebetleri temelde bozulmuştur.”³⁴

3.3. “Trabzon’daki Ermeniler Musul’a götürülecektir. Yolda birçok kadın ve çocuk ölecektir. İaşe ve ibate yetersizliğinden, gerekli meskensizlik ve bakımsızlıktan dolayı bu, onların ölümüne hükmetmekle eşdeğerdir. Belki son anda bir yumuşama gösterilip sürgünün yalnız erkeklere uygulanacağını temenni ediyorum.”³⁵

3.4. “Samsun’daki konsolosluğumuzun açıklamalarına göre, bu ayın (Temmuz) başlarında, çok azı müstesna, oradaki bütün Ermeniler Mezopotamya’ya sürülmüşlerdir. Birkaç yüz Ermeni kendilerini kurtarmak için İslam’a girmek yolunu tuttular fakat din değiştirmeleri geri çevrildi (kabul edilmedi).”³⁶

3.5. “Birinci Dünya Savaşı başladığında Eçmiyazın Katolikos’u, Ermenileri Ruslar lehine ayaklanmaya çağırıldı. Askerden kaçan birçok Ermeni, çeteler oluşturdu. Fakat hepsinden önce, Nisan 1915’te Van’da vuku bulan Van Ermeni isyanı, Türklerin öfkelerini artırdı ve 1915 yazında tüm Ermenilerin tehcirine sebep oldu. Alınan tedbirler Doğu Anadolu’daki altı vilayette, Trabzon vilayetinde ve Samsun sancağında bir milyon civarında Ermeni’yi etkiledi.”³⁷

4. Avusturya Halep Konsolosu Dandini’nin Raporları

4.1. “Hükümet, Doğu vilayetlerindeki Ermenilerin davranışlarını değiştirmek için, hemen hemen on aylık neticesiz çabalarından sonra, sert tedbirler ve onların büyük oranda şehirlerden ve köylerden boşaltılması kararını almıştır. Benim bilgilerime göre bu yoğun tedbirlerden Dört Yol, Hasan Belki, Antep, Kilis, Maraş, Zeytin, Osmaniye, Bosna, Kadiyemen, Hacin, Adana, Sis, Tarsus, Diyarbakır ve Elazığ’daki Ermeniler etkilenmiştir. Tahminen şu ana kadar 140.000 Ermeni sürülmüştür. Etrafta dolaşan kanlı katliam haberleri inanılır şeyler değildir. Buna karşılık büyük ihtimalle iç kısımlarda epeyce tehlikeli Ermeni unsurlarının idamı vuku bulmuştur. Hükümet, Ermenilerin olumsuz tavırlarına karşı görülmemiş bir sabır ve büyük bir müsamaha sergilemiştir. Bugün tahliyeler hala yumuşakça sürdürülüyor. Devlet organlarının tek tük saldırıları da vuku bulmuş olabilir. Kanaatime göre bir müddet, diğer Hristiyan topluluklar da sıkıntı çekeceklerdir. Zira savaş devam ettikçe onların davranışı hükümetin hoşuna gitmeyecektir. Tahliye edilenler

34 HHStA PA XXVIII368 Trapezunt, 12 Juni 1915, Nr.Z. 32/P.

35 HHStA PA XII 209, Trabzon, 26 Juni 1915.

36 HHStA PA XXXVIII, Trabzon, 20 Juli 1915, Nr.43/P

37 HHStA PA XII 463, Samsun, 13 März 1918, Z. 17/P

Dar az-Zor ve vilayetin doğu kısımlarına sevk ediliyorlar. Bu tedbirin ekonomik neticeleri Şu anda kestirilemez. Bu konularda birinci derecede suçlu, benim g6rüşüme göre, senelerden beri bu yörelerdeki Hristiyanları bencilce motiflerle hükümete karşı, gizli ve kötü faaliyetler için kışkırtmış olan itilaf devletleridir.”³⁸

4.2. “Suedie’deki (Antalya) çarpışmalar bir süre önce son buldu. İsyancılar, aileleri ile beraber İngiliz savaş gemilerine kaçmış olmalılar. Söylendiğine göre 6000 kadar Ermeni, gönüllü olarak Çanakkale’deki savaşa gitmiş. Kadın ve çocukları da Kıbrıs’a götürölmüşler. Urfa’daki gidiŐat çok kötü bir hal aldı. Birkaç gün önce, taŐ binalarda barikat kuran ve bol miktarda mermi, dinamit ve silahla mücehhez olan Ermenilerin isyanı kırıldı. Türklerin çok ölü ve yaralı var diye iddia ediliyor. Ermenilerden de çok ölen oldu. 3000 kadar kadın ve çocuk da yaralanmaksızın Türklerin eline geçti. Üç haftalık çarpışmalar müddetince birçok isyancı oradaki Amerikan misyonuna sığındı. Türk kumandanların asileri istemelerine uzun müddet cevap verilmeyince misyon üzerine ateş açıldı. Açılan ateş neticesi iki de Amerikalı öldü.”³⁹

5. Avusturya Şam Konsolosu Ranzi’nin Raporları

5.1. “Her ne kadar hükümet Ermenilere arazi tevdi ediyorsa da aletsiz, hayvansız ve tohumuz hiçbir Şeye baŐlayamayacaklar. Şu anda meskun yerlerin dışında kendilerine tahsis edilen mıntıklalarda evsiz, açık arazide yatıyorlar ve yağışların baŐlamasıyla sıkıntıları arttı. EŞyalarını satarak edindikleri paraları uzun müddet yetmez. Şam’dakilere Őahıs baŐı yevmiye 1 kuruş uzun müddet ödense bile açlık ölümlerinden korunamazlar. İskan edilenlerin büyük bir kısmı ölümden kurtulamayacaktır. Şu anda açlık ve salgın, aralarında korkunç tahribat yapmaktadır. Şam’da kaldıklarında her gün, bin kiŐiden en az on kişi ölüyordu. Bu salgın hastalıklar, Suriye’nin tamamı için de büyük bir tehlike oluŐturuyor. Şurası sevindiricidir ki, çok sayıda çocuk, zorla veya ailelerinin isteğiyle Müslüman ailelere verildi. Böylece onlar her ne kadar efendilerinin milliyet ve dininden olacaklarsa da en azından açlık sebebiyle ölmekten kurtuldular.”⁴⁰

5.2. “Bir miktar Ermeni Şam’da bırakılırken, birçoğu Şam’ın etrafındaki köylere dağıtıldılar. Onlara en azından, onları ağır hava Őartlarına karşı koruyacak evler verildi. Bunun ötesinde, köylerde arazilerini iŐleyerek kazanç elde etme imkanı buldular. Böylece hükümetin verdiği yiyecek parasıyla geçinebilirler. Köylülerden onlara kötü davranışlar sadır olmadı. Bu güne kadar

38 HHStA PA XXXVIII 366, Aleppo, 8 August 1915, Nr.Z.10/P

39 HHStA PA XII 463, Aleppo, 25 Oktober 1915, Z 15/P

40 HHStA PA XII 463, Damaskus, 7 November 1915, Nr.75/P

1 kuruş olan günlük para yetişkinler için 2 kuruşa, çocuklar için 1.5 kuruşa yükseltilmiştir. Birçok Ermeni, Mısır demiryolu inşaatında işçi olarak çalışıp kazanç elde etme imkanı bulmuştur. Demiryolu yönetimi çok sayıda Ermeniye istihdam etmek için şayan-ı takdir bir gayret göstermektedir. Cemal Paşa, göçmenlerin namus ve mallarına tecavüzle suçlanan bir jandarma subayını idam ettirmiştir. Cemal Paşa daha işin başında, "Ermenilerin nakli, devletin menfaati gereği lüzumludur. Fakat tehcir edilenlerin can, mal ve namusları hükümetin koruması altındadır" şeklinde yörenin tüm gazetelerinde bir ilan yayımlatmıştı."⁴¹

5.3. "Ermenilere Şam'da çok miktarda ev tahsis edilip oralara yerleştirildiler. Resmi makamlarca kendilerine günlük para verilmektedir. İhtiyacı olanlara elbise dağıtıldı. Yetişkinlere iş sağlandı. Çocuklar okula alındı. Kültür seviyesi yüksek olan Ermeniler, Suriyelilerin hayat standardının yükselmesinde rol oynadılar."⁴²

6. Avusturya Bursa Konsolos Vekili L. Tranó'nun Raporları

6.1. "Hükümet Ermenilere 14 Ağustos 1915'te, 17 Ağustos 1915 Salı günü, iç taraflara (Konya'ya) gönderilmek üzere yolculuk için hazır olmalarını emretti. Sadece mobilyalarını satmalarına izin verildi. İş yerlerine gelince, aynı makamlarca kapatılıp mühürlendiler. Genel Vali'nin dün bana dediğine göre, cins, yaş ve sağlık durumu gözetilmeksizin bütün Ermeniler sürülecektir. Mühürlenmiş dükkanlar ise bir komisyon tarafından birkaç gün sonra açılacak, eşyalar satılacak ve kalan eşya ile birlikte buradaki emniyet sandığına konacaktır. Zavallı halkın eşyalarının satışına dün başlandı ve komik rakamlarla satıldılar. Bakır malzemeler hemen hemen hediye edildi. Zenginler hiçbir eşya satmadılar. Evlerini döşeli olarak bırakmayı düşündüler. Şu andaki ilişkiler ve halkta paranın olmayışı sebebiyle bu eşyanın satışı zor, hatta imkansız. Sadece Hristiyanlar değil, Müslüman halktan da büyük bir bölüm hükümetin tutumu sebebiyle kızgın ve mutsuzdur."⁴³

6.2. "Dün erkenden Gregoryan Ermenilerinin şehirden çıkarılması başladı. Protestan Ermenileri geçici olarak burada kaldılar, muhtemelen hiç sürülmeyecekler. Buradaki hükümet yetkilileri bu sevkiyat için etraf köylerdeki bütün kağnıları toplayıp bu zavallı insanların nakliyatı için belirlediler. Yalnız kağnılar, ot ve buğday taşımak için olduklarından üstleri güneş ve yağmura karşı örtülmemiş. Dün erkenden yaklaşık 500 tane araba ile erkek, kadın ve çocuklar, yataklarıyla birlikte yüklendi. Dün gidenlerin sayısı takriben 1800

41 HHStA PA XII 463, Damaskus, 15 Februar 1916, Nr. 4/P

42 HHStA PA XII 463, Damaskus, 28 November 1916, Nr.32/P

43 HHStA PA XII 209, Brussa, 16 August 1915, Nr.441/P

kişiydi. Arabalarla Bilecik'e gittiler. Oradan da trenle Konya'ya gideceklermiş. Dünden beri dolaşan dedikoduya göre, sürülenler Konya'da bırakılmayacak, yaya olarak daha ilerilere (Mezopotamya deniyor) götürüleceklermiş. Dün gönderilenler en fakir ailelerden idiler. Bugün gideceklerin arasında daha iyi durumda olan aileler var ki, yaylı denen at arabaları kiraladılar. Atlı araba ile Bilecik'e 17-18 saatte iniliyor. Mutad olarak iki günde. Kağnı ile sekiz günde zor varılabilir. Bursa'dan sürülen 9000 kişinin 1/3'ü dahi yeni yerlerine varamazlar. Bazı Ermeni kızları Türklerle evlendiler. Bazıları da Türkler tarafından aynı şeye zorlanıyorlar. Sürgünden kurtulmanın tek yolu budur. Geçen cumadan beri pazar ölüdür. Ermeni dükkanlarının tamamı mühürlendi."⁴⁴

6.3. "Konuşulanlara göre Kürtler, sürgün edilen Ermenilere yolda saldırıp onları yağmalamak için Bursa'dan ayrılmışlar. Bu haberin doğru olup olmadığını belirlemem mümkün değildir. Ancak bildiğim kadarıyla buradaki bankalar, buradaki mahalli idareden, Ermenilerin ne paralarını ne de mücevheratlarını korumak için kabul etmemeleri yönünde emir almışlar. Bir çok Ermeni'nin sadece para değil mücevheratlarını da yanlarına aldıklarını biliyorum."⁴⁵

7. Avusturya Edirne Konsolosu Nadamlanzki'nin Raporları

7.1. "Burada kalan az miktardaki Ermeni ailelerinin tehcirine de ayın 1'inde, gece başlandı ve bugün de devam etti. ... İstanbul'dan gelen emir bu kez daha şiddetli gözüküyor. Kafkasya mağlubiyetinin bu zavallı kurbanlarını sürgünden, yani ölümden ancak İslam'a giriş kurtarabilir. Gani Bey, en yakın arkadaşı Alex Alexanian'ı ancak Müslüman yaparak kurtardı. Vali, Ermeni memurlara pazar gününe kadar zaman verdi; ya İslam'ı kabul edecekler ya da sürülecekler. Hayatlarını kurtarmak için kırk aile, İslam'a girmek için müracaatta bulundu. Dün bir sürü, yarı delirmiş kişinin hükümet konağına gelip babalarının dinini terk ettiklerini görmek çok üzücüydü."⁴⁶

7.2. "160 kişi Müslüman oldu. Tabii ki mahalli merciler gönüllü bir İslamlaşmadan bahsediyorlar. İslam'a girmeleri için baskı görüp görmedikleri sorulduğunda 'hayır' demek mecburiyetindedirler. ... İslam'a giren dul kadınlara ve kızlara Türklerle evlenmeleri söylenirken, genç Ermeniler de Türk kadınlarla evlenmeye zorlanıyor. Böylece Ermeni toplumu yok ediliyor."⁴⁷

44 HHStA PA XII 209, Brussa, 19.8.1915, Nr.453/P

45 HHStA PA XII 209, Brusse, 20 August 1915, Nr.460/P

46 HHStA PA XII 463, Adrianopel, 3 März 1916, Z. 19/P

47 HHStA PA XII 463, Adrianopel, 8 März 1916, Z. 21/P

7.3. “Ekselanslarına bildirdiğim gibi, ayın 12’sinde Merkés Kaymakamı Mehmet Ali, Müslüman olmuş Ermenilerin önde gelenlerini çağırıp: “Siz kalpten inanarak Müslüman olmadınız. Size verdiğimiz yeni evraklar, isim değişiklikleri ve kadınlar için kıyafet düzenlemesi, artık geçerli değildir. Siz yeniden, eskiden olduğu gibi Ermeni’siniz” diyor. Hayatları için endişeye kapılan Ermeniler yirmi kadar imza ile 700 kişi adına İstanbul’a, İçişleri Bakanlığı’na Müslüman kalmak istediklerine dair bir telgraf gönderiyorlar. İdarecilerin bu tavır değişikliğinin sebebi olarak şu olay gösteriliyor: Daha önce Müslüman olmuş Ermenilerden bir grup, 11 Mart 1916 tarihinde, Bulgaristan’a kaçmaya teşebbüs etmişler. Ön ayak olan kişi ve iki Ermeni vurulmuş, diğer on iki kişi ise yakalanmış. Kaymakam bu olayı, Ermenilerin iyi Müslüman olmadıklarının delili olarak gördü.

Askerdeki Ermeniler de kanaat önderlerinin tavsiyeleri üzerine İslam’a girmek için müracaatta bulundular. Kendilerine bunun gerekli olmadığı izah edildi. Pazar günü öğleden önce ilk kez kiliseye gidip ayine iştirak etmeleri için izin verildi. Kilise tekrar açıldı ve tutuklu olan papaz serbest bırakıldı.”⁴⁸

8. Avusturya Askeri Ataşesi Pomiankowski’nin Raporları

8.1. “Gerçekten Ermeniler, diğer Hristiyan unsurlar arasında müstesna bir yere sahiptiler. En zengin olan Rumlardan bile daha geniş bir muhtariyete maliktiler. Hristiyan dini cemaatleri, İstanbul’un fethinden itibaren çok büyük olan muhtariyet haklarından memnun idiler. Dini okullar ve vakıflar tamamen bağımsız idiler. Ermeni Patrikliği’nde sadece kilise ve mülkiyet idaresinin delegasyonu yoktu, bilakis ruhaniler ve laiklerden seçilmiş 140 üyelik bir millî meclisleri vardı. ... Ermeniler Rusya’da mutsuz oldukları müddetçe, Patrik’in bu organizasyonu Türkiye için tehlikeli değildi, tam aksine Eçmiyazin Katolikos’u, Türk-Ermeni Kilisesi’nin yardımı sayesinde Rus Hükümeti’nin asimilasyon arzularına karşı müessir bir muhalefet icra etti. Ermeni politikası değiştiğinden beri Türklere karşı Eçmiyazin Katolikosu’nun davranışı da değişti ve Osmanlı Ermenilerini Rusların safına çekmeyi ve Türkiye’ye karşı çalışmalarını sağladı. Şu anki savaşta Ermenilerin ruh ve bedenleriyle Ruslara bağlı oldukları bilinmektedir. ... Dolayısıyla Türklerin şimdi Ermenilere karşı aldıkları tedbirler için Avrupa fazla itiraz edemez. Çünkü Ermeni Kilisesi’nin durumu gerçekten devlet içinde devlet idi. Bu imtiyazlı durum, Ermeniler Türkiye’nin itaatkar vatandaşı oldukları sürece devam etmişti.”⁴⁹

8.2. “Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında, Kafkasya Umumi Valisi Woronzoff-Daschkoff, Khatissian’ı çağırıp, “Ermenilerin bağımsızlıkları için

48 HHStA PA 463, Adrianopol, 16 März 1916, Z.25/P

49 Kriegsarchiv, KM Präs. 47-1/39, Konstantinopel, 15 August 1916, Mb. Nr.1688 von 1916

savaşma zamanı geldi” dedi. Ermenilerden on alay talep etti ve zafer durumunda bağımsız Ermenistan’ın kurulması için söz verdi. Fakat Türk bölgesinde, Rus bölgesinde değil. Ancak Türk Ermenistanı’nı fethettikten sonra Ruslar bu sözü hatırlamak istemediler. Ruslar, Türk-Ermenistanı’ndaki Ermenileri Kafkasya’ya götürüp, onların yerine iskan etmek üzere 60.000 Kazak ailesi getirdiler. Bu tedbirin icrası, ihtilalin (Bolşevizm) patlak vermesiyle akamete uğradı. Ruslar, Türk bölgelerini boşalttılar, maamafih Kafkasya’da kaldılar ve kuvvetli garnizonlar kurdular.”⁵⁰

9. Avusturya İstanbul Muhabere Bürosu

9.1. “Ermenilerin yaşadığı değişik vilayetlerden patrikliğe verilen bilgilere göre Türklerle Ermeniler arasında eski zıtlıklar zuhur etti ve Ermenilere karşı kötü bir hava oluştu. Toplu katliam hiç bir yerde olmadı ama bazı yerlerde zengin Ermeniler öldürüldüler ve evleri yağmalandı. Bu cinayetler işlenirken mercilerin olayları sadece seyretmeleri düşündürücüdür.”⁵¹

9.2. “Rus ajanları, İngiliz parası ile Ermenileri harekete geçirmek için çalıştılar. Ahmet Paşa’nın oğlu Gürcü Hasan Bey, Batum’da Müslüman-Ermeni Lejyonu kurup Türklere karşı faaliyet gösterdi. Bedirhan sülalesine mensup meşhur Kürt Rezzaq Bey de bu harekete katıldı. İran-Türk sınır boyunda etkili olmaktadır. Erzurum civarında birkaç ay önce birkaç yüz Ermeni tutuklanıp sürüldüler. Yirmi gün önce Bursa’da, 45 yaşına kadar olan Ermeniler askere çağrılıp uzak vilayetlere gönderildiler. Bunların sayıları tam tesbit edilemedi, ancak birkaç bin kişi olabilirler. İstanbul ve başka çeşitli yerlerde bombalar bulundu. Kendilerinden şüphe edilen Ermeniler, başarılı bir şekilde İstanbul’da toplandı. Her halükarda İngilizler, Ermenilerin Türklere karşı ayaklanmaları için büyük vaadlerde bulunmuşlardır.”⁵²

9.3. “İstanbul polisi hafta başında, önde gelen Ermenileri gözaltına aldı. Gözaltına alınanların sayısı hakkında resmi bir açıklama yapılmadı. Belli makamların verilerine göre 180 kişi idiler. Bu sayının çok daha fazla olduğu farz ediliyor. Özellikle entellektüeller, doktorlar, eczacılar, içlerinde “Sabah Gazetesi” baş redaktörünün de bulunduğu gazeteciler, Türk Üniversitesi’nde politik-tarih profesörü olan Diran Kelekian Efendi, Hınçak (sosyal demokrat), Taşnak (radikal) ve Ramgavar (demokrat) partilerine mensup olan kişiler gözaltına alındı. Bu partiler Ermenistan’ın muhtariyeti için faaliyet gösteriyor ve dışardaki Ermeni cemiyetleri veya komiteleri ile irtibat halindedirler. Tutuklananların bir bölümü Ankara ve Konya vilayetlerine gönderildi.

50 HHStA PA X 156, Konstantinopel, 25.Juni 1918, Beilage zu Bericht Nr.57/P.C.

51 HHStA PA XL 272, Konstantinopel, 18.1.1915, Nr.38

52 HHStA PA XL 272, Konstantinopel, 29/IV. 1915, Nr.165

Diğerleri büyük bir ihtimalle serbest bırakıldı. Haklarında delil bulunanlar Divan-ı Harp'te yargılanacaklardır. Bu meyanda Paris Komitesi'nin başkanı ve başkan yardımcısı, Divan-ı Harp'e çağrıldılar. Bu toplu tutuklamaların sebepleri resmen açıklanmadı. Ancak bu kişilerin, iç huzuru bozan insanlarla irtibat halinde buldukları ima ediliyor. Rusya, Ermenilerin 'yedi vilayetinin' tamamen Ermenilerin olması arzularını desteklediği için, savaşın başından beri Ermeniler Rusya ile beraber Rusya için çalışıyorlar ve Rusya'nın savaşı kazanmasını istiyorlar. Bundan dolayı, sadece Rusya-Ermenilerinden değil, Türkiye-Ermenilerinden de birçok kişi gönüllü olarak Rus ordusunun içinde savaşmaktadır. Rus ordusu Van'daki Alaşkert vadisine inerse, bir Ermeni isyanı başlayacağını sinyalleri mevcuttur. Türkler bunu bildikleri için bu sıkı tedbirleri aldılar. Son zamanlarda Van'da olup bitenleri öğrenmek çok zor. Ancak dağlık bir bölge olan Zeytun'da, bir Ermeni çetesi isyan çıkarmayı deniyor. Orada Ermeniler askerlik hizmetini reddediyorlar. Oraya gönderilmiş olan jandarma komutanını ve bir binbaşyayı öldürdüler. Bu bölgeye, isyan teşebbüsünü önlemek gayesiyle asker gönderildi. Bu hadiseler ve polislin elde ettiği, düşmanlarla birlikte hareket etmeleriyle ilgili başka istihbarat, Ermenilerin toplu olarak tutuklanmalarına sebep olmuş olabilir.”⁵³

9.4. “Şu ana kadar yaklaşık olarak 500 entellektüel Ermeni tutuklandı. Sabah gazetesi şef redaktörü ile üniversite hocası Kelekian da onların içindedir. Kelekian 1895-1896'da ihtilalci Patrik İzmirlıan'ın sekreteri idi. Sonra serbest bırakıldı ve son senelerde Türkler nezdinde iyi bir yer kazandı. Buna rağmen Ermenilerin en tehlikeli ve müessir ruhani yöneticisidir. Türk tarafının iddiasına göre Ermeniler burada, Sultan'ın tahta çıkış kutlamalarında, İngiliz paraları karşılığı provokasyonda bulunacaklar. Böylece, Çanakkale Boğazı'ndaki ordunun birçok birlikleri İstanbul'a sevk edilecek, ki işgal birlikleri kolaylıkla karaya çıkartma yapabilsinler. Bu planda, şu anda Sofya'da bulunan eski İngiliz elçiliği tercümanı Fitzmaurice de beraber çalışmıştır.”⁵⁴

9.5. “Son zamanlarda Sivas, Bitlis ve Ermenilerin yaşadığı diğer yerlerde, keza İstanbul'da, önemli miktarda bomba bulundu. Bazı tanınan Ermeniler, Adana ve başka yerlere kaçmayı başardılar. Bu arada bazı suçsuzlar müteessir oldular ise de İngiliz ve Rus kışkırtmalarının yığıldığı patlayıcıları temizlemek şarttı.”⁵⁵

9.6. “Çok sayıda Osmanlı Ermenisi'nin, Rusya'nın Kafkasya ordusunda hizmet etmesi, Rusların Van'ı işgal etmeleriyle eş zamanlı olarak Van bölgesindeki Ermeni isyan hareketi ve eski Türk-Ermeni Mebus'u Pastırmacıyan başkanlığında, geçici bir Ermeni Hükümeti'nin kurulmasının intikamı olarak

53 HHStA PL245, Konstantinopol, 29 April 1915, Nr. 36

54 HHStA PA XL272, Konstantinopol, 5/V.1915, Nr.174

55 HHStA PA XL272, Konstantinopol, 10/VI.1915, Nr.216

Türkler, Anadolu'nun çoğu yerlerindeki Ermenileri uzaklaştırmaya başladılar. Binlerce Ermeni, rahat duranlar da dahil olmak üzere, Karadeniz sahillerinden Anadolu'nun içlerine doğru, çoğu da Musul'a gönderildiler. Kadın ve çocukları erkeklerden ayırdılar. Buradaki Ermeniler çok sıkı denetleniyorlar. Polis devamlı, gizlenmiş silah ve dinamitler aramaktadır. Söylendiğine göre İç Anadolu'daki yakınlarından haber alan tüccar Ermeniler, İslam dinini kabul etmişler ve aile efradlarına da aynı şeyi yapmayı tavsiye etmektedirler. Türklerin bu yöntemleri Ermeniler arasında Alman düşmanlığının artmasına sebep oluyor. Almanlar göz yumduğu için bunlar oluyor diyorlar.”⁵⁶

9.7. “İnkâr edilemez bir şeydir ki Türkler Ermenilere hakim olamıyordu. Türklerin katledildiği Van'da bir Ermeni Milli Hükümeti vardı. 10.000 civarında Ermeni, Rusya'nın Kafkas ordusuna kaçmış ve Ermeni alaylarını kurmuşlardı. İç kısımlarda da Türk ordusunu arkadan vurmak için çeteler kurulmuştu. Açıktır ki Türkler de bu hareketi kontrol altına almak için karşı tedbirler alıyorlar. Gelen haberler, mutad olduğu üzere mübalağalı ise de kaygı vericidir: Ermeni erkekleri bir araya toplanıyor ve kurşuna diziliyorlar. Yerlerini terketmek mecburiyetinde kalan kadınlar ve çocuklar, uçurumlara sürülüyor ve suda boğuluyorlar. Dokuz vilayeteki bütün Ermeniler - yani Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Adana, Halep ve Üç Sancak'taki Ermeniler - Mezopotamya'ya, Zor ve Viranşehir çöllerine, Musul ve Bağdat arasına sürülüyorlar. Genel seferberlikten dolayı, 15 yaşından 60 yaşına kadar silah tutabilenler askere alınmıyorlar ve cephe hizmetinde kullanılıyorlar. Yani sadece kadınlar, çocuklar ve yaşlılar sürgüne gönderiliyorlar. Araba olmadığı için intikaller yaya olarak yapılıyor. Yürüyüşteki zorluklar büyük. Yanlarına aldıkları ufak tefek eşyalarını da Kürt eşkiyalar gasp ediyor. Yerlerine varanların bir kısmı öldü. Çift malzemesi olmadığı için çölde açlığa mahkumdurlar. Ermeni Patriği'nin, Ermenilerin yabancı bir ülkeye göçmelerine izin teklifi, Türk hükümetince kabul görmedi. Patriğin açıklamasına göre, öldürülen Ermenilerin sayısı 4000'e yükselmiş. Patriğe göre Ermeniler Türkleri katletmedi, Türkler Ermenileri, Ermeniler, Rus askerlerini Erzurum'a girerken iyi karşıladılar diye katletti. Sonra bazı bölgeler Türklerden tekrar alınıp, Türkler oraları boşaltırken Ermeniler intikam almak için Türk köylerini bastılar. Ermeniler sadece İstanbul'da değil, Adana, Diyarbakır ve başka yerlerde de öldürüldü. Bütün Ermeni piskoposları hapisanededirler. Diyarbakır Piskoposu öldüresiye dövüldü. Ermeniler büyük oranda her yerde kötü muameleye tabi tutuluyorlar. Ermeni halkının sefaleti çok büyük. Anneler çocuklarını 5'er kuruşa satıyorlar.”⁵⁷

9.8. “Ermeni çevrelerince, Türklerin, Ermenilerin ekonomik hakimiyetinden kurtulup, iktisaden kendi ayaklarının üzerinde durabilmek için Ermenileri yok

56 HHStA PA XL 272, Konstantinopel, 10/7 1915, Nr.249

57 HHStA PA I 944, Konstantinopel, 16 Juli 1915, Nr.274/K.D.

etmek veya zayıflatmak istedikleri iddia ediliyor. Tahkikatıma ve düşünceme göre bu iddia doğru değildir.”⁵⁸

9.9. “Jön Türkler’in Ermeni unsurunu, savaşı fırsat bilip içerilere sürerek azaltması dahiyane ve cesurca bir devlet işidir. Ermeni verilerine göre, yok edilen Ermenilerin sayısı bir milyonu buluyor ki bu hiç şüphesiz çok aşırı bir mübalağadır. Türk verilerine göre, Ermenilerin Van ve Erzurum’da katlettikleri Türk sayısı ise 80.000’dir. Katı tedbirlerin içinde, Ermeni memurlarını emekliye sevk etmek ve sıkça vazifeden nefyetmek de mevcuttur. Ermeni verilerine göre Ermeni memurlarının oranı %2’lere düşmüştür.”⁵⁹

9.10. “Önümde Ermenilerin katledilmesi hakkında biriktirdiğim bir yığın haber var. Tekrar ediyorum: Bunlar üzücü şeyler fakat her yönden ölçsüz bir şekilde mübalağalı. Bütün haberciler ve münekkitler, Ermenilerin, önce Erzurum ve Van’da başlattıkları olaylar ve Türkiye’nin şu anda devam eden savaşı sebebiyle, ispat edilmiş isyan hazırlıkları gibi günahlarını unutmışlar.”⁶⁰

10. Çeşitli Raporlar

10.1. “Suedie’den (Antalya), Urfa’dan ve Zeytun çevresinden silahlı kuvvetlerle Ermeniler arasında kanlı çatışma haberleri geliyor. Ermeniler, Türk hükümetinin silahlarını teslim etmelerini istemesi üzerine silahla karşılık verdiler. Hala savaşlarını sürdürüyorlar. Diyarbakır havalisinden gelmiş olan 2000 kişilik Ermeni çetesi, Ra’su l-Ayn’da bir Çerkez yerleşim birimine saldırdı. Asker yardımıyla son kişiye kadar yok edildiler. Ermenilerin tehciri devam ediyor. Şimdi memleketin içlerindeki Katolik ve Protestan Ermenileri de boşaltıyorlar. Tahliye edilenler arasında sefalet ve ölümler hüküm sürüyor. Hükümet tarafı, tahliye edilenlerin acılarını yok etmek için çabalıyor. Kendilerini birinci derecede endişeli gösteren Hristiyan çevreler hükumete yeterince yardımcı olmuyorlar.”⁶¹

10.2. “İngiliz Lordlar Kamarası’nda Ermeni tehciri hakkında bir konuşma yapan Lord Cromer, kurbanların sayısının iddia edildiği gibi 800.000 olduğuna inanmanın mümkün olmadığını, ama olan bitenlerden Almanya’nın da sorumlu olduğunu, çünkü Almanya’nın İstanbul üzerinde etkili olduğunu dile getiriyor. İngiltere’deki bu suçlamalar, “Wochenblatt der Frankfurter Zeitung” isimli Alman gazetesinde 12 Ekim 1915 günü tenkit ediliyor ve şöyle deniyor: “İngilizler, müttefikleri olan Rusların Yahudileri katletmelerine, Almanları

58 HHStA PL 246, Konstantinopel, 24 August 1915, Nr.298 Inneres.

59 HHStA PL 246, Konstantinopel, 6 September 1915, II Nr.303 Inneres.

60 HHStA PL 246, Konstantinopel, 22 November 1915, I Nr.318 Inneres .

61 HHStA PA XXXVIII 366, Aleppo, 27 August 1915, Nr.Z 12/P

öldürmelerine, yağmalamalarına ve onlara kötü muamele yapmalarına hiçbir şey demezken Ermenistan'daki sözde mezalimi Almanlara mal etmek istiyorlar. Eğer Ermeniler, Türkler tarafından sert muameleye uğradılarsa, suçu kendilerine atfetmelidirler. Eğer Ermenistan'daki tecavüzlere Avrupa tarafından birileri sebebiyet verdiyse bunun suçu Almanya'ya ait değil, tahriklerle ve para desteğiyle Türkiyeli Ermenilerin isyanına sebebiyet veren düşmanlarımıza aittir. Bu isyanda binlerce Müslüman, Ermeniler tarafından katledilmiştir. 23 Eylül günü, Londra'da çıkan "Daily Chronicle" isimli gazete, Ermenistan'ın, itilaf devletlerinin yedincisi olduğunu yazmıştır. Eğer Türkler bundan sonra sert tedbirler aldılarsa, bunun suçu isyankar Ermenilerindir.

Almanya'nın suç ortaklığı söz konusu değildir. Suç ortaklığı tahrikkar İngilizler, Ruslar ve Fransızlara aittir."⁶²

Başlangıçta düşmanla iş birliğini engellemek için cepheye yakın yerlerde ikamet eden Ermenilerin iç kısımlara nakledilmesi şeklinde planlanan tehcir, daha sonra bütün Anadolu'ya teşmil edilmiştir.

10.3. "Ermenilerin bazıları tehirden kurtulmak için İslam dinine geçmeye başlamışlardı. Daha sonra hükümet, İslam'a girişlere müsaade etmez olmuştu. 1916'nın ilk ayında bilhassa Ermeni askerleri arasında din değiştirme meselesi büyük boyutlar kazandı. Bu husus Ermeni çevrelerinde büyük rahatsızlıklara yol açtı. Ermeniler İslam'a

girmeden önce, ya Amerikan Elçiliği marefetiyle Protestan ya da Papalık marifetiyle Katolik olmak için uğraşıyorlardı."⁶³

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı esnasında Anadolu'daki Ermenilerin geçici olarak Mezopotamya'ya gönderilmesini, Ermeni katliamı olarak kabul eden Avrupalı yazarların başında gelenlerden biri olan Lepsius, bu kanaate 'toplular sürgün toplular katliam demektir' mantığı ile varmaktadır.

Halbuki tehirdin gayesi, Ermenilerin düşmanla iş birliği yapmalarına ve isyana kalkışmalarına mani olmaktır. Nitekim Van ve Zeyton isyanlarına kadar böyle bir tedbir düşünülmemiş, seferberlik ilanından tam dokuz ay sonra bu yola başvurulmuştur. Başlangıçta düşmanla iş birliğini engellemek için cepheye yakın yerlerde ikamet eden Ermenilerin iç kısımlara nakledilmesi şeklinde planlanan tehcir, daha sonra bütün Anadolu'ya teşmil edilmiştir.

Makalede yer alan Avusturyalı misyon şeflerinin raporlarında da görülmektedir

62 HHStA PA XII 463, Frankfurt, 12 Oktober 1915, Nr.41

63 HHStA PA XL 274, Konstantinopel, 6.1.1916, Nr.4

ki tehcir kararında ve uygulamasında asla Ermenileri yok etmek gibi bir niyet yoktur. Zaten Katolik ve Protestan Ermeniler tehcire tabi tutulmamıştır. Bunun yanında Ermeni asker ve aileleri, memurlar ve aileleri, dullar ve yetimler yerlerinde bırakılmışlardır.

Sevkiyat için tren ve arabalar tahsis edilmiş olup yol emniyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Beraberlerinde götürmek istedikleri eşyalarını yanlarına almışlardır. İskân mahalline ulaşanlara arazi ve iaşeleri için yevmiye verilmiştir. Taşınmaz malları vazifeli komisyon tarafından korunmuştur. Hayvanlar ve bozulabilen malları komisyonca satılıp paraları daha sonra kendilerine ödenmiştir. Bu işler esnasında görevlerini ihmal eden veya kötüye kullanan devlet görevlileri cezalandırılmıştır.

Sevkiyat, 25 Kasım 1915 tarihinde durdurulmuş ve savaş bittiği zaman da isteyen Ermenilere yerlerine dönmek için izin verilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri:

HHStA PA X 156.

HHStA PA XII 209.

HHStA PA XII 210.

HHStA PA XII 463.

HHStA PA I 944.

HHStA PA I 946.

HHStA PL245.

HHStA PL 246.

HHStA PA XL 272.

HHStA PA XL 274.

HHStA PA XXXVIII 366.

HHStA PA XXXVIII 368.

Kriegsarchiv, KM Präs. 47-1/39.

Yayımlanmış Kaynaklar:

Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902.

Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam 1919.

Karen Jeppe, *Neu-Armenien im Abrahamsland*, Potsdam 1930.

Paul Essabalian, *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Wien 1939.

Paul Rohrbach, *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig 1926.

Tessa Hofmann, *Die Armenier*; Basım yeri ve tarihi yok.

Makaleler:

Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, Theologische Literaturzeitung 108, Jahrgang Nr.12 Dezember 1983.

Ramazan Yıldız, "Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle ilgili Reformlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 25.

İnternet Siteleri:

Devlet Arşivleri, <http://www.devletarsivleri.gov.tr>.

Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die "protestantische Internationale" in der spätosmanischen Welt*. <http://www.lepsiushaus-potsdam.de>; Publikationen.

Wolfgang Gust ve Sigrid Gust, *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16 - Dokumente aus dem Politischen Archiv des Deutschen Auswärtigen Amts*, <http://www.armenocide.de>, 1914-08-11-DE-001-V.

GÜNCEL BELGELER

(LATEST DOCUMENTS)

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANI
SAYIN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN
1915 OLAYLARINA İLİŞKİN MESAJI**

23 Nisan 2014

GÜNCEL BELGELER

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANI SAYIN RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN 1915 OLAYLARINA İLİŞKİN MESAJI

23 Nisan 2014

“Ermeni vatandaşlarımız ve dünyadaki tüm Ermeniler için özel bir anlam taşıyan 24 Nisan, tarihi bir meseleye ilişkin düşüncelerin özgürce paylaşılması için değerli bir fırsat sunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının hangi din ve etnik kökenden olursa olsun, Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve diğer milyonlarca Osmanlı vatandaşı için acılarla dolu zor bir dönem olduğu yadsınamaz.

Adil bir insani ve vicdani duruş, din ve etnik köken gözetmeden bu dönemde yaşanmış tüm acıları anlamayı gerekli kılar.

Tabiatıyla ne bir acılar hiyerarşisi kurulması ne de acıların birbiriyle mukayese edilmesi ve yarışdırılması acının öznesi için bir anlam ifade eder.

Atalarımızın dediği gibi ‘ateş düştüğü yeri yakar’.

Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi Ermenilerin de o dönemde yaşadıkları acıların hatıralarını anmalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir.

Türkiye’de 1915 olaylarına ilişkin farklı görüş ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi; çoğulcu bir bakış açısının, demokrasi kültürünün ve çağdaşlığın gereğidir.

Türkiye’deki bu özgür ortamı, suçlayıcı, incitici, hatta bazen kışkırtıcı söylem ve iddiaları seslendirmek için vesile olarak görenler de bulunabilir.

Ne var ki, tarihi meseleleri hukuki boyutlarıyla birlikte daha iyi anlamamız, kırgınlıkları yeniden dostluklara dönüştürmemiz mümkün olacaksa, farklı söylemlerin empati ve hoşgörüyü karşılama ve bütün taraflardan benzer bir anlayışın beklenmesi tabiidir.

Türkiye Cumhuriyeti hukukun evrensel değerleriyle uyumlu her düşünceye olgunlukla yaklaşmaya devam edecektir.

Fakat 1915 olaylarının Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu haline getirilmesi de kabul edilemez.

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan hadiseler, hepimizin ortak acısıdır. Bu acılı tarihe adil hafıza perspektifinden bakılması, insani ve ilmi bir sorumluluktur.

Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması, Türkler ile Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutum ve davranışlar sergilenmesine engel olmamalıdır.

Bugünün dünyasında tarihten husumet çıkarmak ve yeni kavgalar üretmek kabul edilebilir olmadığı gibi ortak geleceğimizin inşası bakımından hiçbir şekilde yararlı da değildir.

Zamanın ruhu, anlaşmazlıklara rağmen konuşabilmeyi; karşıdakini dinleyerek anlamaya çalışmayı; uzlaşma yolları arayışlarını değerlendirmeyi; nefreti ayıplayıp saygı ve hoşgörüyü yüceltmeyi gerektirmektedir.

Bu anlayışla biz Türkiye Cumhuriyeti olarak 1915 olaylarının bilimsel bir şekilde incelenmesi için ortak tarih komisyonu kurulması çağrısında bulduk. Bu çağrı geçerliliğini korumaktadır. Türk, Ermeni ve uluslararası tarihçilerin yapacağı çalışma, 1915 olaylarının aydınlatılmasında ve tarihin doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Bu çerçevede arşivlerimizi bütün araştırmacıların kullanımına açtık. Bugün arşivlerimizde bulunan yüzbinlerce belge, bütün tarihçilerin hizmetine sunulmaktadır.

Türkiye, geleceğe güvenle bakan bir ülke olarak tarihin de doğru anlaşılması için ilmi ve kapsamlı çalışmaları her zaman desteklemiştir. Etnik ve dini kökeni ne olursa olsun yüzlerce yıl bir arada yaşamış, sanattan diplomasiye, devlet idaresinden ticarete kadar her alanda ortak değerler üretmiş Anadolu insanları, yeni bir gelecek inşa edebilecek imkân ve kabiliyetlere bugün de sahiptir.

Kadim ve eşsiz bir coğrafyanın benzer gelenek ve göreneklere sahip halklarının, geçmişlerini olgunlukla konuşabileceklerine, kayıplarını kendilerine yakışır yöntemlerle ve birlikte anacaklarına dair umut ve inançla, 20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz.

Aynı dönemde benzer koşullarda yaşamını yitiren, etnik ve dini kökeni ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmetle ve saygıyla anıyoruz.”

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 47 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 3.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı, dergimizin 48nci sayısına ilişkindir. Makale son teslim tarihi **6 Ekim 2014**'tür.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

- ABOUT ORSAM**
- RESEARCH AREAS**
- Iraq
  - Iran
  - Palestine-Israel
  - Lebanon
  - Gulf of Basra
  - Turkey-Middle East
  - Caucasus-Middle East
  - Think Tanks

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

- ORSAM GUEST**
- Prof. Raymond Hinnebusch** evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.
- Rıza Çolak**, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."
- Christer Asp**, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.
- Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi**, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.
- Baadad Amreyev**, Kazakh

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 47) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 29) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 14) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

ANALİZ / DUYURULAR

FRANSA VE ERMENİ SORUNU

Ömer Engin LÜTEM

GÜNEY KAFKASYA'DAKİ SON GELİŞMELER - ALEV KILIÇ

Alev KILIÇ

BİLAL N.ŞİMŞİR'İN "BALKAN SAVAŞLARINDA RUMELİ TÜRKLERİ KIRIMLAR-KIYIMLAR-GÖÇLER (1821-1913)" İSİMLİ KİTABI TERAZİ YAYINCILIKTAN ÇIKTI

AVİM

ERMENİLER VE SÜRİYE - 1915 VE 2013 - 31 Aralık 2013

Jeremy SALT

FRANSA VE ERMENİ SORUNU

Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande'ın bu hafta başında Türkiye'ye yaptığı ziyaret...

E-bülten Arşivi

Tarih Seçiniz :

Gönder

Bülten Aboneliği

E-Posta:

Gönder

Günlük Bülten için Tıklayınız

KAFKASYA VE ERMENİ SORUNU

ÖZBEKİSTAN AZERBAJCAN'DA ÜRETİLEN SAVUNMA SANAYİSİ...

Azerbaycan Savunma Sanayisi Bakanı Yaver Camalov, bugün ülkemizi ziyaret eden...

AGİT DÖNEM BAŞKANI, AZERBAJCAN VE...

İsviçre Dışişleri Bakanı ve AGİT Dönem Başkanı Didier Burkhalter, yaptığı...

STRATEJİK GÖRÜŞ: DAĞLIK KARABAĞ

20 Ocak 2014'te Ankara'da "Karabağ Sorunu: Nereden Nereye?" başlıklı bir...

FRANSIZLAR NE İSTİYOR?

Fransa 22 yıl aradan sonra ilk üst düzey resmî ziyaretini...

HistoryofTruth.com

Armenian Allegations

BALKAN ARAŞTIRMALARI

AB HİRVATİSTANI GÖZETİM ALTINA ALDI

Avrupa Birliği'ne geçen yıl ortasında üye olan Hırvatistan, yüksek bütçe... Türk Bulgar Sanayi ve Ticaret Odası'nın 6. Olağan Genel Kurulu...

TÜRKİYE-BULGARİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

...

BOSNA OLİMPİYAT KOMİTESİ ANLAŞMADI

Bosna Hersek Olimpiyat Komitesi (OCBİ) dün gerçekleştirdiği toplantıda Soçi...

DÜNYA BANKASI'NDAN BOSNA HERSEK'E İŞSİZLİK...

Dünya Bankası Güneydoğu Avrupa Direktörü Ellen Goldstein, ülkedeki mevcut işsizliği...

IRAK

IRAK CUMHURBAŞKANI TALABANI'NİN SAĞLIK DURUMU

Irak Cumhurbaşkanı ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Lideri Celal Talabani'nin...

IRAK'IN 12 YENİ İLİ OLACAK

Irak'ın en yakın zamanda 12 yeni ili oluşabilir. Böylece ülkenin...

HAŞİMİ'DEN MALİKİYE UYARILAR

Katar'da kaçak olarak yaşayan Irak devlet başkanı eski yardımcısı Tank...

IRAK ORDUSU İLE AŞİRET ÜYELERİ...

Irakta El-Enbar vilayetinin merkezi Ramadi kentinde Irak ordusu ile silahlı...

TURKISHNY
Leading Turkish-American Web Portal

ASYA ARAŞTIRMALARI

KIRGIZİSTAN KIRGIZCA'YA DÖNÜYOR

Kirgizistan kalkınma stratejisi kapsamında ana dili Kirgizcaya tamamen geçiş yapma...

ÖZBEKİSTAN, ABD'NİN TEHLİKELİ ÜLKELER LİSTESİNDEN...

ABD Özbekistan'ı tehlikeli ülkeler listesinden çıkardı. Söz konusu kararın finansal...

TÜRKMENİSTAN'IN YENİ HEDEFİ İHRACATI ARTTIRMAK

Son yıllarda ekonomideki istikrarlı büyüme rakamları ile dünya kamuoyunun dikkatini...

"ZENCANİ DOSYASI İRAN-TACİKİSTAN İLİŞKİLERİNİ ETKİLEMEZ"

İran'ın Dujanbe Büyükelçiliği misyon şefi Saidmahmud Sadri düzenlediği basın toplantısında...

Sipariş formu için tıklayınız

Dünyadan Seçme Haberler

Tweets

Gözde Firdinoğlu @GozeFirdin CENEVRE 2 KONFERANSI HARARETLİ BAŞLADI avim.org.tr/buhen/tr/81658 @AVIMorgtr aracılığıyla Expand 23 Jan